LIGETI LÁSZLÓ

Múltakra emlékezve...

KOSSUTH

LIGETI
LÁSZLÓ

Múltakra emlékezve...

LIGETI LÁSZLÓ

Múltakra emlékezve...

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1975

LEKTORÁLTA:
PINTÉR ISTVÁN

ISBN 963 09 0453 7

© LIGETI LÁSZLÓ, 1975

Előszó

Nem vagyok író. Könyvem nem irodalmi alkotás vagy történelmi tanulmány. Olyan ember visszaemlékezése, aki a második világháborút megelőző időszakban tevékenyen részt vett a kommunisták, a baloldali szociáldemokraták és a magyar függetlenségért, szabadságért küzdő más erők harcában Horthy-Magyarország ellenforradalmi rendszerével szemben.

A múlt emlékeit idézve egymás után elevenednek meg előttem a régi barátok, elvtársak, harcostársak, már-már elfelejtett arcok és nevek. 1930-tól 1945-ig terjedően igyekszem bemutatni azt az időszakot, amelyben a nyomor, a jogtalanság és elnyomás volt az uralkodó, s amely földünkre szabadította a poklot. Erről írta Radnóti Miklós a megrázó sorokat:

„Oly korban éltem én e földön,
mikor az ember úgy elaljasult,
hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra . . .”

De e periódusban akadtak – nem is kevesen –, akik életük feláldozása árán is vállalták a küzdelmet a társadalom megváltoztatásáért, akiknek a meggyőződés ereje adott bátorságot, tenni akarást, hogy harcoljanak a szabadságért, és ne tűrjék az igazságtalanságot. A kommunisták nagyon szerették az embereket, szerették az életet, olyannyira, hogy minden megpróbáltatást vállaltak az élet teljesebbé tételéért.

Még ma is gyakran előfordul, hogy egyesek a felszabadulás előtti munkásmozgalom résztvevőit „micisapkában” járó, merev, száraz, húsvér nélküli embereknek képzelik el, akik észre sem vették az élet kisebb-nagyobb örömeit. Valójában ez nem így volt. Bár akadtak úgynevezett aszkéták, mégsem az aszkézis jellemző a mozgalomra. A kommunisták közösségi emberek voltak, a tömegek sűrűjében éltek, tudtak örülni dolgozótársaik örömének, és együtt éreztek velük bánatukban is. A kommunisták többsége a közösség érdekeit saját érdekei elé helyezte, idegen

volt tőlük az emberek megkülönböztetése, a rangkórság, embertársaik lebecsülése, és mindennél idegenebb volt úgy jutni előbbre, hogy közben másokat félrelökjenek. Ismeretlen volt a megalkuvás, a hízelgés. Meggyőződésüket soha áruba nem bocsátották.

Üzemekben, vállalatoknál, intézményekben azok a dolgozók, akik szervezetten vettek részt a mozgalomban, tevékenységük során az egymás iránti szolidaritás számos szép példáját mutatták.

A kommunisták célja egy olyan kizsákmányolástól mentes társadalom megteremtése volt, amelyben az élet boldogabb, szebb és vidámabb lesz, mint bármely azt megelőző társadalomban. Ahol az ember értékét nem a születése, társadalmi rangja, vagyoni helyzete szabja meg, hanem a közösségért érzett felelősségvállalása, mindennapi munkája.

A könyv 15 esztendő eseményein végigtekintve bemutatja a csendes hétköznapokat is, amelyeken nem történtek izgalmas események, mégis céltudatos, következetes tevékenység folyt. A mindennapos aprómunka előzte meg a nagy tetteket, készítette elő a holnapot.

Nem történelmet kívántam írni, mégis úgy érzem, hogy a könyvemben szereplő események és emberek hozzájárultak annak formálásához. Célom az volt, hogy bemutassam az olvasónak a mozgalom akkori résztvevőinek életét, munkáját, és ezen túlmenően fényt derítsek a közvélemény előtt eddig kevésbé ismert megrázó eseményekre is. Ezzel dokumentálni kívántam azt is, hogy a magyar fasizmus rémségeiben, kegyetlenségében semmiben sem különbözött a hitleri fasizmustól.

A könyvben egyszersmind emléket akarok állítani néhány elfeledett mártírnak, akik életüket adták azért – ha ők nem érhették is meg –, hogy embertársaik szabad földön, szabadságban éljenek.

KESERŰ KENYÉR

Szabolcsi vagyok. Ezt a megyét évtizedekig csak a „sötét" jelzővel illették, ahova világosságot csak az 1945-ös felszabadulás hozott.

Az élet valamikor évszázadokkal ezelőtt megállt ezen a vidéken, ahol viszonylag kis létszámú földbirtokos és dzsentri réteg uralkodott a szegény- és nincstelen parasztság felett. A felszabadulásig jóformán félfeudális viszonyok között élt a lakosság nagy része. A grófok, bárók és papok birtokain tudatlanságban tartott, a végtelenségig kihasznált, megalázott, emberi méltóságuktól megfosztott páriák ezrei élték sivár, kilátástalan életüket. Krúdy Gyula, ki szintén e megye szülötte volt, így ír a megye elmaradottságáról:

„A Nyírség az a hely, ahol mindig-mindig emlékeztek a régi uraságra, elkótyavetyélt tekintélyre, ősi birtokra és fennhéjázó nemességre. Itt mindenki a múltjából akart megélni, abból, hogy valamikor volt valami az apja vagy a nagyapja. A furcsa, hetyke, legénykedő, virtuskodó Magyarország itt hortyogott, ásítozott, unatkozott, dologtalankodott, nyomorgott legtovább . . ."

Itt semmi nem fejlődött, ipar alig volt, a földművelés ósdi, elavult módszerekkel folyt a nagybirtokokon. A gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások életszínvonala rendkívül alacsony volt, és nyomorukat még növelte az állandó munkanélküliség. Ettől a sorstól nem sokban különbözött a szegényparasztok, törpebirtokosok helyzete sem. Különösen megnőtt a munkanélküliek tábora télen. Az agrárproletárok zömét csak idénymunkák alkalmával tudták foglalkoztatni. Szabolcsban, a burgonya hazájában az is előfordult, hogy még krumpli sem jutott a szegény nép asztalára.

Szabolcs megyére, Horthy-Magyarország legelmaradottabb területére még a harmincas évek végén is ráillett Engels Olaszországgal kapcsolatos megállapítása: „A modern nyomorúságok egész sora nehezedik

ránk, amelyek abból erednek, hogy ósdi, magukat túlélt termelési módok tengetik életüket, korszerűtlen társadalmi és politikai viszonyok egész kíséretével együtt. Nemcsak az élőtől szenvedünk, hanem a halottól is."

A mai olvasó számára talán leginkább a volt gyarmati országok – Afrika, Ázsia, Latin-Amerika – népeinek nyomorúságos életéhez hasonlítható a század eleji Szabolcs világa.

Pedig a természet nem volt fukar ehhez a vidékhez, amelyen folyók, lankák, zöldellő rétek, erdős ligetek váltják egymást. A szelíd nyírségi táj gyönyörűséget nyújt a szemnek. Van jó földje, gazdag legelője, kertjei csodálatos gyümölcsöket teremnek. Elegáns úri élet folyt az Andrássyak, Kállayak, Dessewffyek birtokain, de a fényűzően berendezett pompás kastélyok mögött, a zsúfolt cselédlakásokban egymás hegyénhátán sínylődtek a családok sötétség, éhség, nélkülözés közepette. Az eldugott, nyomorúságos kis falvakban szegénység, jogfosztottság honolt.

A szegényparasztság gazdasági-politikai kizsákmányolásában részt vettek a nagybirtokosokon kívül a nagygazdák, a kulákok is, akik mindenben az uralkodó osztályt támogatták.

Szabolcs arisztokratáinak jelentős része a parasztok által vérrel és verítékkel megtermelt javakat külhonban dorbézolta el. Annyi fáradságot sem vettek maguknak, mint a nagyipari vállalkozók többsége Magyarországon, hogy legalább az irányítás munkájában közreműködtek volna. A birtokot rábízták intézőkre, gazdatisztekre. De nemcsak az irányítást, hanem az ostort és a korbácsot is, amellyel a látástól vakulásig dolgozó cselédeket munkára hajtották, s még külön, a saját javukra is kizsákmányolták a szerencsétlen páriákat. Egy 30 éves ember akkortájt a rengeteg munka következtében úgy elnyűvődött, hogy idős, öregembernek látszott.

A mélységes elnyomatással szemben időnként fellángolt az ellenállás, de ez csak gyenge, pislákoló fényt jelentett a sötét éjszakában. A terror miatt csaknem lehetetlenné vált a parasztság szervezése. Nem mintha Szabolcs parasztjai nem akartak volna szakítani ezzel az életformával, sorsuk jobbra fordulását mégis földöntúli erőktől várták. Ezt a hiedelmet igyekezett terjeszteni a klerikális reakció, amelynek talán sehol az országban olyan mély gyökerei, olyan nagy hatalma, befolyása az emberek fölött nem volt, mint éppen Szabolcsban.

Kálósemjén kicsi falucska volt a megyében. Az itt élő mezőgazdasági cselédek, nincstelen és szegényparasztok sorsa azonos volt az eddig leírtakkal. Anyai ágon innen származom; itt születtek, robotoltak és hal-

tak el nagyszüleim, és itt született anyám is. Erről a paraszti sorsról már kisgyermek koromban sokat meséltek nekem.

Édesapám már e vidék „fővárosának", Nyíregyházának volt szülötte. Itt kezdte pályafutását mint szabóinas, majd szabadulása után szabómunkás lett. De gyermekkoráról, későbbi életéről soha nem mesélhetett nekem. Alig féléves voltam, amikor az első világháború elrabolta családjától, hogy soha többé vissza ne térhessen. Én már csak fényképről ismertem, amely egy gyermekarcú huszárt ábrázolt. Még 22 éves sem volt, amikor az első ütközetek egyikében elesett. Minden okom megvolt tehát arra, hogy gyűlöljem a háborút.

Édesanyám két gyermekével maradt magára. Nővéremmel és velem, a pólyából alig kikerült csecsemővel. Egy darabig egyedül kínlódott velünk, majd ismét férjhez ment. Ebből a házasságból ugyancsak egy leány és egy fiú született.

Gyermekéveimről nincs sok mondanivalóm. A nyíregyházi temető mellett vezető szűk utcácskában laktunk, abban a kis házban, amelyben megszülettem 1914 februárjában. Éltem, mint annyi más szegény gyerek . . .

A négy elemi iskola elvégzése után a Kossuth Lajos Reálgimnáziumba írattak be. Édesanyám, aki oly sokat szenvedett a nyomortól, nélkülözéstől, megaláztatástól, talán azt remélte, hogy négy gyermeke közül az egyiknek sikerülni fog kitörni a szegénységből.

Mostohaapám szintén szabómunkás volt. Nem állíthatom róla, hogy rossz lett volna hozzánk, legalábbis azt nem, hogy tudatosan. Négy gyermek nevelése egyébként sem könnyű feladat, különösen ott nem, ahol a megélhetés is gondot jelent. Bizony előfordult, hogy az elevenségünk, pajkosságunk vagy éppen a nincs miatt elfogyott a türelme.

Azt szokták mondani, a világot járt ember sokat lát, tanul, tapasztal, értelme fejlődik. Az én mostohaapám – nyugodjék békében – nem igazolta ezt a mondást. Tokajban született, és az inasévek eltelte után, mint akkoriban sok céhlegény, ő is vállára vette a tarisznyát, kezébe a vándorbotot, és elindult világot látni, mesterséget tanulni. Bejárta Nyugat-Európa szinte valamennyi nagyvárosát. Éjt nappá téve dolgozott, gyűjtötte a pénzt azért, hogy átkelhessen a nagy óceánon, ahol remélte – mint a mesékben –, egy csapásra boldogulni fog, jólétet teremt magának.

Így került ki valamikor a századforduló táján az Egyesült Államokba. De bizony csak szabósegéd maradt a nagy New York városában is. Egy-két évi ott-tartózkodása meggyőzte őt arról, hogy belőle nem lesz

soha Rockefeller. A nagyvárossal sehogy sem tudott megbarátkozni, idegennek, talaj nélkülinek, hontalannak érezte magát az embermilliók között. Éjszakákon át nem aludt. Az első időkben a honvágy gyötörte, nem tudta elfelejteni a Tisza-parti kisvárost, később pedig látástól vakulásig törte magát, hogy minél hamarább összegyűjthesse a hazautazáshoz szükséges pénzt, s örökre búcsút mondjon Amerika földjének.

Ezekről az évekről sokat mesélt, különösen téli estéken. Az emlékezés fátyolán át élményei, mint hősi kalandok elevenedtek meg, amelyeknek ő volt bátor szereplője. Ahogy nőttem, mind kevesebb érdeklődéssel hallgattam elbeszéléseit. Egyre inkább világosan láttam: nem volt ő más a nagyvilágban, mint egy szegény vándorlegény, aki hazajött, hogy nemsokára Ferenc Jóska katonája legyen. Könnyebb sebesüléssel meguszta az első világháborút. Egyébként jámbor ember volt, aki a szegénységet Isten rendelésének tekintette. Nem politizált soha, tisztelte a törvényt, amellyel a világért sem húzott volna újjat. Ennek köszönhetem azt a két nagy pofont, amelyet egy ízben tőle kaptam. Zárt ajtók mögött éppen a *Kommunista* című lapot olvastam. Zörgetésére nyitottam ki az ajtót, de arra már nem volt időm, hogy a kezemben levő újságot elrejtsem. Nem lett volna semmi baj, ha az újságnak nincs ilyen kifejező címe. Ebből még ő is mindjárt sejtette, hogy ha egy 16 éves fiú ezt a lapot olvassa, akkor valami köze is van hozzá. Ez volt életem első lebukása, igaz, csak családi körben.

A két pofonnal már kibékültem volna, de ez számára nem volt elég. Utána jött a szemrehányások tömkelege: tönkreteszem az egész családot, hiszen ő is börtönbe kerülhet miattam. Hátborzongató tragikussággal ecsetelte, mi vár akkor édesanyámra és a gyerekekre. Nem vitatkoztam vele, tudtam, hogy ez esetben jobb ha hallgatok, hiszen úgysem értene meg. A kommunista eszmék benne csak a rettegést és az uralkodó hatalomtól való félelmet növelték volna. Mindenesetre a történtek után sokkal óvatosabb lettem vele szemben.

E kis kitérő után térjünk vissza a gimnáziumi évekhez. Négy évig koptattam a gimnázium padját. Ezalatt meggyőződhettem arról, milyen nagy a különbség a gazdag és a szegény ember gyereke között. Nemcsak abban, hogy a gazdag szülők gyermekeinek sokkal jobb volt az öltözetük és finomabb az uzsonnájuk, hanem ami különösen rosszul esett, egészen másként bántak velük. Azonos csínyekért jóval kevesebb nádpálca ütés érte a feneküket, mint az enyémet és a hozzám hasonló gyerekekét. Ebben az időben a verésnek rangos szerepe volt a gimnáziumban

is. És nemcsak formálisan alkalmazták. Emlékszem, egy kiadós verés után, amelyet Benigni Andor tanár úr saját kezével mért rám, égő fájdalmamat úgy próbáltam enyhíteni, hogy a tízórás szünetben a frissen esett hóba ültem. Sajnos ez sem segített, sőt fokozta fájdalmamat.

De mindezt még el lehetett volna viselni. A szegénység miatt mondtam búcsút a gimnáziumnak. Mostohaapám csekély keresetéből nem győzte fizetni a magas tandíjat. Tartozásom egyre inkább állandósult, gyakran küldtek haza az iskolából azzal, hogy addig vissza se jöjjek, amíg tandíjhátralékomat ki nem egyenlítjük. Ilyenkor szüleim kölcsönök után futkostak, hogy a tandíjat befizethessék. A negyedik év végén azonban sehogy sem tudtuk a szükséges összeget megszerezni, s mivel hátralékban voltunk, még a bizonyítványomat sem adták ki. Talán mind a mai napig a Kossuth Lajos Reálgimnázium irattárában fekszik . . .

Tizennégy éves koromban három évre leszerződtettek kereskedőinasnak. Ennek a három keserű esztendőnek minden igazságtalansága mélyen bevésődött emlékezetembe. A kereskedőinas munkája kora reggeltől késő estig tartott. A söprögetéstől a csomagok házhoz szállításáig minden piszkos és nehéz munkát neki kellett elvégeznie. Többnyire sötét este lett, mire az utolsó csomag is lekerült a targoncáról.

A cég, ahol dolgoztam, a megye, sőt nyugodtan mondhatom, az ország egyik legelőkelőbb ruházati üzlete, illetve áruháza volt. A 19. században alapította Ungár Lipót a vállalatot, amelyet később két fia örökölt. Szinte az egész világgal üzleti összeköttetésben álltak. A keleti perzsaszőnyegtől a francia selymekig, a svájci batisztig minden kapható volt náluk, ami a gazdagok kényelmét szolgálta. Emellett sok hazai terméket is vásároltak. Vevőkörükhöz tartoztak (túlnyomó többségben) a megye arisztokratái, nagybirtokosai és gazdag polgárai.

Meg kell hagyni, főnökeim jó kereskedők voltak. Ők is azt vallották: „Eladó az egész világ." Ezt nemcsak az általuk forgalmazott árucikkekre értették, hanem az emberre is, különösen a nőkre. Az egyik főnököm felettébb „tisztelte" a szebbik nemet, s miután az ország egyik leggazdagabb embere volt, válogathatott a nőkben. Gyakran vetette ki hálóját a város legszebb leányaira, asszonyaira. Nem tudom, kísérlete hány alkalommal járt sikerrel vagy vallott kudarcot, de az tény, hogy az üzletben gyakran szolgáltunk ki olyan szép asszonyt, aki sokat vásárolt, ám soha egy fillért sem fizetett. Sajnos, főnökömet e kedvtelésében segítette az a körülmény is, hogy sok szegény teremtést megszédített a pénz, a gazdagság reménye.

Ungár úr azonban korántsem volt ennyire bőkezű alkalmazottaival, kihasználta őket, amennyire csak lehetett.

Az 1929-ben bekövetkezett nagy gazdasági világválság, határokat nem ismerve, az 1930-as évekre eljutott Nyíregyházára is. Ez elsősorban abban jelentkezett, hogy erősen nőtt a munkanélküliség. A 45 000 lakosú városkában nagyon sokan maradtak kenyér nélkül, de azoknak az életkörülményeire is nyomást gyakorolt a munkanélküliek serege, akik nem vesztették el állásukat.

Már inaskoromban, 15–16 éves fejjel láttam, hogy az Ungár Lipótcégnél dolgozó személyzet a válságos években valóságos rettegésben élte át a napokat, heteket: vajon a hónap végére nem kézbesítenek-e neki felmondólevelet és nem vár-e rá is a munkanélküliek sorsa. A félelem jogos volt. Bőven került sor elbocsátásokra.

Az idősebbek azt mondották, hogy Nyíregyházán soha ilyen zord időjárás még nem volt, mint az 1929–1930-as télen. A hőmérő higanyszála mínusz 30 fokra süllyedt. Nem lehetett átlátni a sűrű hóesésen, melyet viharos erejű szél kísért. Erre az időre valóban illett az a mondás, hogy még a kutyáját sem kergetné ki az ember. Engem azonban mindennap elküldtek csomagokkal a vevőkhöz. Mindkét fülem lefagyott, orvosi kezeléssel lehetett csak rendbe hozni. A hidegtől szememből kicsorduló könnyek jégcsapként fagytak rá az arcomra.

Bármilyen kegyetlen volt a tél, természetszerűleg a tavasz követte. Számomra ez csak annyiban jelentett könnyebbséget, hogy nem szenvedtem a hidegtől. A munkám azonban jócskán megszaporodott. Nagyobb volt a forgalom, a megye minden részéből özönlöttek az úri vásárlók, akik itt vették meg az anyagot a tavaszi és nyári toalettekhez. Az akkori kereskedelem vásárlási szokásaiban is nagyban különbözött a maitól. Az előkelő hölgyek nagy része nem ment el az üzletbe, hanem a lakásán választotta ki azt az árut, amit megvásárolt. A kereskedők a legfinomabb kelméket házhoz vitték. Így volt ez az Ungár-cégnél is. Természetesen a munka neheze, vagyis a csomagok cipelése rám hárult. Akkor értettem meg kézzelfoghatóan, mit jelentenek az osztálykülönbségek, amikor mint csomaghordó kereskedőinas a földesurak, nagytőkések, bankárok és egyéb gazdag emberek pazar lakásába léptem.

A drága perzsaszőnyegeket kiterítettem a parkettára, majd a segéd úr – ecsetelve azok szépségét, kitűnő tulajdonságait – megpróbált eladni belőlük a nagyságos, méltóságos asszonyoknak. Amikor már én voltam a „segéd úr", egy alkalommal eljutottam Erdőhegyi Lajos főis-

pán, országgyűlési képviselő, gazdag földbirtokos házába. A főispánról városszerte azt beszélték, hogy csak egyszer szólalt meg a parlamentben, amikor a teremőrnek azt mondta: zárja be az ajtót, mert huzat van. Az alacsony, kövér és már idősödő úrnak nagyon szép ifjú felesége volt, egy elszegényedett dzsentri lánya. Ez a hölgy úgy választotta ki a neki legmegfelelőbb kelmét, hogy fehérneműre vetkőzve, velem csavartatta testére az anyagot. A mai napig sem tudom, azért-e, mert annyira nem tekintette embernek a kereskedősegédet, hogy jelenlétem egyáltalán nem zavarta, vagy más szándék vezérelte; ezt azonban, őszintén szólva, nem mertem kipróbálni.

A NYÍREGYHÁZI KERESKEDŐ IFJAK EGYESÜLETE

Szinte gyerekfővel éreztem, hogy valami baj van ezen a földön az igazsággal. Sokat töprengtem, hogyan lehetne változtatni ezen a helyzeten, miközben egyre fokozódott bennem a gyűlölet a gazdagokkal szemben. Ebben hamarosan társakra is találtam. A vállalatnál több baloldali gondolkodású alkalmazott dolgozott, akiknek a nevére is emlékszem. Gál Zoltán például – jelenleg Budapesten a KONSUMEX dolgozója – már ismerte a nemzetközi kommunista mozgalmat. Bátyja mint cipőfelsőrészkészítő munkás élt Franciaországban, ahol szoros kapcsolatba került kommunistákkal. S amikor pár évi párizsi tartózkodása után visszatért szülővárosába, öccsét is „beoltotta" a kommunista eszmékkel. Ezzel a munkatársammal mentem fel először az úgynevezett Kereskedő Ifjak Egyesületébe. Utam a mozgalom felé innen indult el.

Az egyesületbe csak olyan tagokat vettek fel, akik már túl voltak az inaséveken. Velem azonban kivételt tettek. Munkahelyemen az egyesületnek több vezetője dolgozott, sőt a főtitkára is, egy Popper nevezetű elvtárs, aki már korábban felfigyelt rám, és elintézte, hogy kivételesen még inaskoromban felvegyenek a Kereskedő Ifjak Egyesületébe.

Ettől az időtől kezdve szinte mindennapos látogatója voltam az egyesületnek, amelyben a mozgalmi munkán kívül számos szórakozási lehetőséget is találtam. Az idejárók élénk klubéletet éltek; lehetett biliárdozni, sakkozni, pingpongozni, kártyázni, sőt a téli hónapokban minden szombaton zenés összejöveteleket, bálokat rendeztek. Egy ilyen kisvárosban, mint Nyíregyháza, akkortájt igen kevés volt a szórakozási lehetőség, és ez a tény is vonzotta a fiatalokat az egyesületbe. A napi nehéz munka

után szívesen biliárdoztam vagy dominóztam a többi fiatallal. Itt tanultam meg táncolni is. Nem hiányoztam egyetlen táncos összejövetelről, bálról sem.

Nyíregyháza nemcsak a szegénységéről volt híres, hanem szép lányairól is, akik ugyancsak itt találták meg a szórakozási lehetőségeiket. Az itt kialakult baráti kapcsolatok nagyon sok vidám napot szereztek számomra. Tavasztól őszig szinte miden vasárnap gyalog kirándultunk egy kedves kis fürdőhelyre, a várostól pár kilométerre fekvő Sóstógyógyfürdőre. Ezekre a vasárnapokra mindig úgy emlékszem vissza, mint életem nagyon kedves színfoltjára.

A Kereskedő Ifjak Egyesületét főképp baloldaliak, sőt kommunisták irányították. Nemcsak alkalmazottak jártak ide, hanem igen sok baloldali értelmiségi és más szakmához tartozó dolgozó is. Nem az egyesület vezetőségén múlott, hogy nem csatlakoztak a kereskedelmi alkalmazottak szakszervezetéhez.

1933-ban az egyesület vezetősége engem bízott meg azzal, hogy tárgyalásokat folytassak Budapesten a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének (KAOSZ) vezetőivel. Nyíregyházán ugyanis nem volt a szövetségnek helyi szervezete, ezért törekedtünk arra, hogy közvetlenül a budapesti szakszervezeti központhoz tartozzunk.

Budapestre érve azonnal felkerestem a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének titkárát, Müller Alfrédot. Sajnos nem sikerült megegyeznünk, és dolgom végezetlenül kellett visszatérnem Nyíregyházára. A budapesti központ ugyanis a szakszervezeti tagok által fizetett tagdíjak olyan nagy részét követelte, hogy a nyíregyházi egyesület becsukhatta volna kapuit, mert anyagiak híján képtelen lett volna magát fenntartani. A KAOSZ akkori vezetői ezt nem akarták megérteni, úgy látszik, nem volt fontos számukra, hogy hálózatuk kiterjedjen egy vidéki városra is. Ezek a reakciós vezetők tulajdonképpen féltek a tömegektől, nem kívánták a szervezet tömegbázisát növelni, mert az nehezítette volna az irányítás, vezetés és főleg az ellenőrzés munkáját.

Ennek bizonyítására a sok példa közül csak egyet szeretnék felsorolni:

1945-ben, a felszabadulás után, megtaláltam a szakszervezet összes fontos dokumentumait 1900-tól, az alapítás évétől kezdve a szakszervezet 1944-es betiltásáig. Az 1919-es Tanácsköztársaság bukása utáni első központi vezetőségi ülésen felvett jegyzőkönyvben többek között a következőket olvastam: Deutsch Jenő – a szakszervezet akkori főtitkára (megjegyzem, a Horthy-rendszer idején végig ő volt a szakszervezet veze-

tője) – kijelentette, hogy a Tanácsköztársaság idején azért emigrált Bécsbe, mert egy percig sem akart egy levegőt szívni a kommunistákkal. Nyíregyházán a harmincas években még gyerekcipőben járt a szakszervezeti mozgalom. A megyében, a kisipar túlsúlyának következtében, nem fejlődhetett ki nagy létszámú szervezett üzemi munkásság. Nagyipari proletariátusról nem is beszélhettünk. Természetesen ez a munkásmozgalom alakulását, fejlődését is befolyásolta. A viszonylag kis létszámú munkásságot szakmánként fogták össze a szakszervezetek. A munkásmozgalom főként a megye székhelyére, Nyíregyházára összpontosult, ahol már 1934-ben hallatta szavát. Az Ungár-féle új üzletház-építkezésen dolgozók általános sztrájkot kezdtek a magasabb bérekért. Ugyanebben az időben az építőmunkások több helyen is sztrájkba léptek megélhetésük érdekében, s a bőripari dolgozók is sztrájkoltak.

A szakszervezeti mozgalom azonban kevés szakmára terjedt ki, ezért is szükséges és hasznos lett volna, hogy a Kereskedő Ifjak Egyesülete szakszervezetté alakuljon át. A munkásmozgalom szempontjából pedig különösen fontos lett volna, annál is inkább, mert az egyesület kommunista sejtjének ekkor már szervezett kapcsolata volt a Kommunisták Magyarországi Pártjával.

Ilyen körülmények között érthető, hogy beszámolómat a budapesti útról igen letörten fogadták. Mint említettem, az egyesület vezetése lényegében kommunista kézben volt. Vezetője volt többek között Willinger Dezső, aki a harmincas évek végén kivándorolt az Egyesült Államokba. Jelenleg is ott él, és tagja a Kommunista Pártnak. Rajta kívül tagja volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának Gosztonyi Ferenc, a már említett Gál Zoltán és egy nagyon tehetséges nő, Kolin Sári, akit a csendőrség gyakran letartóztatott kommunista tevékenységéért.

Az 1930-as évek elején nagyobb szabású lebukás volt Nyíregyházán. Ennek országos méretekben is olyan nagy fontosságot tulajdonítottak, hogy a budapesti politikai rendőrség átvette a nyomozást a helyi rendőrség kezéből. A nyíregyházi rendőrségnek ugyanis tudomására jutott, hogy a Singer-féle varrógépüzletben sokszorosították a „Kommunista Kiáltványt" és terjesztették a városban. Letartóztatták Kolin Sárit, Kovács Józsefet, Lantos Dezsőt (aki jelenleg kereskedelmi főtanácsos Belgrádban), Willinger Dezsőt és Lazarovits Józsefet. Lazarovits József, a Szabolcs megyei kommunista mozgalom egyik legfőbb irányítója, Rakamazon élt. Mint a „Kommunista Kiáltvány" terjesztésének ügyében indított eljárás fővádlottját, emlékezetem szerint – és ezt Lantos Dezső is

megerősítette – nyolchónapi fegyházra ítélték. Ezután is többször került még a csendőrség kezére, és a sok zaklatás miatt helyzete annyira tarthatatlanná vált, hogy Budapestre költözött családjával együtt. De már ott is feketelistán volt, semmiféle munkakörbe nem tudott elhelyezkedni, ezért elhagyta az országot. Így került Franciaországba.

1930-ban lettem tagja a kommunista pártnak, majd nem sokkal később annak sajtóösszekötője Budapest és Nyíregyháza között. A nyíregyházi kommunista sejteknek tehát volt kapcsolatuk a párt országos szervezetével. Budapesti sajtóösszekötőm Váradi László volt, aki mint bőrmunkás dolgozott a fővárosban. A felszabadulást követően a budapesti FÜSZÉRT Vállalat vezérigazgatójaként tevékenykedett nyugdíjazásáig.

Váradi Lászlótól a bőrösszakszervezetben vettem át a Kommunisták Magyarországi Pártjának *Kommunista* című újságját, valamint a *Sarló és kalapács* kiadványait. Ezenkívül röpcédulacsomagokat és fémanyagból gyártott kis sarló-kalapácsokat.

Egy este, amikor a Nyugati pályaudvaron felszálltam a vonatra, három kakastollas csendőr helyezkedett el velem szemben az ülésen, éppen az illegális kiadványokat tartalmazó csomagtartó alá. Először megrémültem, majd gyanútlanságukat látva megnyugodtam, később már mosolyogtam is: lám, egész éjjel csendőrök „őrzik" a párt kiadványait.

Megérkezésem után az állomásról egyenesen egy ismerős családhoz siettem, ahol a fiúk barátaim voltak, szimpatizáltak a kommunistákkal, s vállalták a kiadványok elrejtését. A köztiszteletben álló, jómódú emberek lakása ilyen célra rendkívül megbízható hely volt. Innen kerültek ki a röpcédulák Nyíregyháza utcáira, a lapok pedig a kommunisták kezébe.

Elképzelhető, milyen hatást keltettek a város utcáin szétszórt röpcédulák és sarló-kalapácsos jelvények. Természetesen a város összes nyomozóit mozgósították. Ezek igyekeztek összeszedni a fellelhető röpcédulákat és letartóztatni azok terjesztőit, többek között az előző oldalakon már említett kommunistákat.

A párt kiadványai nagyban hozzájárultak a párttagság felkészítéséhez és agitációs érvekkel való ellátásához. Nem volt olyan jelentősebb kül- és belpolitikai kérdés, esemény, amellyel kapcsolatosan a párt ne foglalt volna állást. A már említett gazdasági világválságot követő években például igen szemléltetően mutatott rá, hogy amíg a kapitalista államokban 50–60 millió munkanélküli van, a Szovjetunióban nincs munkanélküliség. Magyarországon a munkások százezrei kerültek az utcára, ugyanakkor

a Szovjetunióban egy év alatt 2 800 000 munkást vontak be a termelésbe. Nálunk folytonosan új és új üzemek állnak le, ott viszont naponta új gyárakat helyeznek üzembe.

A *Sarló és kalapács* 1931. decemberi száma szerint mindez a Szovjetunió rohamos fejlődését, a szocialista társadalmi rend eredményeit bizonyítja. Ezért uszít a magyar burzsoázia is a háborúra, a szovjetellenes hadjáratra. Az uralkodó osztály a válság minden terhét a dolgozókra akarja hárítani. Ezért csökkentik rendszeresen a béreket, emelik az adót, „nyúzzák a dolgozók bőrét" – állapítja meg a cikkíró –, az éhező, nyomorgó, lerongyolódott tömegek életszínvonalát még mélyebbre akarják süllyeszteni. Az elnyomást még jobban fokozzák . . . Aki élni akar, aki emberhez méltó jogát hangoztatja, aki a dolgozók mindennapi kenyérhez való jogát meri felvetni, azt halállal fenyegeti a fasiszta államhatalom, amely azt szeretné, ha a dolgozók milliói alázattal, csöndes megadással viselnék nyomorukat azért, hogy ők még több hasznot vághassanak zsebre.

Az ilyen és hasonló írásokat megvitattuk egymás között, és igyekeztünk felhasználni legális munkánk végzése közben. Az idősebb elvtársak igen nagy súlyt helyeztek a fiatalok nevelésére, külön foglalkoztak velem is. Felső kapcsolatom ekkor a már említett Gosztonyi Ferenc bátyja, Gosztonyi Ignác festőmunkás volt, aki hosszabb ideig élt Franciaországban, majd hazatérve Nyíregyházára, a megye munkásmozgalmának egyik kiemelkedő egyénisége, a felszabadulás után a Szabolcs megyei Tanács elnökhelyettese lett.

1930-ban tagja lettem a Szociáldemokrata Pártnak is. A párt székházában, a Bujtos utca 64. szám alatti munkásotthonban igen élénk élet folyt. A Szociáldemokrata Párt nyíregyházi szervezete baloldali elvtársak vezetése alatt állott. Elnöke a harmincas években az öntudatos baloldali építőmunkás, Török János volt. Később Budapestre költözött, a háború alatt a MÉMOSZ egyik titkára, majd a felszabadulás után hosszú éveken át az építőmunkások szakszervezetének főtitkára volt.

A helyi pártszervezet vezetői közül Váraljai Jenőt kívánom még megemlíteni, aki bár előkelő családból származott, teljesen magáévá tette a párt célkitűzéseit. Kiváló agitátor, tehetséges szónok volt; a párt helyiségeiben akkor jelentek meg a legtöbben, amikor ő tartotta a pártnapot. A nagy műveltségű, képzett marxista szemináriumi előadásain is szívesen vettek részt a munkások, a dolgozó emberek. A harmincas évek közepén feleségével Budapestre költözött. Míg Nyíregyházán állandó kapcsolat-

ban álltam velük, Budapesten nem találkoztam a nevükkel, csak egy nagyon szomorú alkalommal, amikor tudomásomra jutott, hogy a negyvenes években öngyilkosságot követtek el. Amikor egy VIII. kerületi bérkaszárnyában le akarták tartóztatni őket, a folyosóról az udvarra vetették magukat, és mindketten azonnal szörnyethaltak.

Ezektől az elvtársaktól nagyon sokat tanultam. Ők mutattak példát, hogyan kell dolgozni és harcolni az emberibb létért és jobb munkakörülményekért.

A Szociáldemokrata Párt országos irányítói előtt sem maradt titokban a nyíregyházi pártszervezet erősen osztályharcos, baloldali ténykedése. A párt jobboldali vezetői bizottságot küldtek Nyíregyházára; a bizottság vezetőjének nevét nem tartom szükségesnek megemlíteni, bár élesen visszaemlékszem személyére.

Ez időtől kezdve megindult a hajsza a baloldali elemek ellen. Több elvtársat kitiltottak a pártból, köztük Gosztonyi Ignácot is. A baloldaliak üldözése legnagyobbrészt az ifjúmunkásokat érintette, hiszen ők fejezték ki legharsányabban elégedetlenségüket.

A fiatal olvasók talán furcsállják, hogy ugyanazon évben egyszerre két pártnak is tagja lettem. Ez akkoriban tudatos politikája volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának. Velem is megértették, hogy minden legális szervezetet fel kell használni a párt politikájának terjesztésére, vagyis az illegális munkát mindig össze kell kapcsolni a legális munkával.

A munkásmozgalmon belül a kommunisták számaránya igen kicsi volt, annak következtében, hogy a párt mély illegalitásban működött. Nyilvános fellépését az akkori rendszer urai nem engedélyezték, sőt tűzzel-vassal irtották a kommunistákat. Kommunistának lenni állandó veszélyt jelentett, amit sokan nem vállaltak volna. Ugyanakkor azonban a párt természetesen igyekezett célkitűzéseit, a marxista ideológiát megismertetni a tömegekkel. Ebben az időben a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek viszonylag nagy tömegbázissal rendelkeztek, ezért kellett nekünk, kommunistáknak vállalnunk a kettős párttagságot.

A KMP nyíregyházi szervezetének egyik legnagyobb fedőszerve azonban a Kereskedelmi Ifjak Egyesülete volt. Itt minden héten sor került politikai témájú előadásokra, nagyszámú hallgatóság előtt. Sokszor a körülbelül 200 fő befogadására alkalmas előadóteremben sem fért el a hallgatóság. Az egyesület komoly könyvtárat létesített. Ennek az 1930-as évek elején én voltam a könyvtárosa. A párt igen nagy jelentőséget tulajdonított az olvasómozgalomnak, százak és százak iratkoztak be az egyesület

könyvtárába. Igyekeztem olyan könyveket ajánlani, amelyek a tudatformálást elősegítették. Nagy számmal olvasták Jack London „Vaspatá"-ját, Upton Sinclair könyveit, Thomas Mannt, a magyarok közül Móricz Zsigmond, Petőfi, Ady műveit. Rendszerint megbeszéltük az olvasóval a kiválasztásra kerülő olvasmányt, időnként ankétokon is megvitattuk egy-egy fontosabb mű mondanivalóját. Minden ilyen rendezvényen megtaláltuk a módját annak, hogy rövid megnyitó beszédben rámutassunk a politikai problémákra. Mint már említettem, a helyiség ajtaja nyitva állt minden dolgozó előtt, tehát nemcsak a kereskedelmi alkalmazottak vettek részt előadásainkon.

A párt munkájának középpontjába ebben az időben a dolgozó tömegek napi követeléseit állítottuk.

Küzdöttünk a munkabérek csökkentése ellen, ugyanakkor mozgósítottuk a munkanélkülieket, hogy erőteljesen lépjenek fel a munkáért, kenyérért követelésekkel.

1934 tavaszán, Gosztonyi Ignác vezetésével, merész akciót szerveztünk. A munkanélküliekkel együtt bevonultunk a városházára, hogy a polgármestert közmunkák megindítására kényszerítsük. A nagy tömeg láttán az urak egy része az ablakon keresztül menekült. Az akciónak óriási hatása volt a város valamennyi bérből és fizetésből élő dolgozójára, sőt a kispolgári rétegekre is. Az épület „megszállása" idején a rendőrség ugyan közbelépett, de félve a közvélemény felháborodásától, nem mert szigorúbb eljárást indítani a résztvevők ellen.

Ugyanakkor, amikor a vállalkozók, kihasználva a nagyarányú munkanélküliséget, igyekeztek csökkenteni a dolgozók bérét, a város urai a legnagyobb jólétben éltek. A város polgármestere, Bencs Kálmán, az egész megyében párját ritkító luxusvillát építtetett a nyíregyházi Nagyerdőben. Havi fizetéséből talán egy életen át sem telt volna erre. Hogy mégis miből építtette, arra a munkások adták meg a választ. A polgármester jóformán be sem költözött a luxusnyaralóba, az épületen megjelent a következő felirat: „Lopta-lak." Hiába távolították el ezt a kifejező, de úgy látszik, a polgármesternek egyáltalán nem tetsző feliratot, az újra meg újra visszakerült a villa homlokzatára. Hosszú időn át ezen derült az egész város.

Komoly erőfeszítéseket tettünk a munkaidő meghosszabbítása ellen. A dolgozókat tömegesen elbocsátották állásukból, ugyanakkor a munkaidőt egyre nyújtották. A szervezett dolgozók – maguk mellé állítva a szervezetleneket – harcoltak a munkaidő csökkentéséért. Sok vállalatnál került sor kisebb-nagyobb sztrájkra. A kereskedelemben megindult a harc

az általános vasárnapi munkaszünet bevezetéséért. Az élelmiszerüzletek ugyanis vasárnap a déli órákáig nyitva tartottak, ebben a szakmában az akkori kormányhatározatok ezt lehetővé tették. A kormányhatározaton természetesen nem tudtunk változtatni, de megpróbáltunk legalább helyileg eredményt elérni. A Kereskedő Ifjak Egyesülete nagyarányú szervezett akciót kezdeményezett a vasárnapi munkaszünet kivívása érdekében. Felkerestük valamennyi alkalmazottat foglalkoztató fűszerest, s igyekeztünk rábeszélni őket, hogy írják alá a vasárnapi munkaszünetet elfogadó nyilatkozatot. Célunk elérése nem volt könnyű, nagyon sok kereskedő makacsul ellenállt. Egy Hirschler nevezetű élelmiszer-kereskedőt – akinek üzlete a Főtéren volt – azzal tudtam meggyőzni, hogy megígértem neki, ha aláírja a vasárnapi munkaszünet bevezetését, az Ungár Lipót-cég valamennyi alkalmazottja nála vásárolja minden élelmiszer-szükségletét.

A kereskedelmi dolgozók legelnyomottabb rétegének, a fűszeressegédeknek, nekünk, nyíregyháziaknak sikerült kivívnunk Magyarországon elsőként, 1933 őszén a vasárnapi munkaszünetet. Ennek eredményeként a fűszeresszakmában dolgozók tömegesen léptek be az egyesületbe. A következő hetekben záróra-ellenőrző bizottságokat hoztunk létre. Az esti zárás időpontját ugyan törvény szabályozta, de a legtöbb kereskedőnek kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy eleget tegyen az előírásnak. Kérésemre más kereskedelmi vállalatok dolgozói többször is ellenőrizték az Ungár-cégnél a záróra betartását, sőt rendőrt is vittek magukkal. Főnököm mégis túllépte egy-két órával a megengedett nyitvatartási időt. Ezért soha nem büntették meg, hiszen nem egy helyi rendőrtisztviselőt és családját látta el ingyen ruházati cikkekkel.

Főnököm egyébként is nagyon járatos volt abban, hogyan lehet a saját hasznára másokat korrumpálni. A külföldről érkező áruk vámolásánál például tekintélyes összeget takarított meg azáltal, hogy a cikkek anyagát olcsóbb tarifával számoltatta el, így a nyúlszőr kalaptompokat filctompként, a tiszta selymet félselyemként, a drága lenbatisztot egyszerű batisztként stb. Természetesen a vámtisztviselők mindenkor megkapták csalásuk kellő ellenértékét.

1929-től kezdve az egész ország területén bevezették a társadalombiztosítást. Ez a tény mit sem változtatott azon, hogy a betegellátás Szabolcs megyében talán a legelhanyagoltabb volt az egész országban. A helyzet megváltoztatása érdekében számos tüntetést, összejövetelt szerveztünk. Erőnk azonban nem volt elégséges ahhoz, hogy némileg is jobb orvosi ellátást sikerüljön elérnünk.

Az ilyen és hasonló mindennapi harcok szervezésével igyekeztünk megnyerni a tömegek bizalmát, és az akciókban kivált dolgozókat bevonni a pártba. Nem egy dolgozóból neveltünk olyan kommunistát, akiből később országos vezető lett. Ehhez hozzásegített bennünket az is, hogy a viszonylag nagyobb tömegeknek tartott előadások mellett vezetőképzés is folyt. Az a mondás, hogy „a tudás hatalom", számunkra nem volt pusztán szólam, igyekeztünk meg is valósítani.

Több, időszakosan megjelenő tudományos ismeretterjesztő anyagot használtunk fel ehhez; 1933-tól kezdve például az úgynevezett Schönstein-füzeteket, amelyeket mi, fedőlapjának sárga színéről, „sárga füzeteknek" neveztünk. Ezek a folyamatosan megjelenő tanulmányok – amelyeket én szállítottam Nyíregyházára – Marx politikai gazdaságtanát dolgozták fel. Ezekből tanultunk és tanítottunk. A Schönstein-füzetekből szereztem első ismereteimet a marxista politikai gazdaságtanról. A tanultakat megvitattam felsőbb kapcsolatommal, hogy ennek alapján kellőképpen felkészülve tudjam tanítani dolgozótársaimat, elvtársaimat. Ezt a tevékenységet rendkívül komolyan vettem. Nem egy volt osztálytársam érdeklődését sikerült felkelteni a mozgalom iránt.

Baráti körben közösen hallgattuk a rádióban Moszkva hangját. Kevés olyan rádió volt ebben az időben Nyíregyházán, amellyel Moszkvát lehetett fogni. Írásomban már megemlékeztem arról a családról, akiknél a párt kiadványait helyeztem el rendszeresen. Nekik volt ilyen rádiójuk, és itt jöttünk össze mindig hallgatására. Felejthetetlen érzés töltött el, amikor a rádióban felhangzott: „Halló, itt Moszkva, Moszkva beszél." A magyar nyelvű adások meghallgatása után sokszor a hajnali órákig beszélgettünk. Mozgalmi munkám végzését mindig nagyon komolyan vettem, a legcsekélyebb lazaságot sem engedtem meg magamnak, pedig mint jókedvű, vidám ifjú értettem a tréfát, sokat és szívesen nevettem, szerettem a társaságot, az embereket.

Életemhez már ekkor szorosan hozzátartozott a sport is, amely a mai napig érdekel. Tizennégy éves koromtól kezdve versenyszerűen tornásztam a Nyíregyházi Testnevelő és Vívó Egyesületben (a NYETVÉ-ben). Rendszeresen jártam az edzésekre, s részt vettem a helyi versenyeken mindaddig, amíg egy verseny közben baleset ért, melynek következtében abba kellett hagynom a tornát.

Mozgalmas, szép évek voltak ezek. Itt, Nyíregyházán, nagyon gazdag haladó hagyományokban forrott össze életem a munkásmozgalommal. Könyvem megírása előtt számos kiadványt átlapoztam, és meglepődtem

azon, milyen keveset tudnak még szülőföldemen is a szabolcsi munkásmozgalomról, a nyíregyházi kommunisták tevékenységéről. Pedig a nehéz körülmények ellenére ebben a megyében is voltak gyökerei a kommunista mozgalomnak.

A Peyer-paktum és az ebből származó minden nehézség ellenére a kommunistáknak komoly befolyásuk volt a parasztságra, elsősorban az agrárproletárokra, de természetesen a szegényparasztságra is. A paraszti megmozdulások kiemelkedő vezéregyénisége volt Soltész András. A Szabolcs megyei csendőrség felismerte benne a kiváló agitátort. Veszélyesnek tartották, ezért eltették láb alól. Egy este kicsiny lakásának szobájában mit sem sejtve újságot olvasott, amikor az ablakon keresztül orvul lelőtték. Ezrek és ezrek kísérték utolsó útjára. A gyilkost a mai napig sem fogták el, de aligha kétséges, hogy a csendőrség végzett vele.

1932-ben a világ valamennyi kommunista mozgalmát és ezen belül minden kommunistát mélységesen megrázott a horthysta ellenforradalmi rendszer gyalázatos gyilkossága, amely két bátor kommunista életét oltotta ki; ez év július 29-én kivégezték Sallai Imrét és Fürst Sándort. A gyűlölet és felháborodás elemi erővel tört ki belőlünk Nyíregyházán is a gaztett hallatára. Megfogadtuk, hogy még elszántabban, még keményebben fogunk küzdeni, harcolni a kizsákmányolók társadalma ellen.

Nyíregyházára is eljutott az *Új Március* 1932. június—augusztusi száma, amelyben a Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottsága felhívással fordult „*Magyarország kizsákmányolt népéhez*". Lehet, hogy sokan ismerik a felhívás szövegét, mégis szükségesnek tartom szó szerint idézni, hiszen Sallai Imrét és Fürst Sándort rendkívül szoros szálak kötötték szakszervezetünkhöz. Mindkettőjük neve megtalálható a Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátóipari Dolgozók Szakszervezete Jókai utcai székházának előcsarnokában levő – mártírjaink emlékét őrző – márványtáblán.

„Két új mártírja van a magyar munkásmozgalomnak. 1932. július 29-én kivégezték két harcostársatokat, a Kommunisták Magyarországi Pártjának két kipróbált vezetőjét: Sallai Imre és Fürst Sándor elvtársainkat, mert mint a gyilkos ítélet mondja, »tevékenységük a mostani társadalmi rend megdöntését, a proletariátus uralomra jutását célozta«.

Azért végezték ki Sallaiékat, mert ők meg akarták dönteni a nyomor, a munkanélküliség, a kilakoltatás, az éhhalál mai rendszerét. Mert meg akarták dönteni a henyélve dőzsölő burzsoák, a gyárak, a bankok és ezer

holdak urainak osztályuralmát. Azért végezték ki Sallaiékat, mert meg akarták teremteni a *te uralmadat, proletár!*

Azért végezték ki Sallaiékat, mert azt hirdették, hogy a föld azé legyen, aki megdolgozza. Mert az 1919-es hibát jóvátéve – amikor megalkuvók tanácsára nem osztottuk fel a földeket – el akarták venni a földet az uraktól, és oda akarták adni nektek, földmunkások és szegényparasztok. Úgy, ahogy az Szovjet-Oroszországban van. Azért végezték ki Sallaiékat, mert felhívtak, hogy ne fizessétek az adót a burzsoá államnak, amíg éhezik a családotok.

Azért végezték ki Sallaiékat, mert meg akarták teremteni a ti uralmatokat, mert a munkások és parasztok kormányáért harcoltak.

Azért végezték ki Sallaiékat, mert a rothadó kapitalizmus helyébe virágzó szocialista társadalmat akartak. Azt akarták, hogy ne rozsdásodjanak a gépek, ne őrlődjék fel keserves munkanélküliségben a munkás izma, ne pusztuljon a város és falu dolgozó kisembere. Azt akarták, hogy űzzük el a hatalomból a termelés menetét akadályozó burzsoá bandát, induljanak meg a gépek, hogy legyen kenyér, ruha, cipő elég mindenkinek. Azt akarták, hogy szervezett, tervszerű gazdálkodással, a mai magasan fejlett technika minden vívmányának értékesítésével új, szabad társadalmat alakítsunk, osztály nélküli egyenlőségen alapuló szocialista társadalmat.

Az urak ellen – a szegényekért! Jobb jövőért, jobb jelenért harcoltak, azért kellett meghalniuk.

Meggyilkolták őket, hogy a temető síri csendje honoljon az éhező Magyarországon. Megölték őket, hogy senki se mukkanjon, senki se emelje fel tiltakozó szavát az ország dolgozóinak feneketlen nyomora és elviselhetetlen sorsa miatt. A burzsoázia gyengeségét, nem pedig erejét jelenti ez a »törvényes« gyilkosság. Mert a harc tovább folyik. Köztetek, veletek, értetek; statáriummal, akasztófával dacolva folytatjuk és fokozzuk a harcot. Nincs annyi bilincs, börtön és bitó, ami egy pillanatra is meg tudná állítani harcunkat."

Amikor ezt a felhívást terjesztettem Nyíregyházán, még nem sejtettem, hogy egyszer Budapesten felső kapcsolatom lesz Fürst Sándor testvére, Fürst Károly. Arról pedig álmodni sem mertem volna, hogy évtizedekig főtitkára leszek annak a szakszervezetnek, amelynek munkájából Fürst Sándor oly tevékenyen kivette részét.

Az 1934-es esztendő jelentős változást hozott életemben: Szabolcs megyei tevékenységem véget ért.

A SZERVEZET MÚLTJÁRÓL

Nyíregyházán kezdtem annyira „ismertté" válni, hogy az már-már veszélyeztette további munkásmozgalmi tevékenységemet. Kapóra jött tehát, hogy említett sérülésem következtében, a gipsz levétele után további kezelésre a fővárosi irgalmas rendi kórházba utaltak. Ez a körülmény megkönnyítette számomra elhelyezkedésemet Budapesten.

1934 őszén költöztem fel a fővárosba, egy albérleti szobába. Az Adria Selyemszövőgyár Rt. városi lerakatában alkalmaztak mint kereskedősegédet.

Első utam a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének központi székházába, az Erzsébet (ma Lenin) körút 24. szám alá vezetett. Így lettem végre 1934-től tagja annak a szakszervezetnek, amelynek érdekében már négy éve rendszeresen végeztem mozgalmi munkát.

Közvetlenül a ruházati szakosztályhoz tartoztam, s rövidesen otthonosan mozogtam a szakszervezetben. A szakosztály minden héten csütörtökön este tartotta összejöveteleit. Az első alkalommal az ülés befejezése után hozzám lépett egy ismeretlen, szemüveges elvtárs. Szász Ferencként mutatkozott be, s hívott, tartsak vele.

A Városligetben sétáltunk, beszélgettünk éjjel 12 óráig. A kellemes együttlét során Szász Ferenc sok mindenről kérdezgetett, érdeklődött nyíregyházi tevékenységem felől. Végül elmondta, hogy tagja a Kommunisták Magyarországi Pártjának, s tudott arról, hogy én is mint kommunista folytattam párttevékenységet Nyíregyházán. Megkérdezte, vállalom-e továbbra is az illegális pártmunkát. Nagyon megörültem, hiszen magam is kerestem a párttal a kapcsolatot. Nem gondoltam volna, hogy ez ilyen gyorsan sikerül.

Szász Ferenc elmondta, hogy a kereskedelmi alkalmazottak szakszervezetében igen erős az illegális Kommunista Párt befolyása, aminek a szakszervezetben történelmi tradíciói vannak. Majd ismertette velem,

hogy a ruházati szakosztálynak is van kommunista sejtje. Hangsúlyozta a szigorú konspiráció fontosságát: sem családtagnak, sem jó barátnak nem szabad a párt tevékenységéről, az illegális feladatokról beszélni.

Óriási lelkesedéssel és nagy aktivitással végeztem mozgalmi munkámat. Ez érthető is, hiszen vidékről felkerülve, számomra minden új volt. Rövid idő alatt sok jó barátra találtam, éreztem, hogy nem vagyok egyedül, egy nagy közösségnek vagyok a tagja.

A mai Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátóipari Dolgozók Szakszervezete (KPVDSZ) három nagy múltú szakszervezetnek – a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének, a Magánalkalmazottak Országos Szövetségének és a Vendéglátóipari Dolgozók Szakszervezetének – egyesüléséből jött létre.

1900-ban a kereskedelmi és magánalkalmazottak közösen hozták létre szakszervezetüket. Az alapító közgyűlés kézzel írott jegyzőkönyvében szerepel mint a szakszervezet egyik alapító tagja, Gárdos Mariska neve.

A nemrég elhunyt Gárdos Mariska igen közel állt hozzám. Évtizedeken keresztül gyakran találkoztam vele, bátorított, amikor csüggedtem, lelkesített, amikor fáradtnak éreztem magam, féltett és óvott engem. Halála napjáig biztatott, ösztönzött, hogy írjam meg emlékirataimat. Neki köszönhetem, hogy a szakszervezet történetét, múltját, munkásságát a megalakulástól, vagyis 1900-tól kezdve elbeszélései alapján megismerhettem. A rá jellemző szuggesztív erővel szinte életre keltette a múlt eseményeit.

Ez a nagyszerű asszony leányát, Pintér Mariannt is hasonló szellemben nevelte: kiváló elvtársnak, forradalmárnak. A vele való megismerkedésem kegyetlen körülmények között történt: a csillaghegyi defenzív osztályon találkoztunk először. Lebukásom után pár hónappal került oda. Szörnyen megkínozták, amelynek nyomait a felszabadulás után még hosszú éveken át érezte, s talán még ma sem heverte ki teljesen.

Nem sokkal a szakszervezet megalakítása után már itt találjuk Szántó Bélát, a KMP egyik alapító tagját. Szántó Béla a Magyar Tanácsköztársaság idején hadügyi népbiztos volt, tagja annak a katonai kollégiumnak, amely többek között a stratégiai jelentőségű kérdések kidolgozására alakult 1919. május elsején. Szántó Béla 1901-ben került Budapestre, három évvel később belépett a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségébe. 1906-ban személyi okok miatt a magánalkalmazottak kiléptek a KAOSZ-ból, és létrehozták önálló szakszervezetüket, a Magyarországi Magántisztviselők Egyesületét. (1908-ban a két egyesület rövid időre ismét fuzionált.)

Anélkül, hogy belemennék az 1945 utáni események fejtegetésébe, mégis szeretnék megemlékezni Szántó Bélával való együttműködésemről. A felszabadulást követő években alig volt nap, hogy ne találkoztam volna vele. Szántó Béla akkor a Magánalkalmazottak Országos Szövetségének (MOSZ) alelnöke volt. A Magánalkalmazottak Társadalombiztosítási Intézete – akárcsak a felszabadulás előtt – most is állami tulajdonban volt, de széles körű, demokratikusan választott önkormányzat irányítása alatt állott. Az önkormányzat elnökségébe a Kereskedelmi Alkalmazottak Szövetsége és a Magánalkalmazottak Szövetsége paritásos alapon delegálta a tagokat: 50 százalékban kommunistákat és 50 százalékban szociáldemokratákat. Pártállás szerint az önkormányzat tagjai úgynevezett frakciót hoztak létre. Szántó Bélával együtt a MABI elnökségi ülésein kívül szinte minden héten részt vettem ezeken a frakcióüléseken is. Rendkívül erős akaratú, szuggesztív erejű, tehetséges, ízig-vérig forradalmár volt. Egy-egy kérdésben szenvedélyesen védte álláspontját. Bizonyos kérdésekben komolyan vitáztam vele. Természetesen mindez mit sem változtatott azon, hogy tiszteltem, szerettem és becsültem őt. A személyi kultusz éveiben halt meg, miután az akkori vezetők előtt már régóta kegyvesztetté vált. Ma is élesen visszaemlékszem temetésére. Amikor a frissen hantolt sírra elhelyeztem szakszervezetünk koszorúját, ennél a szomorú aktusnál mindössze 30–40 ember volt jelen. A sors iróniája, hogy e kevés gyászoló sem a forradalmár közvetlen harcostársaiból, hanem a magánalkalmazotti szakszervezeti mozgalom idős szociáldemokratái közül került ki. Ismertem Szántó Béla életútját, éppen ezért nemcsak halála okozott bennem mély keserűséget, hanem ezen túlmenően a vele való bánásmód, amit ez a temetés is visszatükrözött.

Természetesen a személyi kultusz évei után elnyerte méltó helyét a nagy magyar forradalmárok arcképcsarnokában.

A szakszervezet nemcsak a szakma dolgozóinak volt gyülekezőhelye, hanem itt tevékenykedett sok olyan elvtárs is, akiknek nem volt szakszervezetük, vagy pedig saját szervezetükben már túlságosan ismerték baloldali magatartásukat. A magyar munkásmozgalom nagy mártírjai közül sokan tevékenykedtek a mi szakszervezetünkben is. Jól ismertem például Földes Ferencet, aki egy időben feleségével együtt szinte minden este eljött a szakszervezetbe.

Földes Ferenc 1928-ban Párizsban, a Sorbonne-on hallgatott filozófiát, majd a bolognai egyetemen folytatta tanulmányait, utóbb ott is dokto-

rált. Párizsban tagja volt a diákszövetség illegális magyar csoportjának. Itt találkozott először francia munkásokkal, akiknek gyűléseire is eljárt. 1932-ben tért haza Magyarországra. A Szociáldemokrata Párt VI. kerületi ifjúsági csoportjában tevékenykedett, majd tagja lett a KIMSZ-nek, s annak megbízásából részt vett a szociáldemokrata ifjúsági mozgalomban, az OIB (Országos Ifjúsági Bizottság) irányításában. 1934-ben már összeütközésbe került a rendőrséggel, letartóztatták, és négy hónapra ítélték. Filozófiai, pedagógiai, társadalomtudományi cikkeit irodalmi folyóiratok és külföldi baloldali lapok közölték. 1941-ben jelent meg legjelentősebb tanulmánya: „A munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon". E művében megdöbbentő képet fest a magyar dolgozó nép elmaradottságáról. Irodalmi munkássága mellett tagja volt a KAOSZ központi vezetőségének. Az itt működő TTE (Természetbarátok Turista Egyesülete) csoport tevékenységében feleségével, Verával együtt aktívan részt vett. Megnyerő magatartásával sok barátot szerzett. Szakszervezetünk büszke lehet rá, hogy hosszú időn keresztül dolgozóink között élt, tanította és nevelte a KAOSZ fiataljait. Földes Ferencről több tanulmány is megjelent a felszabadulás után, de ezekből életének ez a fontos mozzanata kimaradt.

Földes Ferencet 1942-ben büntetőszázaddal Ukrajnába vitték, ahonnan soha többé nem tért vissza. Emlékét nemcsak a róla elnevezett utcák és iskolák örökítik meg, hanem a szakszervezetünk előcsarnokában elhelyezett márványtábla is.

A Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének kiemelkedő alakja volt Békés (Glasz) Imre, aki itt mint a kommunista frakció egyik erőssége munkálkodott. Nagy szerepe volt abban, hogy a KAOSZ-ban igen népes és harcos baloldali gárda alakult ki. Békés (Glasz) kitűnő szervező és agitátor volt, igen jól tudott bánni az emberekkel, és sokakat megnyert a kommunista eszmének.

Budapestre való felkerülésem után csakhamar kapcsolatba kerültem vele. Ő is nagyon szerette a természetet, és 1934–1935-ben számos túrán, kiránduláson vettünk részt. Népszerűségére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy amikor több napos túrán vettünk részt, valósággal versenyeztünk azért, ki aludjon vele egy pajtában vagy szénapadláson. Azok a szerencsések, akik vele kerültek össze éjszakai szállásra, aludni ugyan nemigen tudtak, de egész éjszaka derültek kifogyhatatlan viccein, páratlan humorán. Akik nem ismerték őt a hétköznapi életben, nem is tudták a valódi nevét, mert mi mindig „Paçák-nak" szólítottuk.

Ezeken a vidám kirándulásokon nem sejtettük, hogy ennek a nagyszerű embernek az életét egyszer majd a német fasiszták golyója fogja kioltani. 1944. február 21-én Párizstól nem messze, a Mont Valérienen hajtották végre a halálos ítéletet, amely 23 hős antifasiszta életének vetett véget. Közöttük volt Békés (Glasz) Imre, akit sorstársaival együtt az ivryi temetőben hantoltak el. A felszabadulás után többször jártam Franciaországban. Minden alkalommal ellátogattam sírjához, és elhelyeztem azon néhány szál piros rózsát vagy szegfűt.

E kedves barátnak és elvtársnak az emléke ma is tisztán él bennem. Eredetileg vasmunkásnak készült, de amikor megismertem, 1934-ben, elárusítóként dolgozott egy vaskereskedésben. 1925 óta mint kommunista számos akcióban részt vett. Megjárta a szegedi Csillagbörtönt is, ahonnan 1932-ben szabadult. 1933 szeptemberében kapcsolódott be intenzíven a KAOSZ munkájába.

A spanyol polgárháború kitörése után elhatározta, hogy részt vesz a spanyol szabadságharcban. Magyarországi tevékenységét ekkor már csaknem lehetetlenné tette az állandó rendőri megfigyelés, zaklatás. 1937-ben kijutott Franciaországba, ahol feleségével együtt azonnal jelentkezett a Francia Kommunista Pártba. Végül is Párizsban maradt, s mint agitátor és propagandista dolgozott az FKP védnöksége alatt álló magyar tömegszervezetekben. A második világháború kitörésekor belépett a francia hadseregbe, amelyre a hitleri hadigépezet rövid időn belül megsemmisítő csapást mért. Békés (Glasz) Imre sok viszontagságon keresztül 1940 őszén érkezett vissza a francia fővárosba. Azonnal bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. Előbb röpcédulákat terjesztett, plakátokat ragasztott, majd tagja és vezetője lett egy fegyveres ellenállási csoportnak. Raktárakat, német szálláshelyeket, benzinkutakat robbantottak; később csoportjával együtt vasúti sínek és vonatok robbantására specializálta magát. Többek között 15 katonavonatot robbantottak fel.

1943. november 17-én árulás következtében csaknem 200 ellenállót tartóztattak le egy nap alatt, köztük őt is. A francia politikai rendőrség embertelenül megkínozta őket. Békés (Glasz) kihallgatás közben nekiment kínzóinak, több detektívet megsebesített, és csak erősítéssel tudták legyőzni. Átadták a Gestapónak. Annak ellenére, hogy kínzói rendkívüli módon tönkretették, a tárgyalásán is kommunistához méltóan viselkedett. Az utolsó szó jogán ezeket mondotta:

„Nincs mit megbánnom.
Igaz emberként éltem, úgy is halok meg."

Emlékét őrzi többek között az ő nevét viselő Élelmiszer-kereskedelmi Szakmunkásképző Iskola, amelynek dísztermében függ portréja, Mácsai István festőművész alkotása.

„Meghaltak, mert szerették a népet." Az emléktáblán e sorok alatt Földes Ferencen és Békés (Glasz) Imrén kívül még 50 elvtárs neve szerepel. Nincs rá mód, hogy e könyv keretében mindegyikükről megemlékezzem, de úgy érzem, feltétlenül meg kell említenem közülük a magyar munkásmozgalom olyan kiválóságait, mint Korvin Ottó, Sallai Imre, Fürst Sándor, Fürst Károly, Braun Éva, dr. Braun Soma, dr. Földes László, Gál Benő, Sebes György, dr. Stollár Béla. Ők azok, akik e mártírok között is a legtöbbet adták a mozgalomért.

Sokan kortársaim voltak, személyesen is igen közel álltak hozzám. A mozgalmi munka során rendszeresen kapcsolatban voltunk egymással, egyesekhez pedig baráti szálak is fűztek.

A szocialista munkásmozgalom föld feletti és földalatti küzdőtársaié és úttörőié az érdem, hogy a felszabadulásba vetett hitet egy pillanatig sem engedték ellankadni.

A KAOSZ SZAKOSZTÁLYAI

A KAOSZ felépítése szakmai tagozatú volt. Ez a szervezeti forma lehetővé tette, hogy a szakszervezet eredményesebben működhessen, az egyes szakmák kifejthessék sajátos érdekvédelmi tevékenységüket. Erre annál is inkább szükség volt, mert a kereskedelmi alkalmazottak többsége proletársorban élt. Főnök és alkalmazott között már régen megszűnt a régi patriarchális viszony. A silány fizetés, a munka- és jogviszonyok szabályozatlansága, a megélhetés bizonytalansága, az állásnélküliség folyvást fenyegető réme, ezer és ezer gond, baj, nyomorúság mind arra kellett volna hogy ösztönözze a kereskedelmi dolgozókat, hogy egymással összefogva keressék sorsuk megjavítását. Többségük azonban még nem ismerte fel, hogy a maga és családja jobb megélhetését csak elkeseredett, elszánt harcok árán, a szervezettség erejével tudja biztosítani.

Sokat töprengtem azon, hogyan lehetne a kereskedelmi dolgozók nagy tömegeit megnyerni a szervezkedés gondolatának. Ennek a célnak

az érdekében 1934 októberében nagyarányú agitációs munka megkezdését javasoltam a ruházati szakosztály ülésén. Felszólalásom lényege az volt, hogy szervezzünk tagtoborzó versenyt Budapesten és vidéken egyaránt. Ekkor még ezer szállal kötődtem a vidékhez, ahol saját szememmel győződtem meg a fővárosinál is fokozottabb elnyomatásról.

A különböző szakosztályok közül a fűszeres, a ruházati, a festékes, a vegyesáru és a fényképész szakosztályok voltak a jelentősebbek. A fűszeres szakosztály tagjainak zöme az Általános Fogyasztási Szövetkezet (ÁFOSZ) dolgozóiból került ki, akiknek csaknem kötelezővé tették, hogy tagja legyen a szakszervezetnek. Az ÁFOSZ nem egy gazdasági vezetője tagja volt a szakszervezet központi vezetőségének is. Ezek között voltak szélsőségesen jobboldali gondolkodásúak, olyanok, mint Kasánszky Lajos. De tagja volt a szakszervezet központi vezetőségének Kanizsa József is, aki az 1930-as évektől baloldali volt, és mint öntudatos kommunista halt meg.

A fűszeres szakosztálynak volt a tagja Szász Ferencné is, akiről joggal mondhatjuk, hogy a szakszervezet neveltje. Az 1930-as évektől, belépésének napjától mindmáig szenvedélyes harcosa a magyar munkásmozgalomnak.

Ebben a szakosztályban dolgozott Ambrus József és felesége; ez utóbbit a második világháború alatt a fasizmus pusztította el, valamint Popper Ede és felesége, ők is szakszervezetünk mártírjai lettek.

Vigh Lajos 1934-től kezdve a felszabadulásig a szakszervezet központi vezetőségi tagja, s egyik motorja volt az egész szakosztálynak. Fűszeres Péter néven lelkes újságcikkekben tollal is harcolt az elnyomott fűszeressegédek emberibb életéért. Vigh Lajost elvhű, baloldali gondolkodású embernek ismertem, de a felszabadulás után, különösen 1948-ban a jobboldal befolyása alá került. Emiatt zárták ki a Szociáldemokrata Pártból a két párt egyesülése előtt.

Soha nem kételkedtem abban, hogy tisztességes, becsületes dolgozó, még ha voltak is tévedései. 1956. október 24-én váratlanul felkeresett.

– Itt maradok melletted – mondta elszántan. – Csak a testemen keresztül nyúlhatnak hozzád!

Történetéhez tartozik még, hogy az 1940-es években kapcsolatban állt illegalitásban élő kommunistákkal. Szívósságára, kitartására jellemző, hogy 70 éves korában elvégezte a jogi egyetem esti tagozatát, és megszerezte a doktori címet. Ma is él, jóval túlhaladta 80. életévét.

Alább még bővebben szólok Fürst Károlyról, aki szintén tagja volt a

fűszeres szakosztály vezetőségének. A fűszeres szakosztály vezetőivel, tagjaival szoros kapcsolatot tartottam, nemegyszer közös akciókon is részt vettünk: többek között záróra-ellenőrzésen, házi agitáción, gyűlések szervezésén. Nemcsak mozgalmi munka közben, hanem túrákon, kirándulásokon, szórakozásokon is gyakran találkoztunk.

Félek, untatnám az olvasót, ha valamennyi szakosztályt ismertetném, hiszen lényegét tekintve azonos tevékenységet folytattak. De még a KAOSZ-hoz tartozó legkisebb létszámú szőnyeg szakosztály is sokat tudott tenni a szőnyeg-, linóleum-, lakástextilszakmában dolgozó kereskedelmi alkalmazottakért.

A szakosztály vezetőségének több választási cikluson keresztül tagja volt Gyuricza Gyula, a KAOSZ elnöke, és Balassa János, aki jelenleg szakszervezetünk számvizsgáló bizottságának elnöke. A szőnyeg szakosztály mindig aktívan támogatta a szakszervezet által kezdeményezett bérharcot; emellett azzal is értek el eredményeket, hogy felkeresték az egyes cégeket, és béremelést követeltek az ott dolgozó alacsony fizetésű alkalmazottak részére. Hatékony munkájukat bizonyítja, hogy a szakmához tartozó több cégnél az alkalmazottak mintegy 75–80 százaléka szervezett dolgozó volt. Néhány vállalatnál, így az Ádám Miksa Rt.-nál, a Gassner Dávid és Fiai Rt.-nál a főnökség meg sem kísérelte nem szervezett alkalmazott felvételét. A szakosztály szemináriumokat, előadásokat szervezett, ugyanakkor nagy gondot fordított tagjai szakmai ismereteinek bővítésére is. Előadásokat tartottak áruismeretből, a vevőkkel való foglalkozásról, általános kereskedelmi ismeretekről. Negyedévenként szerveztek gyárlátogatásokat, ahol a dolgozók megismerhették az általuk forgalomba hozott termékek előállítását. Ilyenkor felkértek mérnököket, műszakiakat, hogy részletesen tájékoztassák őket az áruk sajátosságairól. A szakosztály tagjai, többnyire kis fizetésű alkalmazottak, rendkívül összetartottak. Gyűjtéseket rendeztek az állástalanok, az öregek és a betegek segítésére. Igyekeztek az állástalanoknak és a tagtársak gyermekeinek munkát szerezni. Rendszeresen gyűjtöttek a Vörös Segély részére, és *Népszava*-előfizetőket toboroztak.

A szakmai szervezkedés előnyös volt abból a szempontból is, hogy könnyebben lehetett kedvező hatást gyakorolni a dolgozók különböző rétegeire, megnyerni őket az osztályharcos szakszervezeti mozgalom számára. Ugyanakkor megkönnyítette a szakosztályokon belül a kommunista sejtek létrehozását.

A KAOSZ kommunista frakciói koordinálták a szakosztályok tevékenységét. Így vált lehetővé azok tervszerű, harmonikus együttműködése. Tájékoztattuk egymást a szakmai problémákról, közösen oldottunk meg egy-egy feladatot. A kommunista frakció tagjai rendszeresen látogatták a szakosztályok összejöveteleit, s ahol csak lehetett, hozzászólásaikkal igyekeztek elősegíteni a szakszervezeti mozgalom célkitűzéseit.

A harmincas években a szakszervezeti kommunista sejtek fő feladata volt az illegális és legális munka összekapcsolása. A sejtek szakmai szakosztályok szerint működtek, például ruházati, fűszeres, vegyes, festékes stb.

A ruházati szakosztályban Szász Ferenc volt a sejt vezetője, majd 1936 szeptemberében egy időre én vettem át ezt a funkciót. Amikor azután pártutasításra az SZDP VII. kerületi szervezetébe mentem, Csonka Tibor lett a sejt vezetője. A szakosztályban tevékenykedett még Szász Ferenc, Bihari László, László Géza és Pál, valamint Faludi Péter.

A fűszeres szakosztály kommunista sejtjéhez tartozott a fentebb említett Fürst Károly, Popper Ede és felesége, Kovács József és Szász Ferencné.

A vegyes szakosztály kommunista sejtjében dolgozott Szabó Kálmán, aki később az össz-szakszervezeti mozgalom valamennyi kommunista sejtjének vezetője lett.

Nyugodtan mondhatom, hogy ennek a három legfontosabb szakosztálynak a vezetése teljes egészében a kommunisták kezében volt. Minden akciót a kommunista sejt kezdeményezett.

A ruházati szakosztály kommunista sejtje albérleti lakásomon ülésezett. Többnyire kártyapartinak álcáztuk az összejövetelt, szabályosan kiosztott játékkártya mellett folytattuk a megbeszéléseket. Ha szállásadóm vagy netán a rendőrség váratlanul benyitott volna a szobámba, békésen kártyázó társaságot talál. Óvatosságból jó hangosan még a játék közben szokásos kifejezéseket is mondogatták. Ezt ugyan a többiekre bíztam, mert kártyázni máig sem tudok. Nagy bajba kerültem volna, ha esetleg egy rendőrségtől érkező váratlan vendég megkérdezi tőlem, hogyan áll a parti, hiszen még a kártyákat sem tudtam egymástól megkülönböztetni.

Sejtüléseken beszéltük meg a nevelő munka kérdését is. Minden sejttagnak kötelezően foglalkoznia kellett néhány pártonkívüli dolgozóval,

akiknek politikai neveléséért felelősséggel tartozott. Természetesen az illetőknek erről sejtelmük sem lehetett. Időközönként be kellett számolniuk neveltjeik fejlődéséről.

Az ilyen összejöveteleken fontos elvi határozatok születtek, többnyire ekkor körvonalaztuk a ruházati szakosztály legális tevékenységét. Itt fogalmaztuk meg a szakmában dolgozók életszínvonalának emeléséért és a munkakörülmények javításáért folytatott harci követeléseket. De a szakosztályi napokon és a vezetőségi üléseken sohasem a sejt tagjai tettek javaslatot egy-egy általunk meghatározott konkrét kérdésben. Előre elhatároztuk, hogy beszélgetés formájában melyik, nem a párthoz tartozó szakszervezeti tagnak sugalljuk az ötletet a javaslat megtételére. A szigorú konspiráció elvének betartásával a háttérben maradtunk, és helyettünk – anélkül, hogy tudták volna – azok a becsületes szakszervezeti tagok tolmácsolták észrevételeinket, akik nem voltak tagjai az illegális KMP-nek, és nem fenyegette őket az a veszély, hogy a hozzászólások alapján lelepleződnek mint kommunisták.

Így például Körösi Gyula, szakszervezetünk jelenlegi alelnöke, szinte minden szakosztályi napon felszólalt. A legtöbb esetben annak adott hangot, amit a sejtülésen elhatároztunk, s amit én közvetítettem neki. Hozzászólásait általában e szavakkal fejezte be: „Magasan hordva visszük a fáklyát előre." Így kapta tőlünk a „fáklyavivő" becenevet. Ezt ő a nála megszokott derűs arccal fogadta. A ruházati szakosztály veteránjai a mai napig is így hívják, amin most is jókat mulat.

Fiatal korom ellenére munkám révén rövid idő alatt megnyertem az elvtársak bizalmát. A szakszervezetbe való belépésem napjától, vagyis 1934-től kezdve, minden megmozduláson tevékenyen részt vettem. Élénken emlékszem arra a szakosztályi napra, amikor először felszólaltam. Lámpalázam volt, kapkodtam a szavak után. Különben is nagyon zöldfülűnek éreztem magam ebben a nagy városban.

Idősebb elvtársak kedélyes elbeszéléséből tudom, hogy az ott levők közül sokan felfigyeltek a kissé félszeg, vidéki fiatalemberre. Az első nehézségek leküzdése után azonban sikerült beilleszkednem az új viszonyokba, és otthonosan éreztem magam a szakszervezetben.

A szakszervezet számunkra nemcsak a jobb jövőért folytatott örökös küzdelmet jelentette, hanem valóságos otthonunk, a társas érintkezés központja volt. Nem véletlen, hogy nagyon sok szerelem, házasság szövődött a mozgalomban kötött ismeretségek révén. Esténként sakkcsaták, izgalmas asztalitenisz-mérkőzések zajlottak le a szakszervezeti helyiségekben, mások társasjátékokkal, dominóval, barkochbával stb. szórakoztak. A kártyajátékot azonban tiltotta a házirend. Számomra a legnagyobb élményt az érdekes viták, beszélgetések jelentették. Akadt közöttünk mindig egy-egy „próféta" is. Ilyen volt például Érsek Tibor, aki már 1936-tól kezdve minden este megjövendölte, hogy 1940-ben Magyarországon szocializmus lesz. Ezt rendkívül szenvedélyesen, tudományos alapossággal igyekezett bizonyítani.

Tehát a szakszervezet akkoriban a tagság kulturális centruma is volt. Közvetlenül a megalakulása után létesített könyvtára egyre eredményesebben működött. A több ezer kötetes könyvtár nagyarányú fejlesztése állandóan napirenden volt, mert a taglétszám emelkedésével növekedet az olvasók tábora. Egy-egy őszi könyvtári napon 400—500 kötetet is kölcsönöztek.

A szakszervezet kulturális tevékenységéhez tartozott az is, hogy a *Népszava* az 1930-as évektől kezdve minden vasárnap délelőtt bérleti előadásokat szervezett az Operaházban a bérből és fizetésből élő dolgozók részére. Jómagam is a *Népszava* szervezésében láttam az első operaelőadást, s később, a téli hónapokban, állandó látogatója voltam a vasárnap délelőtti előadásoknak.

Az egyes szakosztályok tagjai a hét meghatározott napján beszélték meg a szakma legégetőbb problémáit. Ilyenkor zsúfolásig megteltek a termek.

A KAOSZ a munkásszolidaritás jegyében eleven kapcsolatot tartott fenn valamennyi magyar szakszervezettel. Megalakulásától jelentős szerepe volt a szakszervezeti mozgalom kiépítésében, amely lényegében véve egészen a felszabadulásig nem változott.

A magyar szakszervezetek a harmincas években kemény harcokat folytattak a bérből és fizetésből élő dolgozók legelemibb emberi jogaiért, élet- és munkakörülményeinek megjavításáért, küzdöttek a munkanélküliség ellen. A szakszervezetekben dolgozó kommunisták ezzel egyidejűleg harcoltak a párt politikai célkitűzéseinek megvalósításáért. Ebben az

időben, amikor a politikai elnyomás egyre súlyosbodott, a fő célkitűzés a polgári szabadságjogok megmentése, illetve visszaszerzése volt. Ezt a törekvésünket nem volt könnyű megértetnünk a szakszervezet egyszerű tagságával. A szakszervezeti összejöveteleken, a szakosztályi napokon felszólalásunkban hangsúlyoztuk, hogy az életkörülményeket nem lehet megjavítani a legelemibb szabadságjogok biztosítása nélkül.

Munkánkat rendkívül megnehezítette, hogy a szakszervezet felső vezetésétől nem mindenben várhattunk segítséget. A haladó erőknek nemcsak a horthysta Magyarország fasiszta elnyomó szervezeteivel kellett szemben állniuk, nemcsak a tőkések ellen kellett harcolniuk, hanem a legtöbb szakszervezetben a megalkuvó opportunista, sokszor a tőkéseket kiszolgáló szakszervezeti vezetéssel szemben is.

Az egyszerű szakszervezeti tagok többsége politikailag nem volt elég felvilágosult, ezért az opportunista szakszervezeti vezetők könnyen meg tudták téveszteni őket. Hangsúlyozták, hogy a szakszervezeti mozgalomban nincs helye a politizálásnak, az a pártok ügye. De közben segédkezet nyújtottak az egyre fasizálódó államhatalomnak azzal, hogy igyekeztek elterelni a dolgozók figyelmét a gazdasági problémákról s azok valódi okáról.

Szakszervezetünk felső vezetőinek jól kiépített besúgóhálózata volt. Ezeknek a feladata volt kiszimatolni, hogy kik azok, akik szakosztályi napokon vagy egyéb összejöveteleken, megbeszéléseken ellenzéki magatartást tanúsítanak vagy politizálnak. Éppen ezért mindenkor igyekeztünk óvatosan, körültekintően eljárni, mégis sok elvtársunkat kizárták a szakszervezetből. A KAOSZ központi vezetőségének legtöbb tagja, élén Deutsch Jenővel, a szakszervezet főtitkárával, hűséges kiszolgálója volt a Peyer Károly által vezetett Szaktanácsnak. Deutsch Jenő hosszú időn át volt a Szaktanács elnöke, valamint Budapest Székesfőváros Városi Tanácsának tagja. Mindenkor egyetértett a kommunisták kíméletlen üldözésével, támogatta a Szaktanács peyerista vezetőinek egységes fellépését a baloldali munkások ellen. Az ausztriai ellenforradalom győzelme után a Szaktanácsban Peyer Károly és Gál Benő azt az utasítást adták ki, hogy a szakszervezetekből ki kell zárni az ellenzéki magatartást tanúsító tagokat.

Deutsch Jenő, a magyar szakszervezeti mozgalom és a Szociáldemokrata Párt egyik legjobboldalibb vezetője, egyszerű cipőkereskedő-segédként kezdte, de ezt később mint szakszervezeti főtitkár, magas funkciójában elfelejtette. Tagadhatatlanul tehetséges volt; szorgalmas, szívós

tanulással széles körű polgári műveltségre tett szert. Nagy tekintélyt szerzett a munkásarisztokrácia körében. Szorosabb társasága a szakma legjobban fizetett rétegéhez tartozó kereskedelmi utazókból és a szakszervezet legkonzervatívabban gondolkodó tagjaiból állt. Jellemző, hogy a szakszervezet helyiségeiben az ott dolgozó függetlenített tisztviselők nyitották ki előtte és zárták be utána az ajtót.

A szakszervezet üdülési részlegének ugyancsak ő volt a főtitkára. Ezért külön díjazták, s ráadásul még ezen a címen a nyári hónapok nagy részét is a szakszervezet kellemes visegrádi üdülőjében töltötte. Ide majdnem kizárólag a szakszervezet munkásarisztokratái jártak. Erről személyesen is meggyőződtem. 1937 szeptemberében Bihari Lászlóval egy pilisi túrán vettünk részt. Szentendréig HÉV-vel mentünk, onnan gyalog folytattuk utunkat Visegrádon keresztül Dömös felé. Elhatároztuk, hogy az éjszakát a szakszervezet visegrádi üdülőjében töltjük. Az üdülő elegáns halljában azonban a gondnok kemény szavakkal közölte velünk, hogy hagyjuk el az üdülőt, mert itt ilyen öltözékben – szöges bakancsunkban, hátizsákkal a vállunkon – nem lehet megjelenni. Hangosan méltatlankodtunk, és elindultunk az üdülő kijárata felé. Deutsch Jenő felfigyelt a szóváltásra, utánunk sietett, elnézést kért a durva kiutasításért, és barátságosan visszahívott. Valószínűleg mint értelmes ember tisztában volt vele, hogy az üdülőből való kirúgásunk nem maradna következmények nélkül. Másnap reggel az üdülő kertre néző teraszán reggeliztünk a többi vendégekkel. Deutsch Jenő megjelenésekor a reggeliző társaság felállt a helyéről, és állva üdvözölte őt. Ez a jelenet is bizonyította, hogy milyen személyi kultuszt alakított ki maga körül a szakszervezetben.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy Deutsch Jenőnek, minden opportunizmusa ellenére, vannak érdemei is a kereskedelmi dolgozók élet- és munkakörülményeiért folytatott harcban. Az alkalmazottak szószólójaként eljárt bizonyos fórumokon, így például az ipar- és a kereskedelemügyi miniszternél, sőt a Magánalkalmazottak Szövetségének vezetőin keresztül (ennek a szakszervezetnek ugyanis ebben az időben két országgyűlési képviselője is volt) a parlamentet is felhasználta. Erényei közé tartozott nagyfokú precizitása, rendszeretete. A KAOSZ minden fontosabb dokumentumát megőrizte – évfolyamok szerint bekötve –, a szakszervezet alapítólevelétől kezdve 1942-ig. A központi vezetőségi ülések jegyzőkönyveit, a szakszervezet valamennyi lappéldányát, a lap betiltásának napjáig. Az értékes anyagot Visegrádra szállította, és a szakszervezet üdülőjének pincéjében szén alá rejtette a háború pusztításai elől.

Mindezt 1945 őszén megtaláltuk, és Réti Lászlóval együtt teherautón Budapestre szállítottuk. Sajnos azonban az értékes rakomány ismeretlen okok következtében a felszabadulás utáni években elveszett, ami óriási veszteség szakszervezetünknek, hiszen 42 év története fekszik benne. Deutsch Jenő tragikus véget ért, 1944-ben a nyilas pribékek golyója oltotta ki életét.

AZ ELLENZÉKI MUNKA

A Kommunisták Magyarországi Pártja 1930-ban tartott II. kongresszusán a szakszervezeti munkáról szóló határozatában kimondta, hogy egy egész sor fontos szakmában illegális, úgynevezett vörös szakszervezeteket kell kialakítani. Az elkövetkező időben azonban bebizonyosult, hogy ez a törekvés helytelen volt, mert ellentétben állt a munkásegységgel, az egységes szakszervezeti mozgalom megerősítésével.

Sajnos, sokan nem látták be, hogy milyen létfontosságú az egységes szakszervezeti mozgalom megteremtése. Nem vettük számításba, hogy a dolgozók nagy része, ha nem is értett egyet Horthyék politikájával, még nem volt azon a fokon, hogy magáévá tette volna a kommunista ideológiát, sokan közülük féltek a kommunizmustól. Annak is örülni kellett, ha a munkások a bérből és fizetésből élők vállalták a szakszervezeti tagságot. Egyébként ennek kellett volna a fő törekvésnek lennie. Mint meggyőződéses kommunista, magam sem tudtam megérteni, hogy értelmes és öntudatos dolgozók miért nem fogadják el a mi politikánkat, és első számú ellenségnek tartottam a szociáldemokratákat. Ezt még tetézte, hogy ennek a hibás szemléletnek hangot adtam agitációs munkámban, sőt erről próbáltam meggyőzni azokat az indifferens embereket is, akikkel munkám során szinte naponta találkoztam. Sok energiát megtakaríthattunk volna, ha korábban felismerjük, hogy a harcot a fő ellenség ellen kell irányítani, és ebben az egész szakszervezeti mozgalomnak egységesen részt kell vennie.

A Kommunisták Magyarországi Pártja csakhamar kijavította a szakszervezeti politikájában elkövetett hibákat, s a munka súlypontját áthelyezte a legálisan működő szakszervezeteken belül folytatott ellenzéki munkára.

A szakszervezetek, bár túlnyomórészt reformista vezetők irányították, mégis a munkásság, a bérből és fizetésből élő dolgozók osztályszervezetei voltak, ellentétben az akkoriban működő sárga szakszervezetekkel. Ilyen

volt a római katolikus papok által irányított, fanatikusan vallási alapon álló úgynevezett kereszténységszocialista szakszervezet. Az igazi veszélyessége abban rejlett, hogy ez az álszakszervezet igyekezett megosztani a munkásokat, és mindenkor vállalta a sztrájktörő szerepét. Sárga szervezete volt a kirakatrendezők egy csoportjának. (A kirakatrendezők nagy része a mi szakszervezetünkhöz tartozott.) 1939-ben a Pénzintézeti Tisztviselők Országos Egyesülete (PTOE) kivált a Szaktanácsból, és ezzel sárga szervezetté vált. Több hasonló szervezet működött a mi szakmáinkon belül is; például külön sárga szervezete volt a vegyi és festékkereskedelemben dolgozóknak, a kereskedelmi utazóknak (Magyarországi Kereskedelmi Utazók Egyesülete), a drogistáknak és más kereskedelmi szakmák dolgozóinak is.

Velük ellentétben a szociáldemokrata irányítású szakszervezetek szemben álltak a fasizmus állami szervezeteivel, érvényesült bennük bizonyos demokrácia a reformista vezetés mellett. Ezért volt helyes az a jelszó, hogy „Kommunisták, be a szakszervezetekbe." A Kommunisták Magyarországi Pártja szakszervezeti politikáját csakhamar eredmények is igazolták.

1934-ben szaporodtak a sztrájkharcok Magyarországon. Júniusban például három hétig sztrájkoltak az újpesti famunkások. Kezdetben 160 munkás vett részt a sztrájkban, melynek kiváltásában vezető szerepe volt a famunkás ellenzéknek.

Ebben az időben egyéb szakmákban is sztrájkoltak, s mindenütt választott sztrájkbizottság állt a küzdelem élén. Gyakran voltak összecsapások a rendőrséggel, amely a tőkések óhajára sietett lefogni az osztályharcos munkásokat. Ugyanakkor a dolgozók oldalán széles arányú szolidaritási akciók bontakoztak ki.

A szakszervezeti ellenzék gyűjtéseket indított a sztrájkoló munkások megsegítésére. 1935-ben Újpesten, a famunkások újabb sztrájkja idején, mi is nagyarányú, sikeres gyűjtési akciót indítottunk szakszervezetünkben. A vezetőség azonban súlyos megtorlással büntette azokat, akiknek a szervezésben való részvétele köztudomású volt. Szerencsére nem a szakszervezeten belül vezettem a gyűjtést, hanem a különböző munkahelyeken, vállalatoknál, üzletekben kerestem fel a dolgozókat, köztük olyanokat is, akik nem voltak tagjai a szakszervezetnek. Nagyarányú gyűjtést rendeztem saját munkahelyemen is. Közben egyik-másik munkatársammal komoly vitákat folytattunk, de becsületükre legyen mondva,

egy sem akadt közülük, aki a szakszervezetnél említést tett volna a gyűjtésről.

1935. július 22-én nyolc kereskedelmi alkalmazottat kizártak a KAOSZ-ból, mert részt vettek a gyűjtésben, szervezték a jobb bérért harcoló munkások támogatását. A kizárásokat az alapszabályzat 10. §-ának *e)* pontjával indokolták, amely szerint: „Ha a tag a szövetség érdeke ellen vét, ügymenetét és munkáját akadályozza, erkölcstelen, rendzavaró magaviseletet tanúsít, a központi vezetőség által a tagok sorából kizárható."

A szakszervezet akkori vezetői erkölcstelen rendzavarásnak tekintették az osztályszolidaritásnak ezt a nagyszerű megnyilvánulását, hogy a szakszervezet tagjai segítségére siettek famunkás testvéreiknek.

A példátlan büntetés általános felháborodást keltett. Mi, a szakszervezetben dolgozó kommunisták, szembeszálltunk a jobboldali vezetéssel, és követeltük a kizártak visszavételét.

Ebben az időben a fasiszta vezető körök támadást indítottak a szakszervezetek ellen azzal a céllal, hogy megfosszák őket alapvető rendeltetésüktől, és olasz meg német mintára a rendszert kiszolgáló szervezetekké alakítsák át őket. Ezt a törekvést a szakszervezeti ellenzék idejében felismerte.

A kizárásokat is felhasználtuk arra, hogy felhívjuk a figyelmet a készülő fasiszta törvénytervezetre, és mozgósítsuk a szervezett dolgozók tömegeit az ellene való harcra. A szakszervezetből kizárt nyolc elvtárs nyomtatott brosúrát adott ki „KAOSZ-kizárás" címmel. Időszakos kiadványokhoz nem kellett külön engedély, de meg kellett nevezni a felelős kiadót. Ez esetben a kizártak egyike, Podlipny Pál vállalta ennek következményeit.

A brosúra terjesztésében persze magam is részt vettem, s a mai napig őrzöm egy példányát.

Azt hiszem, nem érdektelen idézni szövegéből egyes részleteket, mert hű képet ad a szakszervezeteken belül végbement harcokról.

„*Kereskedelmi alkalmazottak! Kartársak!* A kizárásoknak látszólag az újpesti famunkások részére folyó gyűjtés volt az oka. A mai időkben azonban a kizárások tényének fokozottabb jelentősége van, mert az egy olyan irányzat egyik kifejezője, amely akarva, nem akarva a KAOSZ tagjai és az összes kereskedelmi alkalmazott valóságos eladásához vezet. Éppen ezért minden szövetségi tagnak és alkalmazottnak meg kell értenie a helyzetet, mert csak az eddigi tétlen magatartást felváltó cselekvő fellépés képesíthet a minden dolgozót egyaránt fenyegető fasiszta érdek-

képviseleti törvény bevezetésének megakadályozására. A kizárások jelentőségét nem lehet a mai viszonyoktól elszakítva megérteni, ezért azzal a helyzettel és azokkal a kérdésekkel együtt kell azt megvizsgálni, amelyekben azok éppen történtek. Az eddigi közönnyel minden csak rosszabb lehet. Olvassátok el ezt a füzetet, értsétek meg miről van szó és – határozzatok.

A hosszú ideje készülődő érdekképviseleti törvény megvalósítása napirendre került. Ez azt jelenti minden kereskedelmi alkalmazottnak, hogy azok a kiharcolt jogok, amelyek a KAOSZ-ból kiindult hosszú évtizedes harcok eredményei, megsemmisülnek. Azok az alkalmazottak, akik az embertelen munkaviszonyok megjavítására, az alkalmazottakat megillető jogok kiverekedésére a szakszervezetüket megalakították, akik hosszú időn át, nehezen összeadott filléreikből öregségüket biztosító letéteket alapítottak, egészségüket szolgáló intézményeket létesítettek, a kiharcolt jogokon kívül még ezeket is elvesztik, ha a fasiszta érdekképviseleti törvény bevezetését meg nem akadályozzák.

Az olasz–német mintára készült törvénytervezet megvalósítása megfosztja az összes dolgozót – így az alkalmazottakat is – a saját maguk által vezetett szakmai szervezetektől, a nagyobb darab kenyérért, jobb fizetésért, szociális és kultúrjogokért folyó harc egyedül célravezető tömegszervezkedés, sztrájk, mindenfajta sérelem elleni együttes tiltakozás jogától.

A szakmai szervezetükből és minden védekező joguktól kiforgatott dolgozókat állami, a fizetésekből levonó tagsági díjakkal korporációs kényszerszervezetekbe tömörítik. Vezetőit nem a munkavállalók választják, hanem a munkáltatók kormánya nevezi ki.

Munkát csak az kaphat, aki a korporációk tagja. Mindazok, akik nem hajlandók a munkáltatóknak behódolni, a korporációkból különböző indokok alapján kizárhatók, tehát megélhetési szempontból egyszerűen halálra ítélhetők. Mi várható az ilyen törvénytől?

A szakszervezeti vagyonok elkobzása, vagy legjobb esetben a főnökök és a kormány bevonulása, az alkalmazottak vagyona fölött való önkényes rendelkezés. A munkáltatók pedig, látva a dolgozók gúzsbakötését, tudva, hogy ilyenformán úgysem áll módjukban semmivel védekezni, szabadon nekironthatnak a kiharcolt jognak. Szabad az út az amúgy is éhbérek színvonalán álló fizetések további lesrófolására, a munkaidő meghosszabbítására, a felmondás, végkielégítés, szabadságidő megvonására, az eddig is megnyirbált MABI-önkormányzat teljes megszün-

tetésére, az alkalmazotti fillérek idegenforgalmi és egyéb kapitalista vállalatoknak 30–40 évre való kikölcsönzésére, tehát elajándékozására."

A továbbiakban a brosúra kifejti, hogy azok a munkások, akik most elemi emberi jogaikért sztrájkba léptek, egyúttal harcolnak a fasiszta törvénytervezet ellen is, amelynek bevezetése egyaránt veszélyezteti valamennyi dolgozó létérdekeit. Ezeket a munkásokat anyagilag és erkölcsileg támogatni a legelemibb kötelessége minden dolgozónak. A KAOSZ vezetőinek szerveznie kellett volna a gyűjtőakciókat, nem pedig kizárni a szakszervezetből azokat, akiknek valami közük volt az akcióhoz. De a szakszervezet vezetői bűnnek tekintették még annak hangoztatását is, hogy a kereskedelmi alkalmazottaknak csatlakozniuk kell az ipari munkások harcaihoz, mert saját mozgalmukban könnyebben tudnak sikereket elérni. A vezetőség ugyanazokat a diktatórikus, fasiszta módszereket akarja meghonosítani a szakszervezetben, amelyek ellen az egész világon a legélesebb harcot folytatják a dolgozók. Félve attól, hogy a szervezett dolgozók hozzászólnak az őket érintő kérdésekhez, betiltották a szakosztályi gyűléseket, pedig ezeket nem pótolják a negyedéves taggyűlések.

A brosúra felhívta az öntudatos alkalmazottak figyelmét, hogy tiltakozzanak a szakszervezeti demokrácia ilyen megsértése ellen, hogy a saját érdekükben tömegesen lépjenek be a KAOSZ-ba, s az ipari munkássággal együtt készüljenek fel szervezeteik és jogaik védelmére. Különben nem indíthatnak harcot halaszthatatlan követeléseikért (bérrendezés, teljes vasárnapi munkaszünet, munkaidő-szabályozás stb.), ehelyett az életnívó további leszorítása következik. Mivel az eddigi módszerekkel már nem tudnak célt elérni, kényszerítsék a vezetőséget az érdekképviseleti törvény elleni tiltakozó nagygyűlés egybehívására, a sztrájkoló ipari munkások támogatásának szervezésére. Végül a brosúra rendkívüli küldöttközgyűlés összehívását javasolta, és felszólította a dolgozókat, hogy írják alá az e célból körözött íveket.

Az alapszabályok szerint ugyanis a vezetőség köteles összehívni a közgyűlést, ha a tagság meghatározott része ezt követeli.

Sajnos nem sikerült megszereznünk a szükséges számú aláírást. Ennek fő oka volt, hogy a tagság nagy része meg volt félemlítve és nem mert nyíltan fellépni a szakszervezet jobboldali vezetése ellen, de voltak olyanok is, akik egyetértettek a vezetőséggel.

A készülő törvény egyike lett volna a Gömbös-féle „reformkorszak" gyalázatos intézkedéseinek. Fasiszta munkáskamarák létrehozását szolgálta, amelyek egyaránt tömörítették volna a munkások és a munka-

adók képviselőit. A Gömbös-féle látszategyenlőség alapján a milliónyi munkásság ugyanannyi képviselőt küldhet, mint a néhány ezret számláló tőkés, és csak a kamarák alsóbb szerveinek vezetőit választhatnák a munkások, a felsőbb szervek vezetőit, annak elnökeit, titkárait már az illetékes miniszter nevezné ki.

A törvényjavaslat szerint a szakszervezetek teljesen megszűnnének, vagyonuk az illetékes kamara tulajdonába menne át; a munkáskamara gyakorolná az összes bérkonfliktus elintézését és a munkásközvetítést. Lényegében véve tehát a törvény célja a kizsákmányolt munkások gazdasági harcának „békés úton" való elfojtása volt, beleértve a sztrájktilalmat is. A sztrájkolókat börtönbüntetéssel kívánták sújtani és anyagilag is felelőssé tenni a munkáltatónak okozott kár miatt. Egyszóval Gömbösék munkáskamara „reformja" teljesen kiszolgáltatta volna a munkást a munkaadónak, mert minden dolgozó számára kötelezővé tette a kamarai tagságot, viszont kizárással fenyegette azt, aki a kamara belső rendjét veszélyezteti. Ez az osztályharcos munkások részére örökös munkanélküliséget jelentett volna.

A Szociáldemokrata Párt reakciós vezetői mégsem akartak harcolni a törvényjavaslat ellen, mert az sok pontban megegyezett az ő gyakorlati programjukkal. A dolgozók és a haladó, jóhiszemű vezetők erőteljes tiltakozását azonban kénytelenek voltak tudomásul venni.

Mi, a KAOSZ kommunistái, nemegyszer együttműködtünk a MOSZ haladó erőivel is.

1935. november elsején és másodikán a Vigadó nagytermében – példátlanul nagyszámú rendőri készültség mellett – tartotta kongresszusát a Magánalkalmazottak Szövetsége. A díszes és impozáns külsőségek között lezajlott kongresszus bátor kiállás volt a szakszervezeti gondolat mellett. A 350 fővárosi és vidéki küldöttön kívül a karzatok is zsúfolásig megteltek. Onnan figyeltem én is a valóban rendkívül érdekfeszítő tanácskozást. Több MOSZ-taggal volt jó kapcsolatom. Így például Köves Andrással, annak mártírhalált halt feleségével, Steiner Elzával és másokkal baráti viszonyban álltam.

A résztvevők körében nagy feltűnést és érdeklődést keltettek a táblákra erősített szemléltető rajzok, grafikonok, amelyek bemutatták a magántisztviselők gazdasági és szociális helyzetét.

Ugyancsak táblán szerepelt a következő felirat: „Nem kérünk az érdekképviseleti rendszerből, és a legélesebben tiltakozunk a fasiszta szolgaság minden faja ellen".

A kongresszuson többek közt kijelentették: – Harcosan és megrendíthetetlenül állunk szemben a mai társadalmi rendszerrel, és küzdünk egy jobb, igazabb társadalomért: a szocializmusért! – Továbbá megállapították, hogy a szakszervezeti mozgalom nem merül ki a mai generáció napi problémáiért való küzdelemben: – Átvettük elődeinktől a felszabadulásért való harc kötelezettségét. Végrehajtjuk belőle a mi generációnkra eső hatalmas részt. Becsülettel, emelt fővel és nyugodt lélekkel átadjuk az utánunk jövő generációnak, hogy ők már talán végső befejezéshez juttassák ezt a nagyszerű, emberhez méltó feladatot. A ma szociálpolitikája és a végső cél a dolgozó ember felszabadulása, ez a kettő a szakszervezeti mozgalom tartalma.

A KAOSZ ebben az időben kétévenként tartotta közgyűlését, amelynek legviharosabb napirendje a kizártak visszavételével foglalkozott. A többnyire hosszú és szenvedélyes vita lezárása után nyílt szavazással döntöttek egy-egy elvtárs ügyében. Habár a nyílt szavazáson, félve a következményektől, sokan nem mertek állást foglalni, csaknem minden kongresszuson sikerült visszavétetni egy-egy kizárt elvtársat. Így került vissza többek között Érsek Tibor és Lantos Dezső a szakszervezetbe.

Egyébként nyílt titok volt, hogy a vezetőség többnyire úgy készítette elő a kongresszusokat, hogy a küldöttek nagyobbik része őket támogassa. Ezért nem lehetett a szakszervezet legfelső vezetőségét, főleg a függetlenítetteket leváltani. Csak szívós munkával sikerült egy-egy haladó gondolkodású tagot beválasztatni a felső vezetőségbe.

A KMP kitartó munkájának eredményeként csaknem valamennyi szakszervezetben erősödött a kommunisták befolyása, 1919 óta nem volt a pártnak ilyen kiterjedt tömegkapcsolata. A kommunista frakciók osztályharcos szellemben végrehajtott tagtoborzása következtében erőteljesen nőtt a szakszervezetek taglétszáma.

A gazdasági követeléseket igyekeztünk összekapcsolni politikai követelésekkel. Ez nem volt könnyű, hiszen mint már említettem, a KAOSZ hivatalos vezetése azonos álláspontot képviselt az akkori Szaktanáccsal, melynek Peyer Károly volt a főtitkára. Szerintük a magyar szakszervezetek ne politizáljanak, kizárólag csak a gazdasági követelésekkel foglalkozzanak. A szakszervezetben dolgozó kommunistákra várt a feladat, hogy ezt a trade-unionista elvet semmissé tegyék, sőt éppen a mindennapos követeléseken keresztül folytassanak harcot a fasiszta rendszer ellen.

Ebben az időben legfőbb politikai követelésünk volt, hogy a szakszervezet szolidaritási akciókkal támogassa a sztrájkoló ipari dolgozókat és

lépjen fel a politikai foglyok szabadon bocsátása érdekében. Széles körű gyűjtési kampányt indítottunk a lebukottak és családtagjaik segítésére, és utcai tüntetéseket szerveztünk a politikai foglyok kiszabadításáért.

A kommunistáknak sikerült leleplezni a reakciós szélsőjobboldali szociáldemokrata vezetők munkásellenes, a kormányt és a tőkéseket támogató politikáját.

Erős befolyásunk volt egyes áruházakban, például a Kálvin téri Fenyvesnél vagy a Baross tér és Rottenbiller utca sarkán levő Filléres Áruházban. Az ott dolgozó kommunisták támogatásával sztrájkot szerveztünk a magasabb bérekért, az élet- és munkakörülmények javításáért, a hosszú munkaidő ellen, a munkahelyi légkör megváltoztatásáért. A Filléres Áruházban több kommunista dolgozott – így Apró Antalné és Friss Istvánné –, akik mindennapi munkájuk során gyakran helyeztek el kommunista röpcédulát a vásárolt árut tartalmazó csomagokban. Emiatt tartóztatták le Lantos Dezsőt, aki szintén ebben az áruházban dolgozott.

A Fenyves Áruházban igen mostohák voltak a munkakörülmények, mégis nap mint nap tömegesen jelentkeztek az állást keresők az áruház külön részlegén. Itt mindenkinek adtak egy kérdőívet, amelyet ki kellett állítaniuk. Gyakran megfordultam az áruházban, s elkeveredve a jelentkezők között, felvilágosítottam őket a munkanélküliség valódi okáról. Általában érdeklődéssel hallgattak, de előfordult egy-két alkalommal, hogy jobbnak láttam olajra lépni, mielőtt rendőrt hívtak volna.

Az áruház egyik tulajdonosa, Fenyves Jenő, ugyancsak hódolója volt a szebbik nemnek, ami önmagában nem bűn. De igen gyakran visszaélt hatalmával. Kiszemelte a sorban álló munkanélküliek közül a csinosabbakat, s „némi ellenszolgáltatás fejében" hajlandó volt őket alkalmazni. Ennek az embernek a felszabadulás után visszafizettem az áldozatok nevében, ugyanis közbenjárásomra internálták.

A Kommunista Internacionálé 1935-ben tartotta történelmi jelentőségű VII. kongresszusát, melynek határozata iránytűként szolgált az egész munkásosztály, de ezen túlmenően az egész haladó emberiség számára a fasiszta és kapitalista rendszer elleni harcban. Új taktikai célul tűzte ki a dolgozók széles körű mozgósítását, a munkásosztály és a szakszervezeti egység létrehozását, a fasizmus és az imperialista háború elleni széles népfront megteremtését.

Az olasz–abesszin háború kitörése után a KMP egy sor tüntetést és röpgyűlést rendezett a háborús gyújtogatók ellen. Ebben a szociáldemokrata ifjúsági csoportok is részt vettek. 1935. november 4-én a Baross utcában mintegy 150 főnyi csoport tüntetett az imperialista háború ellen, a fennállásának 18. évfordulóját ünneplő Szovjetunió mellett.

A KMP Központi Bizottsága 1936. január 15-én a párt minden tagjához, minden szervezetéhez intézett „Elvtársi levél"-ben ismertette a Komintern VII. kongresszusának határozatát.

A levélnek a szakszervezetekkel foglalkozó részét szó szerint idézem:

„Határozott fordulatra van szükség a szakszervezeti munka területén is. Meg kell szüntetni a szakszervezeti ellenzék szervezeti elkülönülését, és szakszervezeti baloldallá kell szélesíteni az ellenzéket és a politikájával rokonszenvező munkástábort. Nem puszta névcseréről van szó, hanem meg kell szabadítani az ellenzéket azoktól a szervezeti korlátoktól, amelyek akadályozzák abban, hogy nagyobb erővel dolgozhasson a szakszervezeteknek a fasizmus és a tőkés kizsákmányolás elleni harc fegyvereivé változtatásáért. A szakszervezeteken belül önálló és elkülönülő ellenzéki szervezet megszüntetésével ki kell küszöbölni a szektariánus túlzások egyik legfőbb forrását, amely számos hibára és súrlódásra vezetett a szakszervezeti munkában. Ezzel az ellenzék erősebben kifejezésre juttatja, hogy őszinte harcosa a szakszervezeti demokráciának és egységnek. Még a látszatát is meg kell szüntetni annak, mintha az ellenzéki mozgalom külön szakszervezeti mozgalom volna."

Ez a levél tette igazán világossá előttünk, hogy a kommunistáknak a szakszervezetekben, a Szociáldemokrata Pártban és másutt, fő feladatuk az egység megteremtése. A levélben foglaltak megértették, hogy az adott időszakban a legfőbb cél az egész dolgozó nép fasisztaellenes frontjának létrehozása.

A ruházati szakosztály ezúttal is albérleti szobámban tartotta sejtülését, amelyen a levél alapján megvitattuk azokat a konkrét feladatokat, amelyeket a Komintern VII. kongresszusának szellemében végeznünk kell. Megbeszéltük, hogyan irányítsuk és befolyásoljuk a szakosztályok életét.

Elhatároztuk, hogy mindent megteszünk annak érdekében, hogy fordulat következzék be a szakszervezet vezetésében. Ezt csak egyféleképpen lehetett elérni, ha minél több választott vezetői helyet elhódítunk a jobboldaltól, és helyükre kommunistákat vagy azokkal szimpatizálókat választatunk.

A baloldal megerősödése elősegítette volna a szakszervezet egész munkamódszerének megváltoztatását. Ehhez azonban a tagság bizalmát kellett elsősorban megszerezni. Az akkoriban rendezett különböző gyűlésekre kommunista vagy baloldali elvtársat javasoltunk előadónak. Ügyes diplomáciával többnyire sikerült ezt elérnünk.

A kommunisták a tagság bizalmából szakosztályok élére és más vezető pozíciókba kerültek. Így kerültem én is a szakosztály elnökségének tagjai sorába. A sport- és kulturális szervezetekben is vezető helyet harcoltunk ki. A jobboldali szociáldemokrata vezetők sem tudták megakadályozni a kommunisták irányította akciókat, azok eredményeként tovább növekedett a tagság bizalma.

A kommunisták kezdeményezésére erősödött a tagtoborzás a boltokban és az áruházakban. Akik kimaradtak a szakszervezetből, azokat felkerestük lakásukon, és meglátogattuk a szervezetlen dolgozókat is. Jómagam szinte minden este házi agitációra jártam. Megszerveztük a belvárosi dolgozók ankétját, majd a kis boltok dolgozóinak értekezletét, ahol a kis és külvárosi boltok dolgozóinak problémáit beszéltük meg.

A fasizmus elleni harc érdekében nemcsak a bérből és fizetésből élő alkalmazottakat kívántuk mozgósítani, hanem a kispolgárság haladóbb gondolkodású részét is. Sok kiskereskedőt, szatócsot igyekeztünk felrázni helyzetük feltárásával.

A nagytőkések egy része már ebben az időben igyekezett tőkét kovácsolni a fasizmus terjedéséből. Ennek egyik kirívó példája Kovácsevits

Milenkó, akinek a mai Úttörő Áruház helyén volt áruháza. Idegen csengésű nevét 1935-ben – mint a korabeli nyilas újság írta: „izzóan magyar lelkületű emberként" – Nagykovácsi Milenkóra változtatta. Példáját követve 250 alkalmazottjából 112 „önként" magyarosította a nevét. Ő volt az első Magyarországon, aki azzal csinált propagandát áruházának, hogy csak keresztény alkalmazottat foglalkoztatott. Szervezett dolgozót sem tűrt meg az áruházban. Ha egyik-másik alkalmazottról kiderült, hogy szakszervezeti tag, azonnal kitette a szűrét. Ugyanez a Nagykovácsi Milenkó úr, aki egymillió pengőt adományozott a nyilas mozgalomnak, néhány évvel később – mint erről saját szememmel meggyőződtem – áruházának kirakatába fapapucsot helyezett el a következő felirattal: „Ha ilyenben járunk, akkor is győzünk." Tudomásom szerint ezekben az években megsokszorozta a vagyonát, és sohasem járt fapapucsban. Igaz, a győzelem is elmaradt.

A párt 1936-ban, különböző konspirációs hibák következtében, nehéz helyzetbe került. Nagyon sok elvtársunkat letartóztatták. A lebukások nehezítették a párt akkori munkáját. A Komintern felülvizsgálta a KMP tevékenységét, és határozatilag kimondta: átmenetileg szüneteltetni kell a pártszervezetek működését.

A Vörös Segély-mozgalom azonban továbbra is működött, lényegében azonos szervezeti keretek között, mint korábban. Szakszervezetünk kommunistái ezután a Vörös Segély keretei között tartották illegális összejöveteleiket, és továbbra is a Komintern VII. kongresszusának határozatai alapján dolgoztak. A pártirányítás végeredményben nem szűnt meg. Ez abban is megmutatkozott, hogy éppen a kommunista mozgalom célkitűzéseinek megfelelően sikerült a KAOSZ kommunistáinak egyre jobban beépülniük a tömegek közé, és mind nagyobb befolyásra szert tenniük.

Nyugodtan mondhatom, hogy ebben az időben jóformán a hét minden napján felkerestem szakszervezetünk Erzsébet körúti helyiségeit. Odajártam ebédelni is. A szakszervezet gondnoka, Goldberger Miksa, igen olcsó áron vállalt ebédfőzést a szakszervezet tagjai számára.

Goldberger Miksa kiváló ember volt, az ő és felesége neve ugyancsak felkerült mártírjaink emléktáblájára. 1944. március 24-én, a németek bevonulása után a Gestapo behatolt szakszervezetünk helyiségeibe, s azokat, akiket ott találtak, elhurcolták, köztük a Goldberger családot is. Soha többé nem tértek vissza.

Szakszervezetünk tagsága is figyelemmel kísérte az Európában kiala-

kuló vagy kialakult népfrontpolitikát, a francia népfront eredményeit, s a spanyol népfront hősies harcát a fasiszta támadók ellen.

A Szociáldemokrata Párt mind több józan gondolkodású funkcionáriusa is kezdte felismerni, hogy a munkásságnak össze kell fognia a polgárság fasisztaellenes szárnyával. E felismerés mellett azonban nem jutottak el odáig, hogy az együttes küzdelem, a szövetségi politika csak úgy valósulhat meg, ha a munkásosztály harcba tudja vinni a város és a falu minden dolgozóját.

Mónus Illés a *Szocializmus* 1937. januári számában bővebb tanulmányt írt erről a kérdésről. Ebben ismertette a népfront eszméjének térhódítását a nyugat-európai államokban, a munkásosztály és a polgárság együttes fellépését. De elhallgatta azt a tényt, hogy a népfront harcában mindenütt a kommunisták jártak az élen, és hogy a Szovjetunió volt a béke legerősebb támasza. Elhallgatta, hogy a francia népfrontban a kommunista és szocialista pártok harci szövetsége volt az a szilárd tömb, amely alapul szolgált a radikális kispolgári tömegekkel való szövetséghez. Még ebben az időben is támadta a kommunistákat és a Szovjetuniót.

Mónus Illésről szólva tartozom azzal az igazságnak, hogy megemlékezzek egy előadásáról, amelyet szűk körben tartott „megbízható" szociáldemokratáknak, közvetlenül 1941. június 22-e után, amikor a németek megtámadták a Szovjetuniót. Ezen a szigorúan zárt körű előadáson – amelyen én is részt vettem – határozottan kijelentette, hogy a Szovjetunió munkáshatalom, és a továbbiakban megjövendölte: nincs a földön az az erő, amely a Szovjetuniót le tudná győzni, és Hitler ezzel a támadásával saját sírját ásta meg.

Magyarországon eleinte a harmincas évek közepén téves nézetek ártottak az egység kialakulásának. Az úgynevezett baloldali felfogás szerint a kispolgári pártokkal nem lehet szövetségre lépni, mert azok a magántulajdon alapján állnak. A magyar kommunisták soraiban is találkoztunk téves nézetekkel a népfrontról, habár a Kommunista Párt álláspontja szerint nem azzal kell foglalkozni, ami elválasztja a munkásosztályt a többi dolgozó rétegtől, inkább azt kell nézni, amiben szoros érdekazonosság áll fenn az egész ország dolgozó népével. Ez pedig ebben az időszakban a fasizmus és a háború fenyegető veszélye elleni küzdelem volt.

A KMP-ben és a Szociáldemokrata Pártban is vita folyt a magyarországi demokratikus hagyományokról. Egyesek tagadták a demokratikus hagyományokat. A *Dolgozók Lapja* 1937. áprilisi száma ezt a következőképpen cáfolta meg: „Igaz, hogy a kapitalista Magyarországon nem volt

sohasem demokrácia, de Spanyolországban sem volt, és mégis győzött a múlt évi választáson a népfront, és állja kilenc hónap óta hősies harcát a demokratikus Spanyolországért. Magyarországon jelentékeny demokratikus erők vannak, és csak szétforgácsoltságuk akadályozza meg érvényesülésüket. De a népfront szervezése éppen ezeknek összefogását és kifejlesztését jelenti. Az sem áll, hogy Magyarországon nincsenek demokratikus hagyományok. Nem nyugszik-e mélyen a nép szívében az első magyar demokratikus forradalom, az 1848–49-es szabadságharc emléke? Elfelejtették-e a magyar dolgozók az 1918. októberi forradalmat? Kitörölhető-e a magyar munkások emlékezetéből a proletárforradalom, a proletárdiktatúra, mely a dolgozók számára a legszélesebb jogokat biztosítja? Nem voltak-e a magyar szellemi élet legjobbjai, legnagyobb költői: Petőfi, Ady a népi demokrácia szószólói? Nem folytatott-e a magyar munkásosztály fél évszázadon át küzdelmet a demokráciáért, a választójogért?"

A spanyol polgárháború élénken foglalkoztatta a magyar sajtót. Az akkori időknek megfelelően az újságok jelentős része védeni próbálta Franco tábornok kegyetlen, fasiszta ellenforradalmi harcát, s természetesen szószólói voltak segítőtársainak, Hitlernek, Mussolininak is. Kevés olyan sajtóorgánum akadt, amely a spanyol nép oldaláról akarta vagy merte volna tájékoztatni a magyar népet az igazságról. Ezt a hiányt csak szóbeli agitációval lehetett ellensúlyozni. A kommunisták igyekeztek a valóságnak megfelelően tájékoztatni a közvéleményt. Ezt tettem én is a munkahelyemen, és még ma is úgy érzem, nem volt hiábavaló ez a törekvésem. Társaim kezdték más nézőpontból figyelni és megítélni az eseményeket.

Esténként, amikor összejöttünk a szakszervezet helyiségeiben, szinte nem is tudtunk másról beszélni, mint a spanyol nép hősies küzdelmeiről. Gyűlölet élt bennünk az olasz és a német fasisztákkal szemben, de bíráltuk az úgynevezett polgári demokratikus országok kormányait is, amiért közömbösségükkel segítették a fasisztákat.

De nemcsak beszéltünk a spanyol polgárháborúról, szakszervezetünk számos tagja, hazáját elhagyva, belépett a spanyol szabadságharcosokat támogató nemzetközi brigádokba. Többen közülük – így például Sebes György is – spanyol földön lelték halálukat. Sajnos, egyikük valódi nevét, akivel pedig jóformán naponta együtt voltunk, sohasem ismertem. Most a könyv írása kapcsán több régi elvtársnál is érdeklődtem, de mindenki csak arra a tréfás nevére emlékszik vissza, ahogy annak idején hívtuk: „Snid-

ling". Kedves fiú volt, aki minden kirándulásra igen sok zöldségfélét hozott; kora tavasszal snidlinget, később mást. A vonathoz, amely Spanyolországba vitte, én is kikísértem. Később egy barátunk útján értesültünk haláláról.

Szerencsére voltak szép számban olyanok is, akik Spanyolországból visszatértek, ezek közül kettőt név szerint is megemlítek: az egyik Tömpe István, aki több mint másfél évtizede a Magyar Rádió és Televízió elnöke, illetve egyik irányítója. A spanyol polgárháború kitörése idején a Corvin Áruház alkalmazottja volt, együtt dolgoztunk a szakszervezetben. A másik Sebes Sándor volt; 1953-tól a belkereskedelmi miniszter első helyettese, jelenleg a párt Központi Ellenőrző Bizottságának tagja, és fél évszázada tartozik szakszervezetünkhöz.

Szakmánk jellegéből adódóan szerte az országban minden helységben éltek kereskedelmi dolgozók, mégis csak kevés megyében működött területi bizottság. Bár a KAOSZ – mint nevéből is kitűnik – országos szervezet volt, néhány esettől eltekintve főként az ipari megyékben tudta kiépíteni helyi alakulatait.

A *Szakszervezeti Egység* 1936. januári számában jelent meg a szakszervezeti baloldal felhívása a „Vidéki munkáról". Ebben felszólítják a dolgozókat a fasizmus elleni harc fokozására, a szakszervezetek és a sztrájkjog védelmére.

„Ki kell építeni a vidéki és fővárosi szakszervezetek szoros együttműködését szakmánként. A fővárosi és vidéki szakszervezetek ne csupán vezetőségeiken keresztül tartsanak fenn laza érintkezést, hanem a fővárosi és vidéki szervezetekben helyi harci bizottságok, szervező bizottságok választassanak, melyek szoros harci kapcsolatban legyenek egymással. Közösen, egymással párhuzamosan és egyidejűleg készítsék elő az illető szakma országos harcait, akcióit, közösen felállított gazdasági követeléseikért, szervezeteik megvédéséért, a fasizmus ellen! Közösen fejtsenek ki szoros együttműködést a szakszervezetek osztályharcos tömegszervezetté tétele érdekében."

Többször napirendre tűztük a vidékkel való kapcsolat kérdését, és elsősorban mi, kommunisták szorgalmaztuk a vidéki szervezetek megerősítését. De csak jóval később, 1938-ban határoztuk el, hogy Szolnokon országos monstre találkozót hívunk egybe. Javaslatunkat sikerült a vezetőséggel elfogadtatnunk.

A harmincas évek második felében a szolnoki találkozó és nagygyűlés

volt szakszervezetünk egyik legsikerültebb akciója. Ennek eredményeként felélénkült vidéken a szakszervezeti élet, erősödtek szervezeteink.

Nemrégiben felkeresett egy régi ismerősöm, aki szintén részt vett ezen a találkozón. Egy fényképet mutatott, amely annak idején ott készült, Szolnokon, s amelyen én is rajta voltam. A felvételt, mint a közös múlt egyik emlékét, nekem ajándékozta. Meghatottan fogadtam el a képet, hiszen ilyen emlékeim nem maradtak. Amikor már számolnom kellett azzal, hogy illegalitásba megyek, albérleti lakásomon nagyon gondosan átnéztem és elégettem minden olyan dokumentumot, fényképet, amely terhelő lehetett elvtársaimra vagy rám. Óvatosságom nem volt alaptalan. Miután illegalitásba mentem, egyik éjjel a defenzív osztályról volt lakásomon kerestek, s alapos házkutatást tartottak. Hála elővigyázatosságomnak, semmiféle dokumentum nem kerülhetett a kezükbe.

KULTÚRMUNKA ÉS TERMÉSZETJÁRÁS

A szórakozást is összekötöttük a pártmunkával. A szakszervezetben rendezett kulturális rendezvényeken, zenés-táncos összejöveteleken úgy irányítottuk az egyéni beszélgetéseket, hogy azok mozgalmi munkára ösztönző felhívásokat is tartalmaztak. Gyakran kirándulásokat szerveztünk a KAOSZ Természetbarát Egyesületének keretében.

A Természetbarátok Turista Egyesülete (TTE) 1910 óta működött Magyarországon. Vezetői túlnyomó többségükben az egyes szakszervezetek főként baloldali funkcionáriusaiból kerültek ki. Az egyesület jó lehetőségeket biztosított a tömegkapcsolatok szervezésére, hatékony agitációs propaganda, politikai felvilágosító munka végzésére. A TTE-nek minden szakszervezetben volt csoportja, a KAOSZ-é egyike volt a legerősebbeknek.

A KAOSZ természetjárói péntek esténként tartották összejövetelüket a szakszervezetben. Itt beszéltük meg a túrák szervezését. A *Népszavá*ban minden alkalommal előre ismertettük, hogy egy-egy vasár- vagy ünnepnapon a KAOSZ TTE hová vezet túrát. Ősztől tavaszig hetenként négy-öt túrát szerveztünk a hegyekbe. Gondoskodtunk arról, hogy minden turistacsoportban legalább egy-két kommunista is részt vegyen, hiszen ezeken a kellemes kirándulásokon jó alkalom nyílt a politikai agitációra, hogy mind több hívet szerezzünk a kommunista eszméknek. Sokan nevelődtek kommunistává a Természetbarát Egyesületben.

A hegyekben, völgyekben vidám szórakozás, mozgalmi dalok éneklése, sport és játék közben gyorsan teltek az órák. Amikor a meneteléstől kifáradva megpihentünk, került sor a közös étkezésre, a „kol-kajára". Ez a vidám szertartás abból állt, hogy a túra minden résztvevője a magával hozott élelmiszert egy kupacba hordta, és felajánlotta a közösségnek. Így a kollektív szellem jegyében egyformán fogyasztottunk a közösbe adott ételekből. Soha senkinek nem jutott eszébe szóvá tenni, hogy egyik vagy másik többet vagy kevesebbet hozott magával. Akinek jobban ment a sora, természetesen többet tett a közösség asztalára.

Hosszabb túrák szervezésére is sor került a TTE rendezésében. Ilyenkor lehetőség nyílt arra, hogy több időt együtt tölthessünk más szakszervezetek tagjaival. A szokásos hétvégi túrákon kívül magam is részt vettem több olyan hosszabb túrán, amelyre textilesek, fások, értelmiségi dolgozók is eljöttek. Az egyik ilyen túra vezetője a jól ismert barlangkutató, az egri Dancza volt, aki mint kiderült, igen jól értett a gombaszedéshez is. A kirándulások alkalmával ugyanis nemegyszer magunk főztünk ebédet frissen szedett gombából. Felséges eledel volt. Először szalonnát pirítottunk egy kondérban, azután került bele a gomba, paradicsom, zöldpaprika; még a hátizsákunkban fellelhető kemény tojást is beleaprítottuk. A jó étvággyal elfogyasztott ebéd után mindannyian életben maradtunk, hála Dancza elvtársnak, a gombák szakértőjének, aki csak azután közölte velem, hogy az általam szedett, válogatottan szép gombákat egy szálig el kellett dobnia, mert valamennyi mérges volt. Azóta sem szedtem gombát, és csak olyan helyen eszem, ahol bízhatom a hatósági vizsgálatban.

Egy áldozata azonban mégis volt az ebédnek. Csonka Tibor barátom, aki annyit evett az ízes ételből, hogy egész délután fájó gyomrát tapogatta.

Ezekre a túrákra mindig szívesen emlékszem vissza. Jókedvvel másztuk meg a Mátra és a Bükk hegyláncolatait. Sohasem tudtuk előre, hol fogjuk tölteni az éjszakát. Amikor estére fáradtan elérkeztünk egy-egy faluba, a parasztházakba kopogtattunk be szállásért. Ómassa, Újhuta, Szalmáshuta és a többi falvak parasztcsaládjai szeretettel fogadtak bennünket. Megvendégeltek és adtak szállást is, többnyire a szénapadláson. Csak az tudja, milyen jó alvás esik a jó szagú, friss szénán, aki maga is próbálta. Általában hajnalban keltünk, hűvös vizű kútnál vagy patakban mosakodtunk, fürödtünk, jól beszappanozva testünket. Felfrissülve, bőséges reggeli után folytattuk utunkat.

Emlékszem egy túrára, amelyet Egernél kezdtünk, és Lillafürednél hagytuk magunk mögött a Bükk szemet-lelket gyönyörködtető tájait.

Utunk a Palota Szálló előtt vezetett, amely akkoriban a felső tízezerhez tartozók üdülője volt. Nem állhattuk meg, hogy néhány éles megjegyzést ne tegyünk, de ezután bizony szedhettük fáradt lábunkat. Más alkalommal Csonka Tiborral éjszakai túrára indultunk, s különösen jókedvűek voltunk. A mezőn felszedtünk egy takarmánytököt, amelynek belét kikaparva halálfejet csináltunk, majd belülről zseblámpával megvilágítottuk. Ezzel vonultunk be az egyik menedékházba, s ijesztgettük az ott levőket.

A TTE összeköttetésben állt más országok testvéregyesületeivel, különösen jó volt a kapcsolata az Osztrák Természetjáró Szövetséggel. Szép számban vezettek túrát Ausztriába is mindaddig, amíg a fasizmus felül nem kerekedett. Az osztrák természetjárók igen nagy segítséget adtak a magyar szervezett dolgozóknak túrázásaik során. A KAOSZ-ból is sokan felkeresték az osztrák hegyeket szöges bakancccsal a lábukon. Sajnos czeken a túrákon nem vehettem részt, bármennyire is szerettem volna, mert az útlevél kiváltásához katonai igazolvány kellett. Én viszont Horthy-Magyarország hadseregével, sőt egész fiatal koromban a leventemozgalommal is hadilábon álltam. Amikor csak lehetett, ellógtam a leventeoktatásról. Ezt azonban nagyon szigorúan ellenőrizték, s így nemegyszer előfordult, hogy a vasárnapot büntetésből a nyíregyházi rendőrőrszobán kellett eltöltcnem. Katonának besoroztak, hiszen makkegészséges voltam, de olyan gyakran változtattam albérleti lakásomat, hogy a behívót soha nem tudták kézbesíteni.

A TTE hajókirándulásokat is szervezett. Ilyenkor megszálltuk a hajó fedélzetét, és egész úton munkásdalokat énekeltünk mandolinkíséret mellett. Mondanom sem kell, hogy ez nem találkozott a rendőrség tetszésével. Olyannyira nem, hogy 1937 nyarán dr. Győrffy Aladár rendőr-főtanácsos utasította a révkapitányságot: akadályozza meg a kirándulóhajókon folyó kommunista propagandát. Sőt, a kirándulóhajókat felügyelet alá helyezte, és a Budapesti Főkapitányság politikai csoportjával ellenőriztette a hajókat.

Többször előfordult, hogy a Mefter hajói nem akartak felvenni bennünket. Ha azután késő éjjel mégis megállt egy hajó, hogy az utasokat felvegyc, kórusban kiáltottuk felszállás közben és utána: „*Pfuj, Mefter!*"

A következő napon a lapok óriási betűkkel írták: „*Tüntetés a Mefter hajójáratán*".

A nyári hónapokban a TTE szigetmonostori telepe volt a legkedveltebb kirándulóhelyünk. Szívesen töltöttük itt a hétvégeket, sőt az egész nyarat

is. Az akkori fiatalok közül többnek ma is van ott kis faháza, és gyermekeik, unokáik is megszerették ezt a szép, csendes, nyugalmat árasztó helyet.

Többnyire a szombat éjszakát is a telepen töltöttem. Korán reggel keltünk, megreggeliztünk a telep büfésénél, a közkedvelt Hofinál (egyébként Hoffmann volt a rendes neve), utána több kilométert úsztunk lefelé a Dunán, majd visszagyalogoltunk a telepre. Napközben nagy röplabdacsatákat rendeztünk. Bihari Laci barátommal csaknem minden héten átúsztunk a Dunán, felkerestük barátainkat a gödi Fészekben, ahol József Attilával is több alkalommal találkoztam. A napi élelmezés a szigeten fillérekbe került, mert az étkezést közösen oldottuk meg. A fiúk meghámozták a krumplit, a lányok megfőzték a paprikást. A mosogatást mindig mi, fiúk végeztük, sajátos technikával. Az edényeket, tányérokat bedobáltuk a Dunába, majd utánavetettük magunkat, és úszva halásztuk ki valamennyit. Ezután homokkal jól kisúroltuk, és az előbbi módon öblítettük őket.

Egyik péntek esti összejövetelünkön a szakszervezetben javasoltam, hogy állítsunk fel egy nagyobb faházat Szigetmonostoron. A javaslatot elfogadták, és hamarosan összegyűjtöttük a szükséges pénzt. A famunkások szakszervezetének két tagja vállalta a faház olcsó áron való elkészítését, amelynek alkatrészeit nagy büszkén Bihari Lacival szállítottuk ki hajóval a telepre. Társaink határtalan ovációval és lelkesedéssel fogadtak, egykettőre össze is szereltük, majd ünnepélyes keretek között felavattuk a víkendházat.

Kellemes szombat estéken gyakran tábortüzet raktunk, körülültük, és órákig énekeltünk vagy halkan beszélgettünk. Többnyire társadalmi problémákról és arról, hogyan javíthatnánk sorsunkon, az egész dolgozó nép sorsán. Szó esett a fasizmus aggasztó terjeszkedéséről és napi politikai kérdésekről. Olykor egy-egy előre elhatározott témáról tartottunk előadást, vagy felkértünk elvtársakat, hogy kötetlen beszélgetés formájában tájékoztassanak bizonyos problémákról. Több alkalommal tartott előadást a vasasifik táborhelyén Ságvári Endre, és többször megfordult a telepen Mónus Illés is – 1936 második feléig –, a Szociáldemokrata Párt főtitkára. Az 1930-as évek második felében a mozgalom fő feladata a nemzeti erők összefogása volt a küszöbönálló háború megakadályozása érdekében. Azon vitáztunk, hogy vajon Hitlerék ki fogják-e robbantani belátható időn belül a második világháborút. Mónusék nem mérték fel a valóságos helyzetet, és hittek abban, hogy kompromisszumok útján sike-

rül egy viszonylag tartós béke megteremtése. Mónus túlságosan nagy jelentőséget tulajdonított a választási harcnak. Még közvetlenül a második világháború kitörése előtt is hitt abban, hogy a Szociáldemokrata Párt meggyőző agitációval hatni tud a tömegekre, és választások útján nagyszámú szociáldemokrata képviselőt küldhet a parlamentbe.

Sor került a telepen a Szovjetunióról szóló előadásokra is, amelyekben kiemelték történelmi szerepét. Beszéltünk Marx és Engels tanításairól, igyekeztünk megértetni a kommunista eszméket, népszerűsíteni a tudományos szocializmust. Ha ilyen kérdésekről esett szó, a tábor körül őrszemeket állítottunk fel, akiknek az volt a feladatuk, hogy sípszóval vagy más módon azonnal jelezzék, ha a falu felől csendőrök közelednek. Mire odaértek, éneklő kirándulókat találtak a tábortűz mellett.

Gyakran gyönyörködhettünk a Szalmás-kórus és a Vándor (Venetianer) Sándor által vezetett kórus énekében. Mindkettőnek külön turistaháza volt a telepen. Tagjaik – kivétel nélkül baloldali érzelműek – lelkesedésből vállalták a magyar nép- és munkásmozgalmi dalok előadását. (A két kórus 1936-ban Vándor-kórus néven egyesült.) Az itt töltött kellemes napok, hétvégi kirándulások után könnyebb volt elviselni a nehéz hétköznapokat.

SZOMBAT DÉLUTÁNI VÍKEND

A felszabadulás előtt a kereskedelmi dolgozók túlnyomó többsége kispolgári gondolkodású volt, habár életszínvonalát tekintve a nincstelen proletárok közé tartozott. Nemhiába nevezték őket „fehérgalléros proletároknak". Legtöbbjük mégis fényes jövőről, karrierről álmodott. A nincstelenséget, a mélységes elnyomást elviselhetővé tette számukra az az illúzió, hogy ők is feljebb kerülhetnek a ranglétrán. A külvárosban dolgozó bízott abban, hogy egyszer majd bejut a Belváros valamelyik előkelő üzletébe, ahol a külvárosi bérek tízszeresét fizették. Volt, aki abban reménykedett, hogy gazdagon nősül. Ezt az illúziót táplálták az akkori szirupos regények és filmek is, amelyekben mindennapos volt a gazdag fiú, szegény lány, illetve a szegény fiú, gazdag lány egymásra találása.

A valóságban azonban ilyen esetek csak elvétve fordultak elő, s akkor is csak megalkuvások árán. Jó példa erre az én akkori főnököm, aki egy belvárosi üzlet segédeként elvette egy gazdag nagykereskedő nyomorék leányát. Ezzel indult el a karrier útján, és lett Közép-Európa egyik legmodernebb selyemgyárának tulajdonosa. Mindennapos munkám nem

egyszerűen az akkori kereskedősegéd szokványtevékenysége volt. A vállalat jellegéből adódóan az iparral is kapcsolatba kerültem, munkahelyemről irányították a selyemgyárat is. Főnököm jó kereskedő volt, emellett igen jól tudta kiválasztani a megfelelő szakembereket. Számára mást jelentett a barát és mást a munkatárs. A konkurrencia harca parancsolólag írta elő számára, hogy a személyzet kiválasztásánál ne érvényesüljön a szubjektivitás, s ha a gyakorlatban bebizonyosodott, hogy mégis rosszul választotta meg egyik vagy másik munkatársát, akkor attól gyorsan megszabadult.

A vállalat névlegesen részvénytársaság volt, igazgatóságának „igen tisztelt" tagjai képviselők, felsőházi tagok. Néha egynémelyiket láttam is, amikor ellátogatott a lerakatba. Mondanom sem kell, hogy az igazgatóság tagjai semmiféle munkát nem végeztek, amint az egy álrészvénytársasághoz illik. Ez mégis kifizetődött a tőkések számára, mert nekik a tekintélyes tiszteletdíjak busásan megtérültek az adó-megtakarításban. A részvénytársaságok ugyanis adókedvezményt kaptak az egyéni vállalkozókkal szemben.

Az igazgatósági tagokon kívül néhány közéleti személyiség vagy a művészvilág egy-egy illusztris tagja közvetlenül a gyári lerakatban vásárolhatott. Gyakori vendég volt nálunk Bajor Gizi művésznő, akit csaknem mindig én szolgáltam ki. Az első időben törekedtem is erre, később már ő maga keresett engem. A művésznőért már akkor nagyon lelkesedtem, amikor a Nemzeti Színház színpadán játszani láttam. Most, hogy több alkalommal hosszasan elbeszélgetett velem és közelebbről megismertem, mint embert is megtanultam tisztelni. Látható érdeklődéssel hallgatta véleményemet egy-egy színházi előadásról, például a „Néma Leventéről", melyben Törzs Jenővel együtt felejthetetlen alakítást nyújtott. Sohasem éreztette a köztünk levő társadalmi különbséget, mindig közvetlen, barátságos volt.

Tevékenységem révén betekinthettem a tőkés kereskedelem kulisszái mögé. Budapest kereskedelme az ország gazdasági fejlettségéhez viszonyítva elég magas fokon állt. Nagy számmal voltak elegáns, előkelő üzletek, amelyek minden igényt kielégítettek – értve alatta az úri osztály igényeit. Ezekben az üzletekben minden kapható volt, amit a világ különböző részein termeltek. Ám az elegáns, előkelő üzletek mellett megismertem a kis rőfösboltokat is, ahol a szegény nép vásárolt, ha egyáltalán volt rá pénze. Cégem kapcsolatban állt szinte az ország valamennyi ruházati szakmában érdekelt nagy- és kiskereskedőjével. Ezáltal sok áruház-

ban és üzletben megfordultam, és zavartalanul elbeszélgettem az ott dolgozókkal anélkül, hogy ez a tulajdonosokban gyanút ébresztett volna. Bárhova mentem, nagyszámú szakszervezeti belépési nyilatkozatot tettem a zsebembe. Sok dolgozót sikerült meggyőznöm a szervezkedés fontosságáról, de az igazság kedvéért hozzáteszem, hogy igen sokszor hiába volt minden agitáció. Az alkalmazottak féltek főnökeiktől, féltek a munkanélküliségtől.

A szervezés során érdekes ellentmondásokat tapasztaltam. A szervezett dolgozók aránya, egy-két áruházat leszámítva, a Belvárosban volt a legmagasabb. Tehát ott, ahol viszonylag legjobban fizették a dolgozókat. Közismert tény volt abban az időben, hogy Magyarország legelőkelőbb üzletében, a Petőfi Sándor utcában, a Szűcs és Márkus-cégnél kapták a legmagasabb fizetést az eladók, akik jóformán kivétel nélkül beléptek a szakszervezetbe, s nagyon aktívan részt vettek a munkában.

Gyakran segítettem más szakosztályok tevékenységét is. A szakma legelnyomottabb rétegét alkották az élelmiszer-kereskedelemben dolgozók. Itt volt a legnehezebb a szervezés, mert a munkaidő látástól vakulásig tartott. Az 1918-as „őszirózsás forradalom" idején törvénybe iktatták ugyan a kereskedelemben a 48 órás munkahetet, de 1919 után eltörölték ezt a törvényt. Fokozottan kizsákmányolták a nagyszámú kisebb élelmiszerüzletekben dolgozókat. Hajnali négy-öt órakor már a vásárcsarnokokból, piacokról kézzel húzott kiskocsikon szállították az árut a boltba, ily módon betöltve az igásló szerepét is. Megjegyzem, sok kis szatócsbolt tulajdonosa, aki nem tartott alkalmazottat – a mi akkori kifejezésünkkel élve –, önmagát zsákmányolta ki.

Igen sok akciót szerveztünk annak érdekében, hogy némileg enyhítsék helyzetüket, javítsanak élet- és munkakörülményeiken. Többek között záróraellenőrző csoportokat hoztunk létre. Az ilyen szürkének látszó napi munkában sokan vettünk részt, és tömegével feljelentettük a törvénysértőket. Meg kell mondanom, vajmi kevés eredménnyel.

Legfontosabb követelésünkért, a minimális munkabérek 80 pengőre való felemeléséért indított harcunk ezeket a dolgozókat érintette legközvetlenebbül, mivel sokan, nehéz munkájuk ellenére, csak havi 40 pengőt kaptak.

E követelés elhatározása és az ezzel kapcsolatos akciók megszervezése szintén az én albérleti szobámban történt. A nagy küzdelem eredményeként sikerült elérnünk, hogy a kormány határozatilag biztosítsa a 80

pengős minimális bért. Az ilyen és ehhez hasonló eredmények közelebb vitték a szakma dolgozóit a szakszervezethez.

A kereskedelemben dolgozók régi vágya volt a hétvégi pihenőidő meghosszabbítása. Sejtülésen határozatot hoztunk a szombat délutáni víkend kivívására, s egyben megvitattuk, milyen akciókat szervezzünk annak érdekében, hogy a szakszervezet hivatalosan követelje a munkaidő csökkentését.

A határozat alapján nagygyűlést szerveztünk „Szombat délutáni víkend" címmel. Mint minden ilyen akciót, ezt is tervszerűen, nagyarányú szervező és agitációs munkával készítettük elő. A szakosztály tagjai között felosztottuk a város különböző kerületeit, ily módon biztosítva, hogy küldötteink felkeressék a szakma valamennyi dolgozóját, tekintet nélkül arra, hogy tagja-e a szakszervezetnek, s igyekezzenek megnyerni őket a nagygyűlésen való részvételre. Miután a Belvárosban dolgoztam, ennek a területnek én lettem a gazdája.

Az ilyen konkrét témáról megrendezett gyűléseink többnyire jól sikerültek. Természetesen itt is jó alkalom nyílt arra, hogy újabb tagokat nyerjünk a szakszervezeti mozgalomnak.

Megjegyzem, a szakszervezet függetlenített felső vezetésének ez egyáltalán nem tetszett. Ők a kevesebb tag, kevesebb gond elve alapján megelégedtek akkora létszámmal, amely a jövedelmüket biztosítani tudta.

A gyűlést követően aláírási ívekkel kerestük fel a kis- és nagykereskedőket. Az akcióban nemcsak aktivisták, hanem egyszerű szakszervezeti tagok is részt vettek. Először azokhoz a tőkésekhez fordultunk, akikről tudtuk, hogy viszonylag könnyen megnyerhetjük őket az ügynek. Hangsúlyoztuk, hogy a víkend bevezetésére csak akkor kerülhet sor, ha a kereskedők többsége aláírja az ívet. Az esetben ugyanis, ha valamennyi üzlet zárva tart, senkit sem érhet károsodás. Persze így sem volt egyszerű a probléma megoldása. Ahol szép szóval nem boldogultunk, kénytelenek voltunk más eszközöket alkalmazni. Az ötletekben nem volt hiány.

Nagy előszeretettel adtunk fel különféle apróhirdetéseket azok nevében, akik megtagadták az aláírást. Például: „Kerékpáros kifutókat felveszünk". A hirdetésben pontosan feltüntettük az üzlet címét és a jelentkezés időpontját. A megadott időpontban több százan várakoztak az üzlet előtt. (A nagyfokú munkanélküliséget természetesen számításba vettük a terv kidolgozásánál.) Amikor a szerencsétlen, éhező emberekkel közölték, hogy nincs munkásfelvétel, többnyire kitört a botrány, még a biciklipumpák is előkerültek.

Hasonló módon leckéztettünk meg egy kereskedőt, akire különösen haragudtunk. Apróhirdetés útján szoptatós dadákat küldtünk az üzletébe. Elképzelhető, milyen óriási botrányt rendeztek a dadák, amikor kiderült, hogy felültették őket. Az üzlettulajdonosok csakhamar rájöttek, hogy az ilyen jelenetek több kárt okoznak, mintha szombat délután bezárnák üzletüket.

Azzal is bosszantottuk az aláírást megtagadó kereskedőket, hogy esténként robbanó petárdákat helyeztünk el a lehúzott redőnyök alá. Reggel aztán a gyanútlan kereskedő alaposan megrémült, amikor ki akarta nyitni az üzletet.

Kitartó harcunk végül is eredménnyel járt: szombat délután két órakor az áruházak és az iparcikküzletek többsége lehúzhatta redőnyét, noha a kötelező zárva tartásról a felszabadulás utáni évekig sem rendelet, sem minisztertanácsi határozat nem született.

Ebben az időben a munkanélküliség egyre jobban tizedelte a szakma dolgozóit is. Igyekeztünk a munka nélküli alkalmazottakat is tömöríteni. Olyan gazdasági követelésekkel léptünk fel, mint például a munkanélkülisegély bevezetése, ami a tőkés Magyarországon ismeretlen fogalom volt. Ennél sokkal lényegesebb követelésünk volt azonban a munkaidő csökkentése, amit elsősorban azzal indokoltunk, hogy ennek bevezetésével enyhíteni tudunk a munkanélküliek nyomorán, mert a rövidebb munkaidő több ember alkalmazását teszi szükségessé. Ezzel a követeléssel sikerült magunk mellé állítanunk a dolgozókat és a munkanélkülieket egyaránt. Az utóbbiaknak munkát, tehát kenyeret jelentett volna, a dolgozóknak meg szimpatikus volt ez a követelés azért, mert több szabad időt biztosított volna számukra.

Támadás a Tompa utcai nyilasház ellen

A szakszervezetben végzett sokoldalú tevékenységem mellett részt vettem a Szociáldemokrata Párt VII. kerületi I-es csoportjának munkájában. Szakszervezetünknek minden szociáldemokrata tagja – függetlenül attól, hogy melyik kerületben lakott – ehhez a pártcsoporthoz tartozott. Tagsági díjat is itt fizettünk.

A csoport titkára Ságvári Endre volt, majd 1937-ben, amikor az Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) munkatársa lett, én vettem át ezt a tisztét. Részletesen megbeszélte velem a tennivalókat, bőségesen ellátott útravalóval a pártmegbízatás teljesítéséhez.

A szociáldemokraták ifjúsági szervezete sokkal baloldalibb volt, mint maga a Szociáldemokrata Párt, nem is beszélve arról, hogy sokan csak fedőszervezetnek használtuk az SZDP-t. Ekkor már én is hét éve voltam tagja a Kommunisták Magyarországi Pártjának.

Az újjászervezett KMP az 1937 áprilisában kiadott *Dolgozók Lapjá*ban demokratikus nemzeti egységfront megteremtésére szólította fel a kommunistákat és a haladó erőket, s felhívta a munkásosztály pártjait, hogy egységfrontba tömörülve vegyék fel a harcot a terjeszkedő fasizmussal szemben.

A szervezkedő nyilaskeresztesek silány, de sokakat megtévesztő jelszavaikkal minden évben beharangozták győzelmüket: „Bátorság!" „Ez az év a mienk!" „Jövünk!" „Ebben az évben győzünk!" Komoly tömegeket még nem tudtak megnyerni, de bátorította őket, hogy mögöttük a hitleri Németország állt, és a magyar Darányi-kormány nemcsak tűrte, hanem támogatta is szervezkedésüket. A nyilas provokálóknak soha nem esett bántódásuk. Többször megtámadták a szocialista fiatalok kirándulócsoportjait, így többek között 1937. május elsején is. A nemzetközi proletariátus nagy ünnepén a szervezett dolgozók minden évben vidám, játékokkal, sporttal egybekötött tömegméretű, igazi népünnepélyt rendeztek a Hűvösvölgyben, s már napokkal előbb megkezdték az ünnepséghez szükséges kellékek kiszállítását.

A rendező bizottság éjszakai őrséget szervezett a kiszállított tárgyak védelmére. Egyik éjszaka a nyilasok orvul megtámadták az őrséget, s pisztollyal hasba lőtték Bonyhádi (Litzmann) Jenőt, a Szociáldemokrata Párt VIII. kerületi szervezetének egyik igen aktív tagját. Hosszú ideig feküdt súlyosan sebesülten az egyik budapesti kórházban.

A nyilasok gyalázatos merénylete nagy felháborodást keltett, az üzemekben, szakszervezetekben a harag és tiltakozás hangján tárgyalták az eseményt. „Hova jutunk, ha ez így megy tovább?" A nyilasok azt tesznek, amit akarnak" – méltatlankodtak a munkások, akik szerint náci eredetű revolverekből lőttek a „zöldingesek".

A merényletet követő napon, május elsején én is ott voltam a Hűvösvölgyben az ünneplők között, akiknek mintegy ötezres tömegéből csak kevesen tudtuk, hogy mi történt az éjszaka. A megafon állandóan szólt. Ezen keresztül bejelenthették volna az éjjeli támadást, de ez nem történt meg. Hogy miért nem, arra a *Dolgozók Lapja* 1937. júliusi száma a következő választ adja:

„Peyer azt mondta, hogy akkor a rendőrség feloszlatja az ünnepélyt, melyet csak úgy engedélyeztek, ha politikáról nem lesz szó. Pedig délután a nyilasok már ismét gyülekeztek, hogy megtámadjanak bennünket. A rendezőség a rendőrségben bízott, és nem tett óvintézkedést. Az ifjúmunkások azonban hozzáláttak a védelem megszervezéséhez, és ennek köszönhető, hogy a nyilas támadás elmaradt."

A hír azonban gyorsan terjedt. Estefelé már tetőfokára hágott a munkásság felháborodása. Kétszázas csoportok keresték fel a kórházat, és érdeklődtek Bonyhádi Jenő állapota felől.

Egyéb folytatása is volt a május elsejei népünnepélynek. A Hűvösvölgyből elindulva – lehettünk vagy néhány ezren – hatalmas utcai tüntetést rendeztünk, amelyet a rendőrség többször szétvert. De újra és újra összeverődtünk, és egészen a Rákóczi útig menetelve jelszavakat kiabáltunk.

Ugyanez év őszén a Természetbarátok Turista Egyesülete, mint minden évben, találkozó túrát tartott a Frankhegyen. Ez lényegében nagy seregszemle volt. Amikor ilyen túrák megrendezésére került sor, a TTE valamennyi csoportja ezen a helyen találkozott.

A kellemes, napfényes időben a túra résztvevői igen jó hangulatban töltötték el a napot. Estefelé kisebb csoportokban szállingóztunk hazafelé. Az egyik csoportot az úgynevezett Pösinger-major előtt nyilas banditák orvul megtámadták. A támadást tervszerűen készítették elő, tudták,

hogy a munkás turistaegyesület tagjai a frankhegyi menedékháztól jöve elhaladnak a major előtt. A nyilas gengszterek késekkel, botokkal felfegyverkezve támadtak rá a teljesen gyanútlan, éneklő kirándulókra.

Csonka Tibor barátommal együtt egy másik csoporttal szintén a Pösinger-major irányába haladtam. Mi is beszélgettünk, énekeltünk, amikor egyszer csak nem messze tőlünk kiabálást és jajveszékelést hallottunk. Mindannyian a hangok irányába rohantunk, és ott találtuk társainkat véresen összeverve.

Az ügynek rendőrségi folytatása lett, amelyen nem kis meglepetésünkre a megverteket ítélték el több hónapi börtönbüntetésre – többek között Kurcz Elemér és Lakner elvtársat –, míg a provokatőrök tanúként szerepeltek a bírósági tárgyaláson.

Az Országos Ifjúsági Bizottság nem nézhette tétlenül ezeket az atrocitásokat, s keresték a megfelelő alkalmat a visszavágásra. Sok szó esett erről az OIB értekezletein, a Conti utcai szociáldemokrata pártház padlásszobájában. Rendszeresen feljártam ide; nemcsak Ságvári Endrével tartottam a kapcsolatot, hanem a vezetőség más tagjaival is, így Orbán Lászlóval, a lelkes ifjúkommunistával, és Vágvölgyi Tiborral, aki az egyesülésig megmaradt szociáldemokratának, de munkásságát mindenkor a baloldalhoz való hűség jellemezte.

Az OIB kis padlásszobájában született a Tompa utcai akció terve is. Megtudtuk ugyanis, hogy a nyilasok szeptember 16-ra nagyszabású gyűlést rendeznek, amelyen több magas beosztású vezető is jelen lesz. Ifjabb Balogh István országgyűlési képviselő tart beszámolót a német horogkeresztes párt 1937 őszén Nürnbergben tartott kongresszusáról, amelyen Balogh képviselte a nyilaskereszteseket.

Az akció elhatározásánál nem egyszerűen csak arról volt szó, hogy a nyilasok összejövetelét megakadályozzuk és megleckéztessük a gyülevész bandát, hanem bizonyítani akartuk a baloldal erejét, megmutatni, hogy szembe tudunk szállni a hazaárulókkal. Alkalom nyílt arra, hogy összemérve erőinket, későbbi akciókra is felkészítsük az ifjúmunkásokat. A nyilasház elleni támadás tehát nem spontán, hanem tervszerűen előkészített akció volt. A szigorú konspiráció betartásával a legapróbb részletekig megbeszéltük a feladatokat. A főleg VII. kerületi ifjúmunkásokból szervezett csoportok vezetőjével közöltük ugyan az akció célját, de ők a résztvevőkkel csak a gyülekezés helyét és időpontját tudatták.

Az előre elkészített terv alapján a nyilas pártházat több irányból kellett a különböző csoportoknak megközelíteni. Stopperórával előre kimértük,

mennyi idő szükséges ahhoz, hogy a csoportok a VII. kerületi szociáldemokrata pártszervezet épületétől – a Dob utca 90. számtól – megtegyék az utat a Tompa utcai nyilas központtal szemben levő térre. Még azt is számításba vettük, hogy a pártház közvetlen szomszédságában építkezés folyik, ahol bőségesen található elfekvő tégla- és kődarab. Lényegében ez szolgáltatta a fegyvert az akcióhoz.

Minden a tervnek megfelelően történt. A csoportok vezetői röviddel az akció megkezdése előtt tájékoztatták az ifjúmunkásokat, és felszólították őket, hogy pontosan fél tízkor téglákkal és kövekkel felfegyverkezve hatoljanak be a nyilas pártházba. Az előadóterembe érve elsőnek a világítást semmisítettük meg, utána, felhasználva a birtokunkban levő muníciót, közelharcra került sor. Igen sokan megsebesültek, főleg a nyilasok közül, akiket a támadás váratlanul ért. Nemcsak a rendőrségi riadókocsiknak akadt dolguk, hanem szirénázva jöttek a mentőautók is.

A Nyilaskeresztes Párt egyik legsötétebb vezetőjét, Kéméri-Nagy Imrét is mentők vitték el súlyos sebesüléssel a gyűlés színhelyéről. Kéméri-Nagy Imre nemcsak a Nyilaskeresztes Pártnak volt vezéralakja, hanem a jobboldali egyetemi hallgatók vezérének szerepében tetszelgett, mit sem törődve azzal, hogy jóval túl volt már a diákkoron. Ez a sötét figura hírhedt volt botrányairól, amit a horthysta hatóságok minden esetben elnéztek. Sújtással díszített fekete díszmagyarban járt, oldalán kard lógott. Ő ezt nyugodtan viselhette, noha az civil ember számára tilos volt.

Közülünk is többen megsebesültek, volt aki saját lábán nem is tudott elmenekülni. Emlékszem, egy Klein nevű szabómunkást kénytelenek voltunk az utcai villanypózna alá fektetni, mert súlyos sebesülésével veszélyes lett volna számára, ha magunkkal visszük. Őt is a mentőkocsi szállította el. Néhány elvtársunkat elfogta a rendőrség, mégis elmondhatjuk: célunkat elértük, a nürnbergi beszámolóból nem lett semmi; a szónoknak jóformán még ahhoz sem volt ideje, hogy a száját kinyissa.

Másnap valamennyi magyar újság részletesen foglalkozott a Tompa utcai nyilas gyűlés szétverésével. Természetesen a közlemények az egyes lapok politikai beállítottsága szerint kommentálták az eseményt. A nagyrészt jobboldali sajtó elítélte a támadást és a kommunistáknak tulajdonította, noha az hivatalosan szociáldemokrata akció volt.

Beszámoltam arról, hogy a konspirációs módszerek ragyogóan kiállták a próbát, hiszen senki előzetesen nem árulta el, hogy valami készül.

A Szociáldemokrata Párt VII. kerületi szervezetében minden péntek este ifjúsági nap volt. A Tompa utcai nyilas gyűlést követő pénteken sem

maradt el az összejövetel, sőt talán soha ennyien nem gyűltünk össze, mint ezen a napon.

Ságvári Endre volt az előadó. De alighogy elkezdte beszédét, a Hetényi és Schweinitzer vezette politikai rendőrség nyomozói „Fel a kezeket" kiáltással berontottak a terembe. Többen az ablakon keresztül próbáltak menekülni, főképp azok, akik rendőri felügyelet alatt álltak. De menekülésről szó sem lehetett, minden ajtónál és ablaknál őr állt. Mindenkit igazoltattak, még a zsebünket is kiforgatták. Amit találtak, azt papírzacskóba tették, és ráírták az illető nevét.

Észrevettem, hogy az egyik nyomozó pisztolyt vett ki a zsebéből, és lopva a könyvtárszekrény alá csúsztatta; nyilvánvalóan provokációs céllal. A vallatások során azonban a pisztolyról nem esett szó, ezt a manővert valószínűleg Schweinitzerék lefújták.

A motozás után mindnyájunkat rabszállító kocsiba gyömöszöltek. Én ugyanabba a kocsiba kerültem, amibe Ságvári Endre. Egész úton munkásmozgalmi indulókat énekeltünk. A kocsi a Mosonyi utcai toloncház előtt állt meg.

Ebbe az „átmeneti szállóba" zárták azokat, akiket jogerősen nem ítéltek el, olyan rendőri felügyelet alatt álló politikai foglyokat, akik „megsértették" a rendelkezés valamelyik paragrafusát. Megjegyzem, bármikor ráfoghatták valakire, hogy megsértette egyik vagy másik paragrafust. A rendőri felügyelet alatt álló, úgynevezett „lefeketedett" elvtársakat akkor is beszállították ide, ha valamilyen nagykutya érkezett Magyarországra, mint például Viktor Emánuel, Goebbels, Göring stb. Az ilyen beszállításokat biztonsági intézkedéseknek nevezték.

A politikai foglyokon kívül prostituáltakat, tiltott kéjelgésért rendőrileg elítélteket, striciket és homoszexuálisokat is hoztak erre a szennytől bűzlő, poloskáktól hemzsegő szörnyű helyre.

Azért akadt itt is humoros epizód. Mint minden internáltat, szombat reggel bennünket is sétára vittek az udvarra. Séta közben nagyon megtetszhettem a mellettem levő oszlopban sétáló prostituáltnak, mert odafordult hozzám, és megkérdezte: – Gyönyörűségem, te is strici vagy? – Meghagytam ebben a tudatban.

Pénteken késő estétől szombat délutánig vallattak. Ekkor valamennyiünket felsorakoztattak a toloncház udvarán. Néhány megfélemlített fiatalból sikerült aránylag rövid idő alatt vallomást kicsikarni. Ezeket most felszólították, hogy sétáljanak el a sorok előtt, s mutassanak rá azokra, akik részt vettek a nyilas gyűlés szétverésében. Akik a rostán

átestek, azonnal szabadlábra kerültek, a többieket, velem együtt, rabszállító kocsiban a Zrínyi utcai rendőrség politikai osztályára vitték.

Megérkezésünk után azonnal megkezdődött a vallatás, már korántsem azokkal a módszerekkel, mint a Mosonyi utcai toloncházban. Azok, akik elárultak bennünket, csak néhány ütleget kaptak, mégis gyengének bizonyultak. A Zrínyi utcában azonban már igazi kínvallatás folyt. Ennek eszköze a gumibot volt. Szinte valamennyien akkor estünk át a tűzkeresztségen. A valósághoz híven el kell mondanom, könnyen meg lehetett számolni azokat, akik a kínzás ellenére sem vallottak. Én mindvégig kitartottam az elfogatásom után mondottak mellett. Olyan jegyzőkönyvet írtam alá, mely szerint a toloncházban hallottam először a Tompa utca létezéséről, ilyenformán az akcióban sem vehettem részt. Végül is szabadlábra helyeztek, de miután mások ellenem vallottak, ügyemet átadták az ügyészségnek. Így tehát 1937. december közepén engem is beidéztek a Markó utcai bíróságra, „Ságvári Endre és társai bűnügyében".

A TÁRGYALÁS

A tárgyalás majdnem két hétig tartott. A megjelent 25–30 nyilas tanú egytől egyig hamis vallomást tett. Elsőként Kémeri-Nagy Imrét szólították a tárgyalóterembe. A bíróság elnöke által feltett kérdésre Kémeri-Nagy fennhéjázóan a következőket válaszolta:

– Sebesülésem folytán nem tudok visszaemlékezni a támadásban részt vett személyekre, de azt tudom, hogy köztük magyar ember egy se volt.

Ezt a kijelentést útmutatásnak tekintette a többi, tanúként megidézett nyilas. A vádlottaknak minden egyes beszólított tanú előtt újra meg újra fel kellett állniuk, hogy a nyilasoknak alkalmuk legyen mindenkit alaposan végigmustrálni. Véleményem szerint teljes lehetetlenség volt bárkit is felismerniük, hiszen mint említettem, a támadáskor első dolgunk volt elsötétíteni a termet, de akinek külsejéről feltételezték, hogy zsidó, arra rámondták, hogy ott volt.

Természetesen nekem is fel kellett állnom valamennyi nyilas tanú előtt. Szerencsémre rám nem vallottak, az elvtársak pedig a bíróság előtt visszavonták korábbi terhelő vallomásukat. Többségük bátran viselkedett a bíróság előtt. Így például az alig 18 esztendős Rácz György, aki elpusztult a háború alatt, a nyomozók szemébe vágta, hogy hazudnak. Azok ugyanis tagadták, hogy a Zrínyi utcában bántalmazták a letartóz-

tatottakat. Rácz György több nyomozóra is rámutatva rendkívül szenvedélyes hangon kijelentette: – Maga is megkínzott. – A bíróság elnöke nemcsak belefojtotta a szót, de ezért a magatartásért még külön büntetést is kapott. A kiskorú Rácz György édesapját is kihallgatták. Amikor a bíróság elnöke szemrehányóan megjegyezte, hogyan nevelte gyermekét, Rácz bácsi kihúzta magát Beszkárt-egyenruhájában, és harsányan kijelentette: – Büszke vagyok a fiamra, és ezután is így fogom nevelni!

A tárgyalásra magam is felkészültem; gondoskodtam két tanúról, akik bizonyíthatták „ártatlanságomat". Tanúim – Glück László kereskedősegéd és Schneider, akinek a foglalkozása is véletlenül szabómunkás volt – a tárgyalás alatt nagyszerűen helytálltak. Különösen Schneider játszotta igen jól a szerepét. A hozzá intézett keresztkérdésekre határozott válaszokat adott, amelyek egyértelműen igazolták, hogy abban az időpontban a lakásomon tartózkodtam. Elmondta, hogy ruhát próbált nálam, amire azért emlékezett ilyen pontosan, mert minden próba dátumát feljegyzi a noteszébe.

A vádlottakat hat hónaptól nyolc hónapig terjedő fogházbüntetésre ítélték, engem bizonyítékok hiányában felmentettek.

Ebben az időben, mint már említettem, az Adria Selyemszövőgyár városi lerakatában dolgoztam a Deák Ferenc utcában. A gyár tulajdonosa, Gyárfás Gábor, mit sem tudott letartóztatásomról, habár nevem szerepelt a napilapokban. Kollégáim szolidaritásból szabályosan jelentették, hogy súlyos influenzám van, bizonytalan, mikor gyógyulok meg. Amikor azután a rendőrségről elengedtek, jóleső érzés volt, hogy munkatársaim gondoskodása folytán állásomból nem bocsátottak el.

A vállalat dolgozóinak túlnyomó többsége fiatalokból állt, és a fiatalok szeretnek szórakozni. Gyakran együtt töltöttük szabad időnket is, együtt jártunk moziba, színházba. Sokszor én kezdeményeztem az ilyen összejöveteleket, talán ennek köszönhettem népszerűségemet. Sok csinos fiatal lány dolgozott az Adriánál, főleg adminisztratív munkakörben. Az iroda és a raktár nem volt egymástól elválasztva, így ők is csatlakoztak baráti társaságunkhoz.

Főnököm gépkocsivezetője nem tartozott ugyan a fiatalabb korosztályhoz, de baloldali érzelmű volt, s így vele is igen jó barátságba kerültem. Ennek köszönhettem, hogy a tárgyalásra nap mint nap a főnök elegáns, nyolchengeres Ford-kocsijával érkeztem. Öreg barátom mindig talált valami elfogadható kifogást, hogy elvihessen. Tréfából még azt is megtette, hogy amikor a törvényszék épülete elé értünk, ahol fel-alá sé-

táltak a politikai rendőrség nyomozói, kiszállt a kocsiból, és mély hajlongás közben nyitotta ki előttem a kocsi ajtaját.

A Tompa utcai akció leírása nem volna teljes, ha nem világítanám meg a Szociáldemokrata Párt ezzel kapcsolatos álláspontját. Mint már említettem, a párt vezetői közül sokan sejtették, hogy az akciót a háttérből kommunisták irányították. A párton belül még abban a kérdésben is vita folyt, hogy a bíróság előtti védelmünket vállalja-e hivatalosan a Szociáldemokrata Párt.

Ezeket a vitákat jól ismertem, mert tagja voltam a Szociáldemokrata Párt VII. kerületi végrehajtó bizottságának. Végül is a józan ész diadalmaskodott, és dr. Ries Istvánt bízták meg azzal, hogy minden egyes vádlott részére jelöljön ki szociáldemokrata védőügyvédet. Az én ügyemet dr. Györki Imre szociáldemokrata országgyűlési képviselő védte. Emlékezetem szerint ő védte Ságvári Endrét is, aki mellett a *Népszava* is kiállt. Ságvári Endrét nem mint résztvevőt, hanem mint szervezőt ítélték el nyolc hónapra.

A véletlen folytán a Pösinger-majori ügyet is ekkor tárgyalták.

A tárgyalás utáni egyik keddi napon a szokásos pártösszejövetelre a pártvezetőség Deutsch Jenőt, szakszervezetem főtitkárát küldte ki előadónak, aki élesen és durván kikelt a Tompa utcai akció ellen.

A viharos pártnapon a jelenlevők egyöntetűen elítélték az előadónak ezt a kirohanását, mert a Tompa utcai nyilas gyűlés szétverését olyan megmozdulásnak tekintették, amelyen a szociáldemokrata ifik végre összemérték erejüket az egyre jobban elszemtelenedő nyilas csőcselékkel. Ebből az erőpróbából kétségtelenül a szociáldemokraták kerültek ki győztesen, Deutsch Jenő pedig dicstelenül távozott.

A Szociáldemokrata Párt VII. kerületi szervezetének végrehajtó bizottsága mindent elkövetett annak érdekében, hogy a párt vezetősége a rendőri felügyelet alá helyezett elvtársak mentesítését elintézze. Nem sokkal később a vezetőségnek sikerült is ezt kieszközölnie.

A Tompa utcai összecsapás bizonyos értelemben a munkásság válasza volt a fasiszta támadásokra. Megmutatta, hogy a munkásság nem hajlandó vég nélkül ölbe tett kézzel tűrni a nyilasok provokációit, hiszen a hatóságoktól nem várhatták a törvényben előírt védelmet. Rá kellett jönniük arra, hogy saját maguknak kell visszaütniük. Bizonyság erre az is, hogy a hatóság, amely a nyilasokkal szemben végtelenül türelmesnek, elnézőnek bizonyult, a munkásság fellépésére azonnal nagy buzgalommal reagált. A nyilas provokálóknak soha nem esett bántódásuk.

A „HETES IFIK" ÉS A BÜROKRATÁK

Magyarországon 1938-tól kezdve mindjobban megszilárdult az uralkodó osztályok szövetsége a német és olasz fasizmussal, amelytől a revansista követelések teljesítését várták. Szólamaikkal sok egyszerű embert megtévesztettek, akik a magyar határok kiterjesztésétől remélték sorsuk jobbra fordulását. Ám a Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetői, élükön Peyer Károllyal, a Szaktanács főtitkárával, nem ismerték fel, hogy milyen beláthatatlan következményekkel járhat a nyilasok előretörése. Küzdöttek ugyan a nyilaskeresztes és a kormánypárti politika ellen, ugyanakkor féltékenyen figyelték az illegális Kommunista Párt befolyásának növekedését a munkásmozgalomban, a szakszervezetekben.

Büchler József, az MSZDP fővárosi végrehajtó bizottságának titkára például odáig ment „objektivitásában", hogy a nyilasokkal kapcsolatban kijelentette: – A Szociáldemokrata Párt a politikai pártok szabadságának elvi alapján áll, és ezért nem követelheti semmilyen pártnak a betiltását.

Eközben mind aktívabban léptek fel a mozgalmon belül a kommunisták ellen. Különösen arra gyanakodtak, hogy a fiatalok egy része kommunista, vagy legalábbis fogékony a kommunista eszmék iránt. Az SZDP VII. kerületi végrehajtó bizottságának egyik ülésén olyan döntést akartak kicsikarni, hogy a „hetes ifik" elől vasárnap délutánonként zárják be a Dob utca 90. szám alatti ház kapuját. A fiatalok ugyanis minden vasárnap délután a pártházba jártak szórakozni és tanulni.

Az indítványnak az volt az előzménye, hogy egy vasárnap délután a vidám „hetes ifik", akik nagyon szerettek élcelődni, a szociáldemokrata vezetőket parodizálták, természetesen a többiek harsány nevetése közben. Ekkor váratlanul belépett a terembe a végrehajtó bizottság egyik tagja. Ő már nem fogta fel ilyen humorosan a látottakat, sőt az esetet a végrehajtó bizottság legközelebbi ülése elé terjesztette.

Itt én is felszólaltam, és többek között hangsúlyoztam, hogy a fiatalokat a pártotthonból való kirekesztésükkel elriasztjuk a Szociáldemokrata Párttól. Azt javasoltam, hogy a végrehajtó bizottság tagjai vasárnaponként felváltva tartózkodjanak a pártházban, legyenek a fiatalok között. Nyugodtan indítványozhattam ezt; tudtam, hogy a bizottság tagjai nem kívánják inspekciózással tölteni a vasárnap délutánjukat. Javaslatomat nem utasíthatták vissza, így a fiatalok továbbra is látogathatták a kerületi pártházat.

A téli hónapokban én is minden vasárnap délutánomat ott töltöttem, s minden alkalmat megragadtam a fiatalokkal való beszélgetésre.

Általános volt az elégedetlenség a jobboldali vezetőséggel szemben, amely nem küzdött elég erélyesen a szakszervezetek felszámolását célzó intézkedések ellen. Ennek hangot adtak a Szociáldemokrata Párt 1939 januárjában tartott XXXII. kongresszusán, amelyen mint a VII. kerületi pártszervezet küldötte vettem részt. A felszólalók többsége a párt vezetőségétől a védekező taktika feladását és olyan új akcióprogram kidolgozását és elfogadását kérte, amely megóvja a Szociáldemokrata Pártot és a szakszervezeteket a széteséstől. Peyeréknek azonban sikerült elérniük, hogy a kongresszus az akcióprogram elkészítését az új pártvezetőségre bízta. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a program lekerült a napirendről.

A kongresszuson Szakasits Árpádot választották a párt főtitkárává és a *Népszava* főszerkesztőjévé. A küldöttek éles szavakkal elítélték a párton belül szélsőséges nacionalista programmal fellépő csoportot, és a küldöttek többségének követelésére Bresztovszky Edét, Takácsot és társaikat kizárták a pártból. Az előbbit a Magánalkalmazottak Országos Szövetsége már korábban kizárta a szakszervezetből nacionalista magatartása miatt.

A szociáldemokrata pártvezetőség elhárította ugyan az akcióprogram kidolgozását, a javaslatról azonban a vasárnap délutáni beszélgetéseken sok szó esett. S mind többen megértették, hogy küzdeni kell a szakszervezetek fennmaradásáért.

Törvény-előkészítő bizottsági jegyzőkönyvek és egyéb dokumentumok bizonyítják, hogy az Imrédy-kormány tervbe vette a szakszervezetek „államosítását", amire – mint tudjuk – már Gömbös is törekedett.

Az Imrédy-kormány 1938-ban rövid időn belül meg akarta valósítani azt az elképzelést, hogy minden termelési ágban az illetékes minisztérium úgynevezett érdekképviseleti testületet hoz létre, amely kötelező tag-

sággal a munkaadókat és a munkavállalókat egyaránt magába foglalja. Ez lényegében a szakszervezetek megbénítását célozta, formális meghagyásuk mellett.

A sztrájkokat „békítési és döntőbírósági eljárással" akarták megakadályozni. Tervezték a munkaközvetítés monopolisztikus irányítását is.

1938 végéig ezeket a törvényjavaslatokat nem terjesztették a képviselőház elé, részben a munkásság és a szakszervezetek ellenállása, részben pedig az uralkodó osztályok belső hatalmi vetélkedése következtében, de az új sajtórendelettel valamennyi szaklap megjelenését betiltották.

1939 februárjában Imrédy kénytelen volt lemondani, és helyére Teleki Pál lépett.

A Teleki-kormány folytatta a szakszervezet-ellenes politikát: a *Szakszervezeti Értesítőt*, a Szakszervezeti Tanács hivatalos lapját betiltotta, majd elrendelte a Szaktanács és a szakszervezetek felülvizsgálatát, jogainak és működésének korlátozását. Az erről szóló rendelet kimondja:

„A Magyarországi Szociáldemokrata Párt kötelékébe tartozó munkásság erkölcsi és gazdasági érdekei védelmét szolgáló munkásegyletek, más néven szakszervezetek működésével kapcsolatban ismételten kaptam oly tartalmú bejelentéseket, hogy egyes szakszervezetek a tagjaiktól beszedett díjak egy részét alapszabály-ellenesen pártpolitikai célokra fordítják. Mindezekre figyelemmel a Magyarországi Munkásegyesületek Szövetsége (Magyarországi Szakszervezeti Tanács) ellen, valamint a kötelékébe tartozó összes munkásegyesületek, szakszervezetek ellen, az egyesületek feletti főfelügyeleti jogom alapján ezennel vizsgálatot rendelek el, és annak foganatosításával miniszteri biztosokat és számvevőségi szakértőket küldök ki.

Jelen rendeletemmel vizsgálat alá vont szakszervezetek vezetőségével való közlésétől kezdve a szakszervezetek tisztikara és egyéb alapszabályszerűen intézkedésre jogosult szervei semmiféle határozatot nem hozhatnak, illetőleg nem hajthatnak végre, pénzeket nem utalhatnak ki, fizetéseket nem teljesíthetnek a miniszteri biztos hozzájárulása nélkül.

A szakszervezetek vezetőségi tagjai a kirendelt miniszteri biztost működésében támogatni, utasításait, rendelkezéseit követni és végrehajtani kötelesek. Ellenkező esetben az illető szakszervezet önkormányzatát haladéktalanul teljes egészében fel fogom függeszteni, és ha annak szüksége merülne fel, a szakszervezettel szemben a legszigorúbb további megtorló intézkedést fogom alkalmazni."

A szakszervezet-ellenes törvény parlamenti beterjesztésére 1939-ben

azonban nem került sor, habár az abban elrendelt vizsgálatot az államrendőrség és a belügyi szervek szigorúan lefolytatták.

Időközben ugyanis a képviselőház 1939 márciusában elfogadta az új honvédelmi törvényt, amely teljes egészében megbéníthatta a szakszervezetek munkáját, illetve igazolta a rendőri önkényt. A későbbiek folyamán a belügyi és igazságügyi tárcák még súlyosabb rendeletekkel igyekeztek elsorvasztani a magyar munkásmozgalmat.

Az intézkedések között a legsúlyosabb a szakszervezetek autonómiájának felfüggesztése volt. A szakszervezetek élére kormánybiztosokat neveztek ki. Teleki az intézkedést így jellemezte: „Ez az első lépés a magyar munkásság felszabadítására a marxizmus alól."

Ez volt gróf Teleki Pál igazi arculata, és nem az, amit 1941 áprilisában történt öngyilkossága után fest róla a *Szakszervezeti Értesítő* április 15-i száma: „Rendkívül súlyos politikai és gazdasági viszonyok közepette, tragikus körülmények között vesztette el az ország miniszterelnökét, gróf Teleki Pált. Amíg élt, szemben álltunk vele, nem értettünk egyet politikai elgondolásaival, sem gazdasági, sem szociális téren kiadott sok rendeletével. Ez a szembenállás ad jogot ahhoz, hogy most, amidőn ez a tragédia bekövetkezett, férfias őszinteséggel fejezzük ki őszinte részvétünket olyan férfiú halála fölött, aki más utakon és más módon, de önzetlenül, becsületes szándékkal szolgálta az ország érdekeit. Teleki Pál gróf ravatalánál ott állt az egész szervezett munkásság, őszinte gyásszal, mint egy olyan politikai ellenfél ravatalánál, aki munkájával és végső elhatározásával is szolgálatot tett nemzetének."

A szervezett munkásságnak azonban még a töredéke sem állt őszinte gyásszal Teleki ravatalánál. A dolgozók többsége tisztában volt azzal, hogy gróf Teleki Pál miniszterelnök azért lett öngyilkos, mert nem merte vállalni a felelősséget az aktív közreműködésével kialakult bel- és külpolitikáért. A munkásosztály nem gyászolhatott egy olyan arisztokrata politikust, aki kimondottan egyik legnagyobb ellensége volt a munkásosztálynak.

Bár az országgyűlés nem tárgyalta a szakszervezeti törvényt, azt mégis alkalmazták. 1939-ben minden szakszervezet élére kormánybiztost neveztek ki.

Élénken emlékszem, hogy a KAOSZ-ban sem hozhattak semmiféle határozatot, pénzt nem utalhattak ki, fizetéseket nem folyósíthattak a kormánybiztos beleegyezése nélkül.

A szakszervezet hivatalos vezetői, élükön Deutsch Jenő főtitkárral,

még ezen súlyos intézkedések után sem látták vagy nem akarták látni, hogy lényegében a szakszervezetek felszámolásáról van szó. A fő cél előttük az volt, hogy a szakszervezeteket mindenáron átmentsék, illetve fenntartsák.

A Szaktanács óvatosságra és fegyelemre intette tagjait. Kijelentette, hogy minden olyan cselekmény, amit a rendes törvénykezés szerint néhány héttel meg lehetett úszni, „most halállal büntetendő". Ez az óvatos, leszerelő taktika rengeteget ártott a magyar szakszervezeti mozgalomnak, sőt az egész magyar népnek.

A kormánybiztos kinevezése után, akit módomban volt személyesen is megismerni, a szakszervezet vezetősége nyomatékosan felhívta a figyelmet, hogy a kormány által hozott intézkedéseket maradéktalanul végre kell hajtania mindenkinek. Ez többek között azt is jelentette, hogy a szakszervezet hivatalos vezetősége nem tiltakozott a szakszervezet önállóságának durva megsértése ellen. Pedig ez az intézkedés már közel járt a szakszervezet betiltásához, ami később be is következett.

A szakszervezet tagságát, főleg az aktivistákat, mérhetetlenül elkeserítette az intézkedés. Ebben a súlyos helyzetben a kommunistáknak nem volt nehéz maguk mögé állítani a szakszervezet szociáldemokrata vagy pártonkívüli aktivistáit. Összejöveteleinken hangsúlyoztuk a fasizmus elleni harc fontosságát, hiszen nem sok választott el attól, hogy a munkásosztály megmaradt jogait is megsemmisítsék.

Május elején elfogadták a második zsidótörvényt, amely kimondta, hogy „munkásegyesület vagy más munkásszervezet intéző szervének vagy tisztikarának tagja zsidó nem lehet". Ez az intézkedés érzékenyen érintette a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségét. Leváltották Deutsch Jenőt, a szakszervezetek főtitkárát, aki már az első világháborút megelőzően is a szakszervezet élén állt, s rajta kívül még többeket kellett megfosztani sok évtizedes tisztségétől. Ettől kezdve Gyuricza Gyula, a szakszervezet eddigi elnöke lett a főtitkár. Magas funkcióba került még többek között Kasánszky Lajos és Vészi Lajos is. Az új vezetőség tagjai közül többen a Szociáldemokrata Párt jobbszárnyához tartoztak, de közülük egyetlenegy sem volt antiszemita. Nem értettek egyet az úgynevezett árjásítással, kényszerűségből álltak az eltávolított vezetők helyére, ami abban a helyzetben áldozatvállalás volt. Tehát szó sem lehet arról, hogy kihúzták volna a széket valaki alól. Erre a legjobb példa, hogy amíg csak lehetett (hiszen mint már említettem, kormánybiztost küldtek a szakszervezetbe), Deutsch Jenő és a többiek továbbra is végeztek irányító tevékenységet, ha

nem is a saját nevük alatt. Vezetői beosztásuk valóban kockázatvállalást jelentett. Ezt bizonyítja, hogy 1944. március 19-e, azaz a német megszállás után a Gestapo összeszedte és elhurcolta szakszervezetünk új tisztikarának tagjait is. Közülük sokan nem tértek vissza a koncentrációs táborokból. Nem tért vissza Kasánszky Lajos, Vészi Lajos, Kun Lajos és mások sem.

1939 májusában a kormány parlamenti választásokat írt ki. A kommunisták a Szociáldemokrata Pártot támogatták, s felhasználták a választásokat arra, hogy fokozzák felvilágosító tevékenységüket. A Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetői még mindig nem mérték fel teljesen a helyzet súlyosságát, azt, hogy a felvidéki területek visszacsatolásával szított nacionalizmus, a demagóg jelszavak hangoztatása, a hitlerista Németország anyagi, „erkölcsi", valamint hadierejének fitogtatása mennyire megtévesztette a tömegeket, s a nyilasok malmára hajtotta a vizet. A Szociáldemokrata Párt a májusi választásokig 11 mandátummal rendelkezett a parlamentben. Meg voltak győződve arról, hogy mandátumaik számát lényegesen növelni fogják, mi azonban tudtuk, hogy ez puszta illúzió.

Háborús légkörben érkezett el a választások napja. A Szociáldemokrata Párt engem a VII. kerületi szavazatszedő bizottságba delegált. Amikor este sor került az urnák felbontására, a szavazatok megszámlálása után elképedten állapítottuk meg, hogy még ebben a kerületben is, amely egyáltalán nem számított a nyilasok fő fészkének, aránylag sok szavazatot kapott a Nyilaskeresztes Párt. Számszerűen azonban lemaradtak a kormányon levő Magyar Élet Pártja szavazatai mögött. Ez volt a helyzet országos viszonylatban is, mégis jelentős sikert könyvelhettek el.

A parlamentben ugyan abszolút többséget szerzett a kormányon levő Magyar Élet Pártja, de ez csak a lajstromos szavazásnak volt tulajdonítható. Így a Magyar Élet Pártjának jelöltje egy vagy két szavazattöbbséggel bekerült a parlamentbe.

Az eredmény mindenkit nagyon meglepett, még magukat a nyilasokat is. A VII. kerületi szavazókörzetben mellettem ülő nyilas is mélyen elcsodálkozott a szavazatok megszámlálásakor.

Nem sokkal a választások után a Szociáldemokrata Párt nagyaktíva-értekezletet hívott egybe a vasasszakszervezet központi székházának nagytermébe, de a gyűlés botrányba fulladt.

Az aktíván Peyer Károly lépett a mikrofon elé, és azt próbálta megmagyarázni, hogy a választáson szerzett öt mandátum többet jelent most,

mint a választások előtti tizenegy. Erre kitört a vihar. A szociáldemokrata aktívák minden oldalról kórusban kiáltották: „Munkásárulók". Megpróbálták ugyan lecsillapítani a résztvevőket, és felszólították a piros karszalagos rendezőket, hogy csináljanak rendet, vezessék ki a teremből a renitenskedőket, de a rendező gárda tagjai letépték karszalagjaikat, s az értekezletet nem lehetett megtartani.

„BÉKÉT, KENYERET, SZABADSÁGOT!"

Az SZDP VII. kerületi kedd esti pártnapjai mind nagyobb tömegeket vonzottak. Sokszor be sem fértek az érdeklődők az előadóterembe. Mivel a politikai rendőrség a pártnapok tartását betiltotta, a központ küldötte a szokásos előadás helyett a feltett kérdésekre válaszolt.

1940 tavaszán Európa nagy részét elérte a háborús tűzvész, amely Magyarországot is fenyegette. A kommunisták a legális szervezetekben igyekeztek nyomást gyakorolni a Szociáldemokrata Párt, valamint a szakszervezetek vezetőire annak érdekében, hogy ismerjék fel az összefogás elkerülhetetlenségét. Szokásos párt- és szakszervezeti összejöveteleinken még több dolgozót igyekeztünk magunk mellé állítani. Tömegbefolyásunk egyre erősödött. A választott szervekben mind több vezető tisztséget sikerült megszereznünk saját magunk, valamint a baloldali szociáldemokraták számára.

Ebben a periódusban pártunk fő jelszava: „Békét, kenyeret, szabadságot!" A jelszavak falakra történő felfestését nemcsak kommunisták végezték, hanem szociáldemokraták és szakszervezeti tagok egyaránt.

A KMP a munkásság gazdasági követeléseire alapozta és az egységfront ügyének rendelte alá akcióit. A szakszervezetekben, így a KAOSZ-ban is, erősen növekedett az infláció miatt a bérkövetelési mozgalom. Röviddel a második világháború kirobbanása után bevezették a jegyrendszert, a vásárlási könyvet. Az árak állandóan emelkedtek. 1941-ben kiadott hivatalos statisztika szerint 1939 szeptembere és 1941 júliusa között a kenyér ára 60 százalékkal, a liszté 42, a disznóhúsé 55, a zsíré 112, a vöröshagyma ára 158 százalékkal emelkedett. Élelmiszerekben az általános drágulás 65,8 százalékos volt, a ruházati cikkeké 40 százalékos. A bérek ugyanakkor alig emelkedtek. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy ezek a hivatalos árak voltak, és a jegyrendszer bevezetésével a feketepiacról kellett az élelmiszerek pótlásáról gondoskodni.

A helyzetet súlyosbította, hogy egyes szakmákban, így az élelmiszerkereskedelemben növekedett a munkanélküliség. Ezért a kommunista sejt ülésén elhatároztuk, hogy a szakszervezet segítse a fűszeres szakosztály különböző akcióharcait.

1940 első felében több nagygyűlést szerveztünk a fűszeres alkalmazottaknak. Röpcédulákon hívtuk fel a figyelmet a nagygyűlésre, s közöltük azt is, hogy milyen követelésekkel kívánunk fellépni. A januári gyűlés témája a minden alkalmazottra kiterjedő minimális 14 napos szabadságidő, a heti 54 órás munkaidő bevezetése, a fizetések újabb megállapítása, valamint a teljes vasárnapi munkaszünet kivívása volt. A május 30-i nagygyűlésre meghívtuk a Kereskedelemügyi Minisztérium vezetőit is. Az Iparügyi Minisztérium ugyanis elrendelte a sütő- és cukrászmunkásság teljes vasárnapi munkaszünetét, s azt akartuk követelni, hogy terjesszék ki a rendeletet a fűszeres alkalmazottakra is. Mondanom sem kell, hogy az igen tisztelt magyar királyi minisztériumból senki nem jelent meg sem ezen, sem más gyűléseken.

Nemcsak a nagygyűlések előtt adtunk ki röpcédulát, hanem a legtöbb követelésünk támogatására. Ezeket főleg a szakma dolgozói között terjesztettük, de sok került belőlük utcai szórásra is.

Sor került kockázatosabb akciókra is: röpgyűléseket tartottunk bérházak udvarán, többnyire a munkáskerületekben. Egy ilyen „házi röpgyűlést" hárman-négyen bonyolítottunk le. A „szónok" bement a ház udvarába, összekolompolta a lakókat, a többi meg őrködött, hogy bármilyen veszély esetén jelt adhasson, s megakadályozza, hogy esetleg a ház lakói közül valaki ránk csukhassa a kaput és kihívja a rendőrséget. Igyekeztünk röviden, de hatásosan beszélni. Több ilyen röpgyűlésen vettem részt, hol mint előadó, hol pedig mint kapuőr. Csoportom tagjai közül egyetlen alkalommal sem bukott le senki, de voltak olyan csoportok, ahol sajnos sikerült az agitátort a rendőrségnek elfognia.

A gazdasági követelések mellett felléptünk a tömeges katonai behívások ellen is.

Ekkoriban mind több üzemet és gyárat nyilvánítottak hadiüzemmé, s katonai parancsnokot bíztak meg az ellenőrzéssel. Munkahelyemet, az Adria Selyemszövőgyárat – beleértve a városi irodát és a raktárt is – szintén hadiüzemmé nyilvánították. Az üzemet főképp ejtőernyőselyem gyártására állították át. Minden dolgozónak kérdőívet adtak, amelyen olyan pontok is szerepeltek, hogy tagja-e valamilyen pártnak vagy szakszervezetnek. Természetesen beírtam, hogy tagja vagyok a Szociálde-

mokrata Pártnak és a szakszervezetnek, hiszen ezt mindenki tudta rólam a vállalatnál. Annál is inkább, mert a hosszú évek folyamán igen sok dolgozót én szerveztem be. Jelentős részüknél ez csak annyiból állt, hogy minden hónapban kifizették a tagsági díjukat, de sikerült szép számban olyanokat is beszerveznem, akik igen aktív mozgalmi munkát végeztek. Munkatársaim között voltak illegális kommunisták is, így Deák Lívia, Haraszti Sándor stb.

Az a tény, hogy munkatársaim többsége szervezett dolgozó volt, még az akkori helyzetben is javunkra vált, mert a kérdőívek kitöltése után nem hozhattak megtorló intézkedéseket, hiszen az ott dolgozók nagy részét el kellett volna bocsátaniuk.

A vállalat hadiüzemmé nyilvánítása bizonyos szempontból előnyt jelentett, mert ezáltal nagyon sokan felmentést kaptak a katonai behívás alól. Amikor azután kénytelen voltam illegalitásba menni, hamis papírjaim között szerepelt egy olyan írás is, amely a cég hivatalos papírján, hivatalos bélyegzőjével ellátva igazolta, hogy hadiüzemben dolgozom. Ezt a levelet Deák Líviától kaptam. Itt említem meg, hogy illegalitásom alatt egyik kollégám nevét használtam, akinek erről fogalma sem volt. Lebukásomkor ugyan – mint később tudomásomra jutott – felkeresték a defenzív osztályról, de hamar rájöttek arra, hogy hamisítatlan kispolgár, akit hiába faggattak az illegális Kommunista Pártról. Így voltam tehát Vida Gusztáv alteregója, anélkül hogy neki tudomása lett volna erről.

A KMP következetesen harcolt a háborús készülődés, a nacionalista, soviniszta, antiszemita uszítás ellen, amely a területi „visszacsatolásoknál" érte el tetőfokát. A Kommunista Párt kellő józansággal és éleslátással mérlegelte a bécsi döntések várható következményeit, ugyanakkor a Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetői felsorakoztak az örömünnepet ülők közé.

Erdély visszacsatolásakor a *Szakszervezeti Értesítő* 1940. szeptember 10-i számában Peyer Károly cikket írt „Üdvözöljük a visszatérőket" címmel. Ebben többek között kijelentette: örülünk tiszta szívből, hogy ez az igazságtalanság jó részben jóvátétetett. Eszünk ágában sincs lemondani azokról a területekről, amelyek azelőtt idetartoztak.

Peyerék a bécsi döntést, a délszláv területek átcsatolását is nagy lelkesedéssel üdvözölték, és nagy nemzeti ügyként kezelték. Az MSZDP vezetősége és maga a *Népszava* is belesodródott a veszedelmes nacionalista áramlatba, amelynek hullámai elborították az egész országot, meg-

fertőzték még a szervezett munkásság nagy részét is. Mindez belsőleg gyengítette az MSZDP-t és a szakszervezeteket is. A KMP viszont rámutatott arra a súlyos veszélyre, amit a magyar uralkodó körök politikája jelent a magyar nemzet számára, hiszen e politika eredményeként Magyarország a német fasizmus csatlósává vált. Tudtuk, hogy meglesz ennek a böjtje, és hogy nagyon drága árat kell a magyar népnek ezért fizetnie.

Hozzá kell ehhez tennem, hogy még az illegális Kommunista Párt tagjai között is akadtak olyanok, akiket ideig-óráig belsőleg megingattak a „visszacsatolások".

Maga a párt a nemzetek önrendelkezési jogának alapjára helyezkedett, és mind több dolgozót igyekezett meggyőzni a valós helyzetről. Sikerült is a nemzeti összefogást kiszélesítenie, polgári írókkal és politikusokkal együttműködnie bizonyos kérdésekben.

1941 tavaszán két olyan nagy esemény is történt, amelyet nagyszerűen fel tudtunk használni a Szovjetunió népszerűsítésére. Az egyik, amikor a Szovjetunió visszaadta az 1848-as szabadságharc zászlóit, a másik a Szovjetunió szereplése a Nemzetközi Vásáron. Itt emlékeztetek arra, hogy először 1934-ben vette fel Magyarország a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval, majd ezt a Szovjetunió 1939 januárjában felfüggesztette, és szeptemberben állította ismét helyre. Röviddel később megállapodás született az 1848-as zászlók visszaadásáról, s ennek kapcsán Rákosi Mátyás kiszabadításáról. A KMP már korábban akciót indított Rákosi Mátyás érdekében. Magam is házak falára és lépcsőházakban írtam fel színes krétával a „Szabadságot Rákosi Mátyásnak!" jelszót.

Mi, kommunisták, mind a Szociáldemokrata Pártban, mind a szakszervezetben valóságos tömegmozgósítást szerveztünk az 1848-as zászlók méltó fogadtatására. A Keleti pályaudvarra futott be a Szovjetunióból az a vonat, amely az 1848-as szabadságharc zászlóit hozta. Minden egyes zászlót díszegyenruhába öltözött katonák vettek át, és amikor megindult a menet, a Keleti pályaudvartól fel a Várig kísérték a tömegek, amelyekhez útközben sok járókelő csatlakozott. Ezt a Szovjetunió melletti szimpátiatüntetést még csak meg sem akadályozhatták, mert ezzel a magyar nép szemében meggyalázták volna az 1848-as szabadságharc emlékét.

Még ennél is nagyobb méretű tüntetésre adott alkalmat a Szovjetunió részvétele az 1941 májusában rendezett Budapesti Nemzetközi Vásáron.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a Szovjetunió először vehetett részt a városligeti kiállításon.

A megnyitást követően naponta már korán reggel hatalmas tömegek özönlöttek a vásár területére, s a szovjet pavilon előtt hosszú sorok kígyóztak. Felemelő érzés volt, hogy Budapesten vörös sarló-kalapácsos zászlókat láthattunk. A pavilonban hatalmas mennyiségben található képes prospektusok szinte másodpercek alatt tüntek el az asztalokról. Én rendszeresen nagy aktatáskát vittem, ezt megtöltöttem prospektusokkal, és elláttam ezekből azokat az elvtársakat, akik valamilyen oknál fogva nem mehettek el a kiállításra. Sikerült e kiadványokkal több olyan munkatársam kíváncsiságát is felkelteni, akik korábban egyáltalán nem érdeklődtek a Szovjetunió iránt.

Mi, kommunisták, akik mindennap kint voltunk a Nemzetközi Vásáron, boldog örömmel láttuk a Szovjetunió iránt megnyilvánuló hatalmas érdeklődést és szimpátiát. Magunk is szerveztük a dolgozókat a vásár látogatására, bár erre nemigen volt szükség, olyan nagy volt az érdeklődés. A pavilonban elhelyezett vendégkönyvben a látogatók ezrei küldték üzenetüket a szovjet népnek és kormányának.

A rendezőség gondoskodott arról, hogy a detektívek ne olvashassák el a látogatók bejegyzését, még kevésbé az aláírásokat. Minden egyes bejegyzést eltakartak, amikor pedig egy-egy könyv betelt, azonnal elszállították a pavilonból.

1942. MÁRCIUS 15.

Magyarország és a Szovjetunió között a diplomáciai kapcsolat nem sokáig tartott. 1941. június 22-én a szószegő hitlerista gonosztevők hadüzenet nélkül megtámadták a Szovjetuniót.

Ezt a napot soha nem fogom elfelejteni. Gyönyörű, napfényes, meleg idő volt. Szigetmonostoron töltöttük a vasárnapot sok-sok jó baráttal együtt. Sütkéreztünk a Duna partján, amikor az egyik elvtárs kétségbeesetten rohant felénk: a telepen levő egyetlen rádióból hallotta a hírt.

Bennünk, akik egész életünkben küzdöttünk a fasizmus ellen, minden eddiginél magasabbra szökött a gyűlölet lángja. De azt is tudtuk, hogy nincs az a gyűlölet, amely elegendő volna a fasiszta terror megfékezésére, cselekedetre van szükség.

Néhány nappal később a Bárdossy-kormány Magyarországot is belesodorta a szovjetellenes háborúba.

1942 tavaszán Ribbentrop német birodalmi külügyminiszter titkos katonai szerződést kötött Bárdossy miniszterelnökkel. A magyar kormány akkori vezetőjétől egymillió főnyi magyar katonát követeltek, végül is a 2. magyar hadsereget, 200 000 magyar embert bocsátottak a német hadigépezet rendelkezésére.

1941 végén és az 1942-es év elején az illegális Kommunista Párt fő célkitűzése volt megértetni a magyar néppel, hogy ez a háború imperialista, népellenes, idegen érdekekért folyik. A fasiszta tömegkommunikáció igyekezett elhitetni a lakossággal a hitleristák végső győzelmét. A nyilas hordák sok kispolgárt, lumpenproletárt, különböző kétes elemeket tudtak maguk mögé állítani.

Előttünk, kommunisták előtt, soha egy percig nem volt kétséges, hogy Hitler és csatlósai 1941. június 22-én végzetes hibát követtek el, amikor megtámadták a Szovjetuniót. A német verhetetlenségről szóló legendák csakhamar valóban megdőltek, a hitleri csapatok moszkvai bevonulása, a keleti villámháború, amelynek győzelmét nagy hangon propagálták, kudarcot vallott.

A tömegek nem támogatták a kormány háborús politikáját, amiben nem kis része volt a kommunisták felvilágosító munkájának.

Pártunk mozgósítani igyekezett a tömegeket, hogy kényszerítsék az uralkodó osztályt a háborúból való kilépésre, és hogy ne legyünk tovább Hitler csatlósai.

A „Független, szabad, demokratikus Magyarországot!" jelszó került fel a házak falára, sőt a lépcsőházakban, az utcák burkolatán is olvasható volt. Ha lemosták, lemeszelték, újra és újra akadtak kommunisták, akik felírták. Magam is szerveztem ilyen akciókat. Ezeket mindig két elvtárs hajtotta végre: az egyik őrt állt, míg a másik dolgozott. Az akciókban részt vettek baloldali ifjúmunkások is. Így például Hollós Ervint én bíztam meg azzal, hogy a Nagykörúton a házak falára fesse fel a „Békét, vesszen a háború!" jelszót. Miután meggyőződtem arról, hogy feladatát elvégezte, közölhettem vele: ez próbatétel volt, a párt alkalmasnak találta őt a tagságra.

Ekkortájt készültünk a háború kitörése utáni legnagyobb szabású akcióra. 1942. március 15-ét méltóképpen, háborúellenes tömegtüntetéssel kívántuk megünnepelni. A párt, politikájához híven, a nemzeti erők összefogása jegyében készült a március 15-i tüntetésre.

A Kommunisták Magyarországi Pártja mellett a baloldali szociáldemokrata vezetők, a *Szabad Szó* körül csoportosult paraszti vezetők,

írók és az értelmiség legjobb képviselői is nyíltan állást foglaltak a szabad, független Magyarország mellett.

A Szociáldemokrata Párt kezdetben hivatalosan magáévá tette a március 15-i tüntetés gondolatát, hosszú időn át részt vett annak megszervezésében. Naponta a *Népszaván* keresztül is propagálta az akciót. Szervezeteinek feladatul adta, hogy teljes erővel vegyenek részt az előkészületi munkákban. Én két szempontból is érdekelt voltam a tömegtüntetés sikeres megszervezésében: mint a Szociáldemokrata Párt VII. kerületi I-es csoportjának titkára, és mint a kerületi szociáldemokrata szervezetben működő illegális kommunista csoport vezetője. Ennek tagja volt többek között: Lakos Éva, Gárdos György, Sugár György, Erdős László és egy Ehrlich nevű fogtechnikus. Külső tagja: Csendes Károly. Azért külső tagja, mert többszöri lebukása miatt annyira „fekete" volt, hogy mozgalmi tevékenykedése a csoport és az ő számára is egyaránt veszélyekkel járt, így vele külön tartottam a kapcsolatot. A Szociáldemokrata Párt VII. kerületi szervezetében az illegális kommunista sejtben dolgozó elvtársakon kívül még nagyon sok kommunista szimpatizáns vagy olyan kommunista dolgozott, aki nem az én sejtembe tartozott. Többek között Alpár elvtárs, Fencsik László, Lajtai Vera, Lakos Sándor, akit mi csak Alexnek hívtunk.

A március 15-ét megelőző hetekben minden lehetőségünk megvolt arra, hogy legális keretek között teljes erővel agitáljunk egy-egy hatalmas antifasiszta tömegtüntetés érdekében. De a tüntetés előtt két-három nappal váratlan fordulat következett be. Sombor-Schweinitzer, a politikai rendőrség hírhedt vezetője telefonon megkereste a Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetőit, s megegyezett velük, hogy tudomásul veszik a tüntetés betiltását, a szociáldemokrata párttagoknak megtiltják, hogy részt vegyenek a tüntetésben, azt kizárólag kommunista akciónak bélyegzik.

A szociáldemokrata jobboldal az egyes szervezetek vezetőit megbeszélésre hívta össze, s hivatalos formában közölte a párt határozatát, kiegészítve azzal, hogy aki ennek ellenére részt vesz a tüntetésben, azt kizárják a Szociáldemokrata Pártból. A tüntetés leállításáról a *Népszavá*ban is jelent meg közlemény.

A baloldali szociáldemokraták, mit sem törődve a határozattal, mégis óriási számban vettek részt a március 15-i tüntetésen. Mint „szociáldemokrata" párttitkárnak módom volt arról meggyőződni, hogy a becsületes szociáldemokratákat mélységesen felháborította ez a határozat.

Pártcsoportom szinte valamennyi tagja megjelent a Dob utca 90. szám alatt, ahonnét együttesen indultunk el, majd az Andrássy úton (ma Népköztársaság útja) haladtunk a Petőfi-szoborhoz.

A tömegtüntetés megszervezésében én is részt vettem. Titokban heteken keresztül folyt a transzparensek és táblák készítése, amelynek gyakorlati kivitelezéséhez felkértem a szakszervezet kirakatrendező szakosztályában dolgozó barátaimat. „Hozzák haza fiainkat a frontról!" „Vesszen a háború!" „Békét!" „Le a fasizmussal!" „Vesszen Hitler!" és ehhez hasonló jelszavak szerepeltek a transzparenseken és a táblákon. A menet indulásáig elrejtettük a transzparenseket, s csak akkor kerültek elő, amikor a gyülekező csoportok tömeggé válva megközelítették a Petőfi-szobrot. Neves haladó gondolkodású politikusok, a Történelmi Emlékbizottság tagjai is jelen voltak, és elhelyezték koszorújukat.

Mondanom sem kell, mennyire meglepte a horthysta hatóságokat, hogy milyen óriási tömegek vettek részt a tüntetésen. De hamar felocsúdtak. Rendőrségi alakulatok vonultak a tüntetés színhelyére, hogy azt a legbrutálisabb eszközökkel szétverjék. Lovas rendőrök hatoltak a tömeg közé, s kardlappal verték az embereket. Így sikerült átmenetileg a Petőfi-szobor környékén szétverni a tömeget. A jelenlevők jó része azonban ismét csoportosult, és megindult a Kossuth-szobor felé. A Zrínyi utca környékén újabb rendőrattak következett. Ekkor rázendítettünk a magyar himnuszra. A rendőrök megtorpantak, azután már nem elégedtek meg a kardlapozással, hanem a politikai rendőrségre hurcoltak igen sok tüntetőt.

Sokan eljutottunk mégis a Kossuth-szoborhoz. Majd csoportonként, egyik mellékutcából a másikba menve mindig összeverődtünk a főútvonalakon, és szép számmal sikerült egészen a Rákóczi úton levő *Népszava* szerkesztőségéig vonulnunk. Egész úton a már ismertetett jelszavakat kiabáltuk. A tüntetésen olyan nagy számban vettek részt szociáldemokraták, hogy a párt jobboldali vezetői kénytelenek voltak saját korábbi határozatukat „elfelejteni", s a tüntetésben való részvételért senkit nem zártak ki a pártból.

A KULTÚRA ÉS A SAJTÓ FEGYVERÉVEL

Az 1942. március 15-i tüntetés bebizonyította, hogy az országban nagyon sokan ellenzik a hitleri háborúban való részvételt. Ezeknek az erőknek a tömörítéséhez sokesztendős agitációs- és propagandamunkára

volt szükség. Ehhez a Kommunista Párt a különböző kulturális szervezeteket, a legális és az illegális sajtót egyaránt igénybe vette. A párt felismerte, hogy történelmünk haladó hagyományainak népszerűsítésével nagyobb tömegeket tud megnyerni a függetlenségi mozgalomnak. Az 1930-as évektől egymást követték a különböző szakszervezetekben rendezett irodalmi és kulturális összejövetelek, amelyeken haladó írók, előadóművészek és kiváló színészek is közreműködtek. Mint az antifasiszta rendezvények egyik szervezője, többek között Kállai Gyulát, Darvas Józsefet és Kovács Imrét kértem fel egy-egy előadás megtartására. Több ízben rendeztünk előadást a könyvkötők szakszervezete székházának az akkori Rózsa (ma Rózsa Ferenc) utcában levő színháztermében. Ez nemegyszer kicsinek bizonyult a nagyszámú érdeklődő befogadására.

A műsoros estéken, matinékon Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Juhász Gyula, Gyóni Géza, Ady Endre, József Attila és más nagy költők verseit neves előadóművészek tolmácsolták: Gobbi Hilda, Major Tamás, Ascher Oszkár, Várkonyi Zoltán, Pásztor János, Horváth Ferenc stb. (Az utóbbit nemcsak a műsoros esteken való közreműködésre nyertem meg, hanem én szerveztem be a munkásmozgalomba is.)

Minden alkalommal rendőrségi engedélyt kellett kérni, vagyis az előadás teljes műsorát, a verseket is, nyolc-tíz példányban előre be kellett nyújtani. Általában tízszer annyi költemény címét küldtük be a rendőrségre, mint amennyi a műsorhoz kellett, tudva azt, hogy több mint a felét úgysem hagyják jóvá. Elég volt ugyanis egyetlen olyan szó, amelyet az akkori helyzetre értelmeztek, lehetett a vers akár Petőfi Sándortól való, már betiltották annak elmondását. Előfordult az is, hogy nem a vers tartalma, hanem a költő neve miatt nem engedélyezték a vers előadását.

Jellemző az akkori rendőr-tisztviselők kulturálatlanságára, hogy észre sem vették, ha a valódi szerzőt elhallgattuk, és helyette olyan költő neve alatt nyújtottuk be a verset, aki ellen nem lehetett kifogásuk. Minden előadáson megjelent egy rendőrtiszt, meghallgatta az előadót, és a szavalóművésszel szinkronban olvasta a kezében levő, engedélyezett versek sorait.

A szervezésen kívül elég nagy adminisztrációs munkát jelentett e feladat megoldása, de mindig kaptunk segítséget. A sok gépelést például az Adria Selyemszövőgyár városi irodájának gyors- és gépírónői végezték a délutáni órákban, amikor a gyár tulajdonosa általában kőbányai üzemében tartózkodott.

Az említett rendezvényeken munkásszínjátszó csoportok, kórusok is részt vettek vagy önálló műsort adtak. Itt említem meg az 1937-ben alakult Független Színpad tevékenységét. Vezetője Hont Ferenc, művészeti vezetője Háy Károly, a már elhunyt kommunista festőművész, egyik rendezője pedig Szendrő Ferenc volt.

A Független Színpad anyagi eszközök hiányában talán mindössze féltucatnyi színdarabot tudott bemutatni. Mivel saját teremmel nem rendelkezett, előadásait csak valamelyik színház kibérelésével tudta megtartani, olyan időpontban, amikorra azt átengedték. Az anyagi eszközöknél is nagyobb nehézséget jelentett a hatóságok folytonos akadékoskodása. Csak olyan darabokat engedélyeztek, amelyek nem sértették az akkori rendszer érdekeit.

A Független Színpad munkájában magam is aktívan részt vettem. Háy Károllyal és Szendrő Ferenccel közvetlenül kapcsolatban álltam, segítséget nyújtottam az előadások megtartásához. Például, amikor Csokonai színdarabját, a „Méla Tempefői"-t bemutatták, én szereztem meg a kosztümökhöz és kellékekhez szükséges textíliát, főleg selymeket. A kosztümöket feleségem – aki női szabó volt – varrta a késő éjszakai órákban barátnői segítségével – mai kifejezéssel élve: társadalmi munkában.

Mikor a színház függönye szétnyílt, néhányunkon kívül senki sem sejtette, hogy a szép színes kosztümökhöz honnan teremtették elő az anyagi fedezetet.

Nem feladatom ismertetni a KMP kezdeményezésére kibontakozott nagyszabású kulturális mozgalmat, amely az 1942. március 15-ét megelőző napokban érte el tetőpontját. Csak utalok a Vigadóban rendezett „Talpra magyar!" című nagy sikerű előadásra, amely mintegy előkészítője volt az emlékezetes utcai tüntetésnek.

A Kommunista Párt függetlenségi politikájában hasonlóképpen nagy szerepe volt a sajtónak. A *Népszava* szerkesztőségében dolgozó kommunisták, élükön Kállai Gyulával és a lap főszerkesztőjével, Szakasits Árpáddal, valamint a baloldali munkatársakkal karöltve mind több haladó szellemű cikket helyeztek el a lapban. A *Népszava* ismert, 1941-es karácsonyi számának megjelenése pedig a függetlenségi mozgalom nagy jelentőségű megnyilvánulása volt, amely az egész sajtót felkavarta, és kiszélesítette a függetlenségi mozgalom táborát.

A *Népszava* terjesztésében mi, kommunisták, oroszlánrészt vállaltunk. Rendszeresen folytattunk jól megszervezett házi agitációt. A Szociál-

demokrata Párt VII. kerületi szervezetéből tömegesen indultunk a város különböző pontjaira. Nem csupán a *Népszava* terjesztése volt a célunk, hanem a függetlenségi mozgalom számára igyekeztünk híveket toborozni. Minden esetben párosával vettünk részt ezeken az agitációkon, lehetőleg egy fiú és egy lány. Ugyanis a nők és fiatal lányok szintén vállalták a munka mellett mindazt a veszélyt és megpróbáltatást, amit ez a tevékenység rejtett magában, nemegyszer férfiakat megszégyenítő bátorságot tanúsítva.

1942 áprilisában és májusában különösen nagy aktivitással végeztük ezt a fontos munkát. Veres Erzsébettel jártam Angyalföld házait, és arról beszéltünk az embereknek, hogy a Szovjetunió hadserege őértük is harcol. Az igazsághoz tartozik, hogy még a proletár lakásokban sem mindenütt talált megértésre felvilágosító munkánk, sőt az is előfordult, hogy kutyát uszítottak ránk.

A *Népszava*-agitációval kapcsolatban érdemes megemlítenem egy korábbi akciót. A harmincas évek végén a *Népszavát* több napra betiltották, mert egyik cikkében szót emelt a készülő második zsidótörvény ellen. A lap újbóli megjelenéséhez nem mindennapi tüntetést szerveztünk. A feladat az volt, hogy amikor a lap első példányai a nyomdából kikerülnek, százak és százak *Népszavával* a kezükben sétáljanak a Nagykörúton végig. Az általam szervezett csoport tagjaival alaposan megbeszéltem az akció tervét, hogy hol és hány órakor veszik át a frissen nyomtatott lapot.

Érdekes látvány volt a késő esti órákban nyitott *Népszavával* a körúton sétáló tömeg. Erre nemcsak a járókelők figyeltek fel, hanem a politikai rendőrség is, amelynek riadókocsijai hamarosan megjelentek, és véget vetettek a tüntetésnek. Többeket letartóztattak, köztük csoportom egyik tagját is. Ez esetben mint káderes melléfogtam, mert az illető már két pofon után bevallotta, hogy nem véletlenül vásárolta a *Népszavát*, s megnevezte megbízóját is. A politikai rendőrség azonban – miután a Szociáldemokrata Párt legális lapjáról volt szó – ezúttal nem csinálhatott nagy ügyet a dologból.

Az illegális Kommunista Párt 1942. február 1-én adta ki a *Szabad Nép* első számát. A párt központi lapjának megjelenése nagyban segítette annak szervezeti és politikai megerősödését. A lapot Rózsa Ferenc szerkesztette.

Az első szám vezércikkét „Szabad nép szabad országban" címmel, valószínűleg Schönherz Zoltán írta.

A cikk kiemelte, hogy az antifasiszta harc az adott időszakban a legforradalmibb politika, „amely az egész nemzetet egyesítheti a munkásság vezetése alatt évszázados történelmi feladatának a megvalósítására: a *független, szabad demokratikus Magyarország* megteremtésére". A továbbiakban a cikk rámutatott, hogy a „*Szabad Nép* csak akkor felelhet meg rendeltetésének, ha nagy és erős pártra támaszkodhatik. Olyan pártra van szükség, amelyik ideológiailag felkészült, egységes és fegyelmezett, amelynek szervezetei mindenütt jelen vannak. Egy ilyen felkészült párt vezetni tudja osztályának széles tömegeit, napi harcaiba be tudja vonni a többi néprétegeket is a létérdekeiért folytatott harcba, aktív tényezője a politikai életnek.

Pártunk jelenleg még nem elég erős sem szervezetileg, sem ideológiailag ahhoz, hogy vezető szerepet vigyen a politikai életben. A *Szabad Nép* ezért arra fordítja munkásságát, hogy a párttagság politikai színvonalát emelje, és ideológiailag felkészítse vezető szerepére."

Az illegális *Szabad Nép* sokszorosítva készült. Terjesztésében én is részt vettem. Sajtókapcsolatomtól 1942. március elején az Astoria-szálló környékén vettem át a gondosan becsomagolt első példányokat.

A *Szabad Nép* a párthatározat alapján kizárólag nekünk, kommunistáknak szólt. Ismeretes, hogy a Horthy-rendszerben egy kommunista újság olvasása több évi fegyházbüntetést vonhatott maga után. Saját lakásomon is csak zárt ajtó mögött tanulmányoztam. Mindennapos munkámban nagy segítségemre voltak a lap elmélyült elvi megállapításai, a hazai és a külföldi eseményekről adott a valóságnak megfelelő tájékoztatásai. A magyar napilapokban nem olvashattunk ilyen tudósításokat, a külföldi rádiók hallgatását pedig ebben az időben már nagyon megnehezítették, annyira zavarták az adásokat. A *Szabad Nép* olyan híreit, tudósításait, amelyek nemcsak a kommunista párttagoknak szóltak, igyekeztem minél szélesebb körben terjeszteni.

EGÉRUTAT NYERTEM

A március 15-i tüntetés után teljes erővel a következő nagyobb szabású akcióra, május elseje méltó megünneplésére készültünk. A sokféle célkitűzés mellett a legfőbb terv az volt, hogy nagyszabású tömegfelvonulást rendezünk a Nagykörúton háborúellenes és antifasiszta jelszavakkal. Ez a tervünk azonban nem sikerült, noha a kommunisták a Szociáldemokrata Pártban és saját szakszervezetükben mindent elkövettek a siker érdekében. A rendőrség azonban tanult a március 15-i eseményekből, s megakadályozta a nagyszabású tüntetést.

A kommunisták és a haladó gondolkodású emberek üldözése, és az utánuk való hajsza soha nem látott méreteket öltött. Míg az 1940-es lebukásnál – amikor százával tartóztatták le a kommunistákat és hurcolták az alagi csendőrségi laktanya kínzókamráiba – nem tudtak eljutni a felső vezetőkig, s nem sikerült ez az 1941-es délvidéki és erdélyi letartóztatások során sem, addig 1942 tavaszán átmenetileg majdnem lefejezték a Kommunisták Magyarországi Pártját, amely ezekben a hónapokban súlyos vérveszteséget szenvedett.

1942. május elején kezdődött a párt kádereinek nagyarányú felgöngyölítése.

Egyik este a KAOSZ-ban, úgy kilenc óra tájban, Szabó Kálmán felesége, Ella jött hozzám kétségbeesetten. Szabó Kálmán, a KMP területi bizottságának tagja, igen jó barátom volt.

– Hét órára beszéltem meg találkozót Kálmánnal, de még mindig nem jelentkezett – mondta Ella nagyon izgatottan.

Igyekeztem őt megnyugtatni, ugyanakkor magam is aggódtam, Kálmán ok nélkül nem szokott késni. – Várjunk még egy órát, azután meglátjuk, mit tegyünk – szóltam.

Telt-múlt az idő, az óra már tízet mutatott.

– Tovább nincs értelme itt maradnunk – mondtam Ellának, s felaján-

lottam, hogy elkísérem a Dohány utcai Tolnai Nyomdáig. Annak közelében, a Wesselényi utcában lakott.

Azzal váltunk el, hogy tíz percig várok rá, de ha otthon valami gyanúsat észlel, természetesen nem jön vissza.

Eltelt a tíz perc, de nem jelentkezett. Mondanom sem kell, egész éjszaka álmatlanul vergődtem. Úgy éreztem, sohasem jön el a reggel. Azt hiszem, ezen az éjszakán értettem meg igazán, hogy az olyan gyakran emlegetett veszély mennyire kézzelfogható valóság. Agyamban sok minden megfordult. Együttlétünk kedves, vidám epizódjainak emlékképei váltakoztak a legborzalmasabb látomásokkal. Láttam Kálmánt összevissza verve, véresen, agyonkínozva. Alig virradt, már az utcán járkáltam. Fejem kegyetlenül fájt – egy inspekciós gyógyszertárban fájdalomcsillapítót vásároltam. Ez volt életemben az első eset, amikor fájdalomcsillapítóra volt szükségem.

Amikor végre elérkezett az üzletek nyitva tartásának ideje, rohantam a telefonhoz, és felhívtam Szabó Kálmán munkahelyét, a Gergely és Rácz Rövidáru-nagykereskedelmi Vállalatot. Szabó Kálmán urat kértem a telefonhoz, mire közölték velem, hogy még nem jött be. Ekkor már nyilvánvaló volt előttem, hogy előző este letartóztatták, alighanem a defenzív osztály foglya. A telefonbeszélgetés után igyekeztem értesíteni a történtekről azokat az elvtársakat, akikkel akkor vagy az előző időkben pártkapcsolatom volt.

Körülbelül egy hétig csend volt. Időközben Szabó Kálmán lebukásának körülményeire is fény derült. Május elején lefogták a bőrösszakszervezet kommunista sejtjének egyik tagját, akivel Szabó Kálmánnak illegális randevúja volt, s aki a defenzív osztály emberét is magával vitte a találkozóra.

Szabó Kálmán letartóztatása mélységesen megrázott, de meg voltam győződve róla, hogy apró darabokra vagdalhatják, vallani nem fog.

Egy hétig valóban ellenállt a kínzásoknak, utána azonban testével együtt akaratereje is megtört. Idegroncscsá vált, és tömegesen árulta el elvtársait, barátait. Még visszaemlékezni is szörnyű, hogyan jöttek a hírek legjobb barátaim és elvtársaim lebukásáról.

Szabó Kálmánt mindaddig nagyszerű elvtársnak ismertem. Jó képességű szervező, kitűnő agitátor, tehetséges szónok volt, hallgatóit magával ragadta. Tagja volt szakszervezetünk központi vezetőségének, amelynek főtitkára igyekezett tevékenységét korlátozni, de Szabó népszerűsége miatt ez nem járt sikerrel.

Bíztam benne, hogy nem fog vallani. A sorozatos letartóztatások után azonban eszembe jutott egy délutáni beszélgetés a lakásán. Hosszas eszmecserét folytattunk a mozgalomról. A rá jellemző szenvedélyességgel beszélt meggyőződéséről, kommunista hitéről. De volt egy kijelentése, amelyre akkor nem figyeltem fel, csak később, az eseményeken töprengve jutott eszembe:

– Nem félek a haláltól – mondotta –, bármikor kész vagyok meghalni meggyőződésemért. A kínzástól azonban félek!

Ki tudja, mennyi időn át hordta magában Szabó Kálmán a kínzástól való félelem terhét. Csak az tudhatja elképzelni, min mehetett keresztül az alatt az egy hét alatt, aki maga is megjárta a defenzív osztály minden poklát. Szabó Kálmán emberi gyengesége mégis megbocsáthatatlan, hiszen vallomásával forradalmárok hosszú sorát juttatta kínzói kezére. Ezért nem került fel a neve mártírjaink emléktáblájára, noha akkor 12 évi fegyházra ítélték. Két évvel később német koncentrációs táborba szállították, ahol elpusztult.

Szabó Kálmán egyébként rám, legjobb barátjára is vallott. A defenzív osztály tüstént le akart tartóztani, de elkéstek, mert akkor már illegalitásban éltem.

ÁLNÉVEN

1942. május 12-én felső kapcsolatom, Fürst Károly közölte velem: azonnal illegalitásba kell mennem. Mint minden pártutasítást, ezt is habozás nélkül végrehajtottam. Elhagytam otthonomat, amelynek küszöbét soha többé nem léptem át. Igaz, csak egy albérleti szoba volt, a bútorzata sem volt az enyém, de az itt töltött évek során a tárgyak hozzám nőttek. Fájt az elválás, mintha éreztem volna, hogy örökre búcsúzom életem egy darabkájától. (Később a ház egy bombatámadás alkalmával elpusztult, még az a kevés holmim is a tűz martaléka lett, ami a defenzív osztály kutatásai után épségben megmaradt.) Hozzátartozóimmal, barátaimmal, ismerőseimmel minden érintkezést meg kellett szakítanom. Olyan érzésem támadt, mintha egyszerre hontalanná váltam volna.

Mindenekelőtt gondoskodnom kellett fedélről, ahol meghúzhatom magam. Fürst Károllyal, aki szintén ekkor ment illegalitásba, csak annyit beszéltünk meg, hogy másnap, megadott időben és helyen találkozunk.

Hosszas gondolkodás után felkerestem egyik barátomat, Katona Imrét,

aki akkor még nem volt párttag. Feleségét (mai nevén Varga Lászlónét) még Nyíregyházáról ismertem. Velük lakott édesanyja is, Zalka Máté nővére.

Katonáék ez alkalommal is szívélyesen fogadtak. Elmondtam a KMP tevékenységéről, a függetlenségi mozgalomról, amit lehetett, és elmondtam, hogy tömegével hurcolták el a barátaimat és elvtársaimat. Ez a sors várna rám is, ha lakásomon maradnék. De egy pillanatig sem titkoltam, hogyha bármilyen rövid időre is szállást adnak, az egyáltalán nem veszélytelen az ő számukra sem.

Magatartásuk minden tiszteletet megérdemel. Gondolkodás nélkül kijelentették: maradjak náluk, vállalják a veszélyt. Így találtam menedéket barátaim Csanádi utca 17. szám alatti lakásán.

Másnap, május 13-án, a megbeszélt helyen és időben találkoztam Fürst Károllyal. Neki is volt már lakása, és érdeklődésemre néhány ismerős elvtárs nevét említette, akiknek szintén sikerült illegalitásba menniük, ezért nem kerültek a csendőrpribékek kezére. Ezek között volt Ságvári Endre, Csonka Tibor és mások. Megállapodtunk abban, hogy kivétel nélkül mindennap találkozunk, sőt a biztosító és az úgynevezett örökbiztosító találkozóhelyét is megbeszéltük, nehogy elszakadjunk egymástól, ha valami okból nem tudunk a megadott időpontban találkozni. A konspiráció szigorú parancsa ugyanis megkövetelte, hogy egymás lakásáról, tartózkodási helyéről nem tudhattunk.

Fürst Károly a nagyon optimista emberek közé tartozott. Most is kijelentette, hogy ezt a kis időt, amíg a háború tart, egérlyukban, féllábon állva is kibírjuk. Ebben a kérdésben nem értettem egyet vele, féltem, hogy a háború még évekig eltart. Fürst Károly elmondta: most a fő feladat a gyér számban megmaradt erőinket összeszedni, hogy újakat tudjunk a lebukottak helyére állítani. Mindkettőnknek igen széles körű kapcsolataink voltak a Szociáldemokrata Pártban és a szakszervezetben, ottani ismerőseinkkel kellett titokban összeköttetésbe lépnünk.

Illegalitásba menésemkor elszámolatlan pénze maradt nálam az SZDP VII. kerületi szervezetének. Elsősorban tagdíjak, de történetesen Kéthly Annának az akkoriban megjelent könyvéből származó bevételek is nálam voltak. Az egyik postahivatalból saját nevemben feladtam a pénzt a VII. kerületi szervezet címére. Lakcímemnek Nefelejcs utcát írtam, de nemcsak a humor kedvéért, hanem egyben üzenetnek is szántam.

A megtizedelt Kommunista Párt természetesen a súlyos csapást máról holnapra kiheverni nem tudta, de tevékenysége a nagy veszteség ellenére

lényegében egy pillanatig sem szünetelt. Felépítése az addigi sejtrendszerrel szemben teljesen megváltozott. Az óvatosság megkívánta, hogy a jeligés randevúkon lehetőleg olyanok találkozzanak, akik soha azelőtt nem ismerték egymást.

A jeligés találkozó mindig izgalmat okozott. Nem volt közömbös, hogy kivel találkozunk, előfordulhatott, hogy régi kedves ismerőst látunk viszont. De izgalmas volt azért is, mert közbejöhetett valami bonyodalom. Felső kapcsolatunk közölte azt a helyet, ahol létre kell jönnie az illegális randevúnak, majd az ismerkedés módját is. Volt, amikor zöld színű sportújsággal a kezemben kellett várakoznom, amíg égő cigarettával odajön valaki hozzám, és köszönés után megkérdezi: „Hol találom meg a vásárcsarnokot?" Erre azt kellett válaszolnom: „Menjen át a Lánchídon."

A jelek és a jelszók segítségével tehát két olyan ember találkozott, akik azelőtt sohasem látták egymást, és talán soha nem tudják meg egymás valódi nevét. Minden ilyen alkalommal jóleső melegséggel árasztott el az a tudat, hogy azonos célért küzdő, igaz baráttal találkozom. Egy-egy kézfogás máig is emlékezetes.

Sokszor elgondolkozom azon, napjainkban miért hiányzik az egymás iránti szeretetnek, megbecsülésnek és tiszteletnek az a magas foka, ami akkor minden kommunistát jellemzett. Nem hiszem el, hogy a hatalom átvétele után más emberi kapcsolat lenne törvényszerű. Az elvtársi kapcsolatnak, amelynek oly sok szép példája volt a múltban, még elevenebben, még kiteljesedettebben kellene érvényesülnie a szocializmus körülményei között.

Annak idején szilárdan hittem, hogy ezek az elvtársi, baráti, munkatársi kapcsolatok a felszabadulás tényével természetes velejárói lesznek az emberi együttélésnek. Sok keserű tapasztalat győzött meg arról, hogy e tekintetben nem voltam jövőbe látó.

Az a tény, hogy 1942. május közepéig a párt több száz tagját letartóztatták, nagyon megnehezítette a pártmunka folytatását, s fokozott óvatosságot követelt. Gondoskodni kellett az illegalitásban élő elvtársakról, mindent el kellett követni annak érdekében, hogy a kisszámú szabadon maradt kommunista tovább szervezhesse a pártot, illetve a dolgozó tömegeket.

Minden kommunistát el kellett látni megfelelő papírokkal, elsősorban lakásbejelentővel, mert senki nem tartózkodhatott hosszabb ideig egy lakásban bejelentés nélkül. Ezeket a bejelentő lapokat sohasem látták a rendőrség illetékes ügyosztályán. A bianko bejelentő lapokra mégis

rákerült a rendőrség bélyegzője. A konspiráció megkövetelte, hogy a felső kapcsolat által átadott bejelentő lap kitöltetlen legyen, hogy senki, még a felső kapcsolat se tudja az illegalitásban élő elvtárs nevét és lakcímét. A rendőrségi bélyegzővel ellátott szabályos bejelentő lapot mindenki maga töltötte ki.

Természetesen a lakás körül is voltak problémák, előfordult, hogy egyes elvtársak csak átmenetileg kaptak szállást jó szándékú embereknél. A párt szigorú parancsa szerint, aki illegalitásba ment, hozzátartozóival semmilyen körülmények között sem találkozhatott. Sokan évekig nem láthatták szeretteiket, akik állandó zaklatásnak voltak kitéve. A defenzív osztály nyomozói gyakran felkeresték a családtagokat, és durva fellépésükkel próbáltak valami adatot kiszedni belőlük. Nem egy esetben bevitték őket a defenzív osztályra, és megpróbálták veréssel, drasztikusabb eszközökkel kiszedni hozzátartozóik tartózkodási helyét. Így került többek között a defenzív osztályra Fehér Zsuzsa elvtársnő is, akitől veréssel akarták testvére, Fehér Lajos illegális lakcímét megtudni.

De nemcsak a családtagokat zaklatták, hanem szinte hetenként megfordultak a házfelügyelőknél is; ellenőrizték, hogy a körözés alatt álló kommunista nem látogat-e időnként haza. Akadt olyan becsületes házfelügyelő – így a miénk is –, aki minden esetben értesítette a hozzátartozókat a detektívek megjelenéséről.

Ne higgyük azonban, hogy az illegalitás évei kolostori elzártságot vagy remeteéletet jelentettek. Például a téli hónapokban reggelenként eljártam a margitszigeti Sportuszodába. Itt említem meg, hogy lebukásomkor találtak nálam a nyomozók egy kedvezményes jegycsomót, amiért külön elvertek, mert azt akarták megtudni, kivel jártam az uszodába. Ezt még szándékosan sem árulhattam volna el, mivel konspirációs okokból mindig egyedül, barátok, ismerősök nélkül mentem nyilvános helyre.

A nyári hónapokban a Gellért hullámfürdőbe jártam, élveztem a napfényt, a vizet és a levegőt. Sőt bevallom – kissé könnyelműen –, még színházi előadásokat is látogattam. Egy alkalommal egy ismert vacsorázóhelyre is betértem, ahol valaki meglátott. Baj nem lett belőle, de másnap Fürst Károly nagyon keményen megbírált miatta, hozzátéve, hogy ilyen többet nem fordulhat elő.

Azzal védekeztem, hogy jó papírjaim vannak, nincs az a razzia, amelyiken sikeresen keresztül ne csúsznék, 37-es lebukásomkor pedig nem készült rólam fénykép. Mindamellett a bírálatot elfogadtam, és többé nem mutatkoztam ilyen helyen. Egyébként ebben az időben különös gond-

dal vigyáztam külső megjelenésemre, hogy Budapest utcáin járva a jól öltözött ifjú benyomását keltsem, s még csak a gyanúja se merülhessen fel annak: körözés alatt álló kommunista vagyok.

Az illegalitásba vonulás megélhetési problémákat is okozott mind az egyén, mind a családok számára. Egyesek hamis papírokkal elhelyezkedtek valami munkahelyen, mások azonban kizárólag pártmunkát végeztek. Meg kellett tehát teremtenie a pártnak az anyagi alapokat, hogy az elvtársak megélhetéséről gondoskodhasson. Anyagi alapokra volt szükség ahhoz is, hogy mielőbb megjelenhessenek az utcákon a párt röpiratai. Ehhez a VS (Vörös Segély) mozgalom keretében magam is erőteljesen hozzájárultam. Munkahelyemen a hosszú évek alatt igen sok kiskereskedővel megismerkedtem. Sokukkal politizáltam eladás közben, s tudtam, melyikük fasisztaellenes, haladó érzelmű. Ezeket felkerestem, megismertettem velük a függetlenségi mozgalom célkitűzéseit, s kértem, legalább pénzzel támogassák a mozgalmat és a letartóztatottakat. Akik hajlandók voltak anyagi áldozatra, azokkal egészen lebukásomig kapcsolatban álltam. Bizonyára akadtak közöttük olyanok is, akik számításból adtak, arra gondolva, egyszer még jól jöhet nekik egy ilyen kapcsolat, de a legtöbben őszintén kívánták segíteni törekvéseinket.

A felszabadulás után ilyen tekintetben egyszer-másszor érdekes tapasztalatot szereztem. Az Újlipótvárosban minden hónapban felkerestem egy jómódú kereskedőt. Annyira félt, hogy a lakásába soha nem engedett be. Csengetésemre az ajtón levő kisablakon át nyomta kezembe a szokásos összeget. A felszabadulás után belépett a Kommunista Pártba, majd később mint tőkést kizárták. Ezt megfellebbezte, arra hivatkozva, hogy már a felszabadulás előtt tagja volt a pártnak, s engem nevezett meg tanúként. Természetesen én csak a támogatását tudtam igazolni.

Egy másik kiskereskedő, akitől szintén minden hónapban kaptam pénzt a VS részére, a felszabadulás után kereskedelmi alkalmazott lett. Nyugdíjázásakor felkeresett, kérve, hogy terjesszük fel a nevét kiemelt nyugdíjra. Kérését, noha pártonkívüli volt, régi érdemeire való tekintettel jogosnak találtam és támogattam.

Mint említettem, fiatal éveimet a KAOSZ-ban és a Szociáldemokrata Párt VII. kerületi szervezetében töltöttem. Félig-meddig függetlenített munkatársnak számítottam, mert szerencsés beosztásom folytán napjaim egy részét mozgalmi munkának szentelhettem. Munkahelyemen tavasztól őszig reggel hét órától fél kettőig dolgoztam. Igen jól ismertem mindkét szervezetben a baloldalhoz tartozókat. Illegalitásom idején kapcsolatot

teremtettem olyanokkal, akikről tudtam, hogy számíthatok segítségükre. Ezek most már természetesen tisztában voltak azzal, hogy kommunista vagyok.

Találkoztam például a Szociáldemokrata Párt VII. kerületi szervezetének öreg, függetlenített, adminisztratív ügyekkel foglalkozó titkárával, akit csak Szamek bácsinak hívtunk. Az volt az első szava:

– Nahát, Ligeti elvtárs, mindenkiről gondoltuk volna, hogy kommunista, csak éppen magáról nem! – Még hozzátette, hogy amikor a már említett pénzküldeményt megkapta, nagyon meghatódott azon, hogy életveszedelem közepette is első dolgom volt a rám bízott pénzzel elszámolni.

A szakszervezet tagjainak és a VII. kerületi szociáldemokratáknak nemcsak anyagi segítségét vettem igénybe, hanem közülük sokat beszerveztem a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A lebukottak helyére új kommunisták léptek, akik vállalták a mozgalommal járó kockázatokat, amelyekre időben figyelmeztettem mindenkit. Természetesen hasonló módon járt el minden illegalitásban élő kommunista.

Ebben az időben nem volt könnyű feladat új híveket szerezni a Kommunista Pártnak. A szakszervezetekben és a Szociáldemokrata Pártban ismét felülkerekedtek a jobboldali vezetők, akik abban bíztak, hogy opportunista politikájukkal fenn tudják tartani legalitásukat a szövetségesek győzelméig, amiben biztosak voltak. Hogy ez mennyire így volt, annak igazolására elmondom a következőket:

Lebukásom után Büchler Józseffel, a Szociáldemokrata Párt egyik magas beosztású vezetőjével találkoztam a defenzív osztályon. Megjegyzem, csak pár napot töltött ott, rövidesen kiengedték. Felhasználtam egy alkalmas pillanatot, ami a defenzív osztályon ritkán adódott, hogy beszélgessek vele. Már régebbről jól ismertem, mégis meglepett, hogy amikor a fasizmus elleni összefogás szükségességét hangsúlyoztam, ő még ott, a csillaghegyi pokolban is azt válaszolta, hogy a mi lebukásunk teljesen értelmetlen, és a Szociáldemokrata Párt sohasem fogja követni ezt az utat. A szövetséges hatalmak győzni fognak, és a győzelem után a magyarországi Szociáldemokrata Párt egy gombnyomásra az ország aktív tényezője lesz. Hozzátette: ők óvatosak a politikában, semmiféle kockázatos akcióra nem vállalkoznak, nem akarják embereiket elveszíteni. Nyomatékosan figyelmeztették a párttagokat, hogy ügyeljenek személyes biztonságukra, mert a Szociáldemokrata Pártnak minden egyes tagjára szüksége lesz a hatalom átvételéhez.

A Szociáldemokrata Párt ezen hivatalos platformjáról nem a defenzív

osztályon, Büchler József szájából hallottam először, hanem már korábban olyan szociáldemokrata párttagoktól, akiket illegalitásba menésem után én szerveztem be a Kommunista Pártba, s akik természetesen mindenről tájékoztattak bennünket, ami a legális szervezetekben történt. A történelmi hűség kedvéért hozzá kell tennem, hogy sok szociáldemokrata nem képviselte ezt az álláspontot, amit az is bizonyít, hogy együttműködtek a kommunistákkal. Közülük többen már az 1942-es években hajlandók voltak részt venni illegális találkozókon, ahol különböző instrukciókat kaptak arra vonatkozólag, hogyan befolyásolják szervezetük vezetőségét a munkásság és az egész nép valóságos érdekeinek képviseletére. Sok nevet tudnék felsorolni, de erre itt nincs mód. Kanizsa Balázs József emlékének azonban feltétlenül tartozom azzal, hogy legalább néhány szóval méltassam. Halála előtt sok évtizedig tagja volt a Szociáldemokrata Pártnak. A felszabadulás után a kereskedelmi alkalmazottak szakszervezetének megbízásából a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének elnökhelyetteseként tevékenykedett, és a szakszervezetben szintén évtizedeken keresztül vezető tisztségeket töltött be; életével, tetteivel bizonyította a munkásegységhez való hűséget.

Az 1942-es lebukások következtében – mint már szó volt róla – a párt óriási vérveszteséget szenvedett. 1942. május–júniusában, bármennyire is el volt zárva az Andrássy-laktanya a külvilágtól, mégis kiszivárogtak az ott lejátszódott borzalmak. Rózsa Ferenc mártírhalálától kezdve nem maradt titokban az a brutális kegyetlenség, ahogy a foglyokkal bántak. A polgári antifasiszta szövetségesek megrettentek, az egész függetlenségi mozgalom visszaesett. A polgári szövetségesek a fasizmus elleni harcban hajlandók voltak sok kérdésben együttműködni a kommunistákkal, saját életük kockáztatását azonban abban az időben még nem vállalták.

A súlyos vérveszteség ellenére a Kommunista Párt újra rendezte sorait, és 1942 augusztusától ismét kiépítette szervezeti kapcsolatait. Ezt csakhamar nemcsak a tömegek észlelték, hanem az ellenség is, ami számára csúfos kudarcot jelentett. A defenzív osztály ugyanis az 1942-es nagy lebukások után azt jelentette a vezérkar főnökének, hogy Magyarországon nincs többé Kommunista Párt. Elképzelhető ezek után a nyomozó szervek mérhetetlen dühe, amikor a párt erre rácáfolt.

Ismét megjelentek a pesti utcákon a KMP röplapjai, ami kézzelfoghatóan bizonyította, hogy a párt megerősödött, és olyan eszközök birtokában van, amelyekkel képes a tömegek között agitálni.

Ezek a röpcédulák természetesen nem voltak a nyomdaipar remekei.

Nem megrendelésre készültek a jó hírű magyar nyomdákban, hanem igen kezdetleges eszközökkel sokszorosították őket. Három helyen, három különböző lakásban helyeztem el kézi sokszorosítógépet. Egyet közülük illegális lakásomban, természetesen házigazdám és barátom tudtával és segítségével. Így estek ők át a második tűzkeresztségen – az első volt, amikor engem magukhoz vettek –, s ezzel a magatartásukkal rászolgáltak arra, hogy tagjai lehessenek a Kommunisták Magyarországi Pártjának. Felső kapcsolatom tudatta velem, hogy a párt ehhez hozzájárult. Katona Imre első illegális találkozója Deák Líviával volt, akinek nevét azonban nem ismerte.

A másik sokszorosítógépet Krasznai Ibolya Lenin körúti lakásán állítottam fel. Őt szintén a nagy lebukás után szerveztem be a Kommunista Pártba. (Jelenleg férjével együtt fontos beosztásban dolgozik.) A harmadik sokszorosítógépet az V. kerületben helyeztem el, Török Erzsébet lakásán. (Török Erzsébet is átvészelte a viharos éveket, és ma egy nagy kereskedelmi vállalat igazgatója.)

1942 végén, 1943 elején zajlott le a sztálingrádi csata, amely döntő fordulatot hozott a háború menetében, előrevetette a hitleri hadigépezet csődjét. Súlyos vereséget szenvedett a 2. magyar hadsereg is Voronyezsnél. A KMP most már a tényekre hivatkozva hívta fel a nemzetet az antifasiszta erők összefogására. A fő célkitűzés volt Magyarország kikapcsolása a háborúból, szakítás a német–olasz–japán hármas szövetséggel. A „Független, szabad, demokratikus Magyarországot" jelszónak most nagyobb volt a jelentősége, mint bármikor eddig, hiszen ennek valóra váltása jelentette volna a proletariátus teljes felszabadulásának előfeltételét.

Budapest utcáin egyre gyakrabban jelentek meg a párt röplapjai, amelyek ezeknek a célkitűzéseknek adtak hangot. Az új párttagokból létrehozott úgynevezett akciógárdák terjesztették a röplapokat. Az egyik akciógárdának én voltam a vezetője. A gárda tagjaival külön-külön tartottuk a kapcsolatot, az illegális szabályoknak megfelelően.

Eközben a politikai rendőrség és a defenzív osztály sem maradt tétlen. Egymást túllicitálva versenyeztek azért, hogy kinek sikerül „eredményt elérni" a kommunisták elfogásában. 1943-ban újabb letartóztatások nehezítették a párt munkáját. A lebukásokban része volt a konspirációs szabályok be nem tartásának.

Egy ilyen esetről magam is beszámolhatok. K. Évát, akit én szerveztem be a pártba, nyomatékosan figyelmeztettem, hogy pártutasításra azonnal illegalitásba kell mennie. Arra az időre, amíg sikerül lakást szereznie, át-

meneti lakásról is gondoskodtam számára. Megígértem, hogy a párt segítségével megfelelő hamis papírokkal, valamint a szokásos bejelentő lappal a legsürgősebben ellátom. Ő azonban nem vállalta az illegális életet, mire közöltem vele, hogy ez az utolsó találkozásunk, minden kapcsolatot meg kell vele szakítanom. Három nappal később hallottam, hogy az elvtársnő lebukott. Ez az eset is bizonyítja a pártfegyelem, a konspiráció szigorú betartásának szükségességét. Ennek elmulasztása lebukást, sőt halált jelenthetett. Ebben az esetben nagyon valószínű, hogy ha nem szakítom meg K. Évával a kapcsolatot, engem is letartóztattak volna.

A reakciós kormány újabb és újabb rendszabályokat hozott a kommunisták ellen. Februárban a KMP több vezető tagja a rendőrség kezére került. A sorozatos letartóztatások, bebörtönzések és internálások erősen megritkították a párt sorait.

A párt határozatot hozott arról, hogy minden illegális kommunistával felső kapcsolata beszéljen a megnövekedett veszélyről. Ismételten figyelmeztesse, hogy munkájának kínzás és halál lehet a következménye. Az elvtársak jól gondolják át, hajlandók-e mindezt tudva továbbra is vállalni az illegális tevékenységet. S ha valaki ilyen körülmények között nem érez magában elég erőt a további munkához, nem meri vállalni az esetleges mérhetetlen szenvedés kockázatát, ezt soha senki nem fogja szemére vetni vagy a felszabadulás után tőle számon kérni.

Velem is közölte ezeket felső kapcsolatom, Fürst Károly. Azt válaszoltam, hogy meggyőződésemért minden áldozatot vállalok. Hosszas vitát folytattam vele munkamódszereinkről, és helytelenítettem, hogy megtiltották a párttagoknak a fegyverviselést. E tiltó rendelkezés célja az volt, hogy védje a még szabadlábon levő kevés számú elvtárs életét. Az volt a véleményem, ha el kell pusztulnunk, legalább ne adjuk olcsón az életünket. A csak röpcédulázás és jelszófelírások helyett, vagy azzal egyidejűleg hajtsunk végre hatásosabb akciókat, és küldjünk annyi fasisztát a másvilágra, amennyit csak tudunk. Romboljunk szét hadifontosságú objektumokat, és ha elfognak bennünket, lehetőleg ne kerüljünk élve a fasisztáka kezére.

ÜTÖTT AZ ÓRA

A KMP 1943 májusában határozatilag kimondta feloszlatását, bár valójában szervezetileg egy percre sem szűnt meg létezni. A határozat közvetlen előzménye az volt, hogy a Kommunista Internacionálé kimondta

feloszlatását, s minden pártnak teljes önállóságot adott. A KMP 1943 júniusában kiadott felhívása többek között így indokolta határozatát:

„Országunk helyzetét megvizsgálva, mozgalmunk körülményeit mérlegelve – az Internacionálé által ránk ruházott jognál fogva – határoztunk. Határozatunk a következő:

Megállapítjuk azt, hogy Magyarország felszabadulása a hitlerista iga alól és a munkásosztály felszabadulásának ügye egy és egymástól el nem választható. A Kommunisták Magyarországi Pártja eddig is a békéért és a független, szabad és demokratikus Magyarországért folytatott harcát tekintette fő feladatának. Hirdettük eddig is, hogy a béke és demokrácia megvalósulásának egyik előfeltétele a munkásosztály egysége, a munkásság, parasztság és a haladó polgárság összefogása, a békéért és demokráciáért mozgósított *egységes nemzet.* Hogy ezt, a magyar nemzet számára létfontosságú legszélesebb nemzeti összefogást megkönnyítsük, a *Kommunisták Magyarországi Pártját feloszlatjuk . . .*

Utasítjuk a Kommunisták Magyarországi Pártjának minden tagját és felhívjuk a párt minden hívét, hogy minden osztályszemponton felülemelkedve: *álljatok az élére az egész nemzetért vívott harcnak.* Fogjatok össze minden becsületes emberrel – társadalmi állásra, világnézetre, vallásra, nemzetiségre nem tekintve –, aki hajlandó harcolni a Hitler-fasizmus megsemmisítéséért. Támogassatok és erősítsetek minden demokratikus pártot, mozgalmat, a munkás-paraszt-polgár összefogás minden harcosát, a függetlenségi sajtó minden orgánumát, minden neves és névtelen munkását, a béke minden hívét. Harcoljatok a Hitler-fasizmus ellen mindenhol és minden eszközzel."

A felhívás külön szól a munkásokhoz:

„*Munkások!*

A háború menetében és az emberiség életében döntő fordulat küszöbén állunk. Ez a fordulat Magyarország helyzetét alapjában érinti. Sok múlik azon, hogy a magyar munkás hol áll, hogy állja meg a helyét és mit akar. Nem akarjuk, hogy országunk a kéz és láb nélküli megcsonkított emberek országa legyen. Nem akarjuk, hogy országunk hadszíntér, a romba döntött városok és falvak, a felégetett földek országa legyen. Nem akarjuk, hogy földünk termését kivigyék, míg az ország népe, asszonyok, gyermekek éheznek. Azt akarjuk, hogy a magyar föld, a magyar ipar termése, a búza, hús, tej, ruházat és lábbeli a magyar népé legyen. Azt akarjuk, hogy Magyarország a békében élő egészséges emberek szabad hazája legyen. Ezt az ügyet akarjuk előbbre vinni.

Megszűnünk mint párt, de mint egyesek ott leszünk köztetek és veletek – mindenütt, ahol a békéért, a nemzetért, a független, szabad, demokratikus Magyarországért küzdtök. Igazságos ügyünk győzelmébe vetett szilárd hittel köszöntünk benneteket. A felszabadulás napja már közel van!"

A párt minden addigi felhívását, röpcéduláját lelkesen terjesztettem, illetve továbbítottam más elvtársakhoz, de ezt a felhívást, bár igazságot hirdető tartalom jellemezte, mégis vérző szívvel adtam át a hozzám tartozó akciógárda tagjainak.

A pártfeloszlatással a velem kapcsolatban álló elvtársak közül senki nem értett egyet. Jómagam sem, és ezt felső kapcsolatommal közöltem is. A fejezet bevezetőjénél azt írtam, a párt nem szűnt meg egy percre sem létezni; ezt úgy értettem, hogy bár a határozat után a párt formálisan megszűnt, szervezeti hálózatunk teljesen érintetlenül maradt, és illegális találkozóink egy percre sem szüneteltek. Igaz, hogy új tagokat nem szerveztünk. Ha a párt feloszlatása után megszakadtak volna a kommunisták szervezett kapcsolatai, lehetetlen lett volna létrehozni a Békepártot.

Az 1943. július elején megalakult Békepárt magvát a KMP tagjai alkották. A névváltoztatással – a konspirációs okokon kívül – a pártvezetőség célja az volt, hogy szélesebb alapokra helyezze politikáját, amelyhez olyanok is csatlakoznának, akik bizonyos kérdésekben nem értenek ugyan egyet a kommunistákkal, de készek összefogni az antifasiszta függetlenségi mozgalom keretében.

A Békepárt megalakulása után nagyarányú agitációs, felvilágosító munkába kezdett. Röpiratokat, felhívásokat küldött az ország minden részébe, amelyeknek igen nagy mozgósító hatásuk volt. A magyar politikai élet egyes közéleti személyiségei is – beszédekben, nyilatkozatokban – többször foglalkoztak a Békepárt tevékenységével.

1943 szeptemberében, az olasz fasizmus összeomlása után, a Békepárt újabb röplapja a Kállay-kormány eltávolítását, nemzeti kormány létrehozását, azonnali békekötést követelt. A röplap tömör, határozott, egyúttal megrázó szövegét érdemes teljes egészében idézni:

„Ütött az óra!

Az olasz nemzet letette a fegyvert. A német megszállás ellenére leszámoltak a fasisztákkal, véget vetettek az értelmetlen áldozatoknak. Nem folyik többé olasz vér Hitlerért. A szövetségesek fölényes ereje és az olasz nép szabadságharca összetörte a tengelyt, halálos sebet ütött a hitlerista Németországon. Kikerülhetetlen pusztulásuk.

Az új fordulat közelebb hozta hazánkhoz a háborút. Délről az angol-

szász haderő, keletről a Vörös Hadsereg közeledik határaink felé. A levegőből az olasz városok sorsa fenyeget bennünket. *A békekötés órája ütött, minden késlekedés végzetes lehet.*

És mit tesz a Kállay-kormány? Szuronnyal veszi el a termést a magyar paraszttól, gépfegyvert küld a béremelést kérő csepeli magyar munkás ellen, hogy tovább szállíthassa Hitlernek a magyar katonát, a magyar élelmet és hadianyagot. Minden nap mélyebbre taszítja Magyarországot a pusztulásba.

A Kállay-kormányt el kell távolítani, mert a nemzet békét akar.

A Szociáldemokrata, a Kisgazda-, a Független Polgári, a Nemzeti Demokrata és a Békepárttól, az összes demokratikus szervezetektől azt várja a nemzet, hogy szervezze meg és vezesse a nemzeti ellenállást a Kállay-kormány ellen, hogy Magyarország népei ne teljesítsenek semmiféle szolgáltatást a Kállay-kormánynak. Ne termeljenek Kállaynak hadianyagot, ne fizessenek Kállaynak adót, ne szolgáltassák be Kállaynak a terményt, ne engedelmeskedjenek Kállay behívóparancsainak, mert a Kállay-kormány Hitler kormánya, nem magyar kormány. Alakítsák meg minden községben, városban a demokratikus egység békebizottságait. Nemzeti kormány vegye kezébe a hatalmat, és hajtsa végre a nemzet akaratát: *kössön azonnal békét!*

Éljen a béke! Éljen a független, szabad, demokratikus Magyarország!

1943. szeptember

Testvéri üdvözlettel

BÉKEPÁRT"

A Békepárt röpiratait nemcsak az aktivisták terjesztették utcákon, üzemekben, hanem ezer és ezer levél ment vidékre különböző szervezetek és haladó gondolkodású, németellenes személyek címére. A nemzeti összefogás szellemében a párt a fővárosban is számos levelet intézett polgári politikusokhoz, a szociáldemokratáktól, a kisgazdapártiakon keresztül a klerikálisokig. A címzettek között Bajcsy-Zsilinszky Endrétől Schlachta Margitig mindenki szerepelt, aki a függetlenségi harc szempontjából számításba jöhetett. Schlachta az egyházi konzervativizmus egyik vezéregyénisége, de Hitler-ellenes volt. A borítékok egy részét illegális lakásomon Katona Imrével és feleségével együtt címeztük, gyakran estétől reggelig, majd különböző postafiókokban adtuk fel, hogy ne keltsen feltűnést a

rengeteg levél. A címlista lebukásomkor is Katonáék lakásán volt, de oly tökéletesen elrejtve egy hatalmas bőrfotel belsejében, hogy lebukásom után a defenzív osztály emberei hiába szállták meg hetekre a lakást, a lista nem került a kezükbe.

Gondolom, hogy ezek a levelek, felhívások igen sok ember lelkiismeretét, illetve a haza sorsáért való aggódását felébresztették. Megismerhették belőlük a hadihelyzet állását, az üzemekbe küldött katonai parancsnokok terrorakcióit, a katonai behívóval kényszermunkára küldött sok ezer mezőgazdasági munkás sorsát. Ezekből a levelekből értesülhettek Szombathelyi vésztörvényszékéről, az újvidéki tömegmészárlásról, a Felvidékről, Erdélyből elhurcolt békeharcosok tömeges megkínoztatásáról és kivégzéséről, a magyar Gestapo vérebeinek kegyetlenkedéseiről. Megtudhatták, hogy a Margit körúti fegyházban, Vác, Szeged, Sátoraljaújhely börtöneiben, Kistarcsa, Nagykanizsa internáló táboraiban a nemzet legjobb fiai, a névtelen hősök ezrei éheznek, sorvadnak a gyalázatos bánásmód következtében.

„Nincs olyan hazája sorsáért aggódó magyar, nincs olyan szabadságra vágyó fia az országnak, aki békén hajthatná fejét éjjeli nyugalomra, és ne kelljen félnie, hogy álmában rátörnek a kémelhárító pribékjei és elhurcolják" – olvashatták a levelekben, amelyek együttműködésre szólítottak fel a haladó gondolkodásúakon kívül – a nyilasok kivételével – szinte valamennyi közéleti embert, beleértve a különböző hitfelekezetekhez tartozó papságot is.

A Békepárt általunk címzett felhívásait a postások igen gyakran vitték az említett személyeknek. Mind több röpcédula jelent meg a Békepárt aláírásával. A párt szervezetileg megerősödött, tagjainak száma állandóan növekedett. Az én akciógárdám is kibővült, és egyre több jelszó került fel a házak falára.

Eközben a szovjet hadsereg már egymás után mérte csapásait a fasiszta hadigépezetre. Hitler szövetségesei, felismerve a végveszélyt, keresték a háborúból való kiugrás módját. A Kállay-kormány, Hitler változatlan kiszolgálása mellett, kapcsolatokat keresett nyugaton. Hitlerék mindinkább bizalmatlanná váltak, s elhatározták Magyarország megszállását.

Az 1941. november 1-i Kerepesi temetői tüntetéshez hasonlóan, amikor a Kommunista Párt kezdeményezésére több száz hazafi megkoszorúzta Kossuth és Táncsics sírját, 1943 őszén a párt azt a célt tűzte ki, hogy halottak napján ismét rendezzék meg a koszorúzást és tüntetést a Békepárt jelszavaival. A feladat megoldását rám bízták.

Ebben az időben több szakszervezetben az ott dolgozó fiatal kommunistákon keresztül a párt jelentős befolyással rendelkezett. A legcélszerűbb az ifjúmunkások mozgósítása volt, akik amúgy is telve voltak tettvággyal. De éppen azért, mert nagyobb tömegre lehetett számítani, fokozottan vigyázni kellett a konspirációs szabályok megtartására. Az akció közvetlen megszervezése néhány fiatal kommunistára hárult. A vasas ifjúmunkásokat Kurucz István, a segédmunkásokat Szendrő Sándor, a nemesfémeseket Fencsik László és Fekete Károly, a szűcs fiatalokat Kovács Éva mozgósította. Különösen nagy feladatot rótt az előkészítés a nemesfémes szakszervezetben dolgozó fiatalokra: nekik kellett gondoskodniuk a koszorúról, és hogy akkor helyezzék el azt Táncsics Mihály sírjára, amikor a legnagyobb tömeg van a temetőben. A koszorúszalagon ez volt olvasható: „A független, demokratikus Magyarországért!"

A temetőben – régi szokásához híven – a Szociáldemokrata Párt is koszorút helyezett el Táncsics Mihály meg néhány régi szociáldemokrata és szakszervezeti vezető sírjára. Ennek az aktusnak nem tulajdonítottak politikai jelentőséget a párt vezetői, s igen szűk körben, néhány tagú kórus közreműködésével akarták lebonyolítani.

Táncsics sírjánál a szociáldemokrata jobbszárnyhoz tartozó Szeder Ferenc és Kabók Lajos jelent meg. Ugyancsak elcsodálkoztak, amikor az általuk egyáltalán nem kívánt tömeg egyre nőtt. Ekkor Lantos József nemesfémes ifjúmunkás a tüntetők sorfala között odalépett Táncsics Mihály sírjához, és elhelyezte a Békepárt koszorúját e messze hangzó szavak kíséretében: – A független, demokratikus Magyarországért, ki a háborúból! – Kabók ennek hallatára magából kikelve ordítozta: – Kommunista provokáció! – A kommunisták által mozgósított több száz ember, nagyrészt fiatalok, fegyelmezetten tisztelegtek a síremlék előtt. Az akció sikerült.

Száznyolcvan nap a csendőrnyomozók kezében

A német megszállással, 1944. március 19-én vasárnap az egész ország pusztulása megpecsételődött; bekövetkezett az, amit mi, kommunisták, jó előre láttunk, s ami ellen igyekeztünk egész népünket mozgósítani.

Én magam – mint már említettem – 1930-ban lettem tagja a Kommunisták Magyarországi Pártjának. Ettől kezdve egészen elfogatásomig szinte egyetlen nap sem volt életemben, amelyet ne a mozgalomért, a pártért, a dolgozó nép felszabadulásáért való küzdelemnek szenteltem volna.

1944. március 24-vel életem legborzalmasabb időszaka kezdődött meg. Korábban már egy-két alkalommal volt dolgom a politikai rendőrséggel, most ennél összehasonlíthatatlanabbul kegyetlenebb helyen, a defenzív osztály* kínzókamráiban ismerkedtem meg a rendszer vallató szerveivel.

A Schweinitzer-féle politikai rendőrség világszerte ismert volt kegyetlenségéről, brutalitásáról. Ennek a rendőrségnek a keze alatt nem egy kommunista vesztette életét az elszenvedett kínzások következtében. Ilyen esetekben egyszerűen kidobták a holttestet az ablakon át az utcára, és azt jelentették, hogy a fogoly „öngyilkosságot" követett el. De a Horthy által vezetett fasiszta rendszernek még ez sem volt elég, még szörnyűbb eszközökkel kívánták folytatni a kommunisták üldözését, különösen a második világháború kitörése után. Saját hazájukban úgy éltek az illegalitásba kényszerített Kommunista Párt tagjai, mint az űzött vadak.

Száznyolcvan napot töltöttem a defenzív osztály foglyaként Csillaghegyen. A defenzív osztály ugyanis a német megszállás után egy csillaghegyi villában telepedett le. Ez a Csillaghegyi „üdülő" többek között velem nyitotta meg kapuját.

* 1942-től fontos politikai ügyekben a VKF 2. (mozgalmi nyelven a DEF) koordinálta a csendőrség és a rendőrség nyomozó osztályainak munkáját. Az operativitás fokozása és a német szervekkel való jobb együttműködés végett még inkább így volt ez 1944. március 19-e után. Azok a baloldaliak, kommunisták, akik a csendőrség vagy a rendőrség nyomozóinak kezébe kerültek, úgy tudták, hogy a DEF-en vannak. – *A szerk.*

1944. március 23-án reggel kilenc órakor illegális találkozóm volt az akkori Horthy Miklós (ma Móricz Zsigmond) körtéren Szikra Sándorral (akinek ez illegális neve volt, de a felszabadulás után végleg felvette). Valamilyen oknál fogva ez a találkozó nem jöhetett létre, mert Szikra Sándor sem kilenc órakor, sem egy órával később a biztosító találkozón nem jelent meg. Így nem tudtam tőle átvenni egy nagyon fontos csomagot, amely a Békepártnak a németek bevonulása utáni első röpcéduláit tartalmazta.

A röpcédula soraira még ma is visszaemlékszem. Így kezdődött: „Kossuth Lajos halála 50. évfordulójának napján újra gyászba borult a nemzet, a németek megszállták hazánkat!" A továbbiakban felszólítja az egész magyar népet az ellenállásra, hogy mindenki a saját területén szálljon szembe a német megszállókkal.

Felső kapcsolatomnak, Fürst Károlynak jelentettem, hogy Szikra Sándor nem volt ott sem a rendes, sem a biztosító találkozón. Mindketten meg voltunk győződve arról, hogy a német bevonulás után ő az első kommunista, aki lebukott, és arról is, hogy „elevenen fogják megnyúzni." (Mint a későbbiek során kiderült, alighanem én voltam az első lebukott kommunista a németek bevonulása után Magyarországon.)

Szikra Sándort akkor elsirattuk.

Fürst Károly rendkívül fontosnak tartotta, hogy az említett röpcédulák már másnap reggel, azaz 1944. március 24-én az utcán legyenek, meglepetést okozva, hogy a németek bevonulása után öt nappal megjelennek a párt röpcédulái.

Úgy határoztunk, hogy este nyolc órakor átveszem tőle a röpcédulát tartalmazó csomagot, és mivel nincs idő arra, hogy az akciógárda tagjai között szétosszuk, saját magunk fogjuk az akciót lebonyolítani. (Ez egyébként óriási konspirációs hiba, a párt egyik legfőbb konspirációs elvének megsértése volt.)

A megbeszélt időben át is vettem a röpcédulákat, amelyeket Angyalföldön kellett szétszórnom, utána pedig a Berlini (a jelenlegi Marx) téren levő telefonfülkében a telefonkönyv megadott oldalán jeleznem az akció lebonyolítását.

Angyalföldön minden simán ment, de néhány röpcédula nálam maradt. Arra gondoltam, hogy ezeket a telefonfülkében hagyom. Utam a Lehel úton, az akkori Albrecht-laktanya előtt vitt el, és a kezemben levő röpcédulákat eléggé meggondolatlanul behajítottam a laktanya udvarára. Nem vettem észre, hogy a villamos éppen akkor haladt el mellettem, és

egy férfi meglátta, amint röpcédulát dobtam a laktanyába. Leugrott a villamosról és kiabálni kezdett: – Fogják el, kém! – A laktanya őrsége üldözőbe vett. Nem akartam élve a kezükre kerülni, és dulakodni kezdtem az őrség egyik tagjával. Ki akartam csavarni kezéből a szuronnyal feltűzött fegyvert. Közben az őr megsebezte homlokomat a szuronnyal. Letépték rólam a ruhát, és véresen vittek be a Róbert Károly körúti katonakórházba, ahol bekötözték sebeimet. A fertőtlenítés és kötözés közben az orvos az ápolónővel beszélgetett, mintha én ott se lettem volna. A katonaorvos, aki úgy látszik, alaposan tájékozódott a defenzív osztály kihallgatási metódusáról, meglehetősen derűsen ecsetelte a különböző kínzási módszereket, hozzátéve, hogy ezekkel rövidesen meg fogok ismerkedni. Ízelítőt adott abból, hogy a fasizmus milyen embertelenné tehet még olyanokat is, akiknek elsődleges hivatásuk a fájdalom enyhítése. A katonai kórházból visszavittek az Albrecht-laktanyába, ahol akkor már várt a defenzív osztály nyomozócsoportja, Juhász Istvánnal az élen. Kínzásomat azon frissiben megkezdték a laktanya pincéjében. Vida Gusztáv nevére szóló bejelentő lapot találtak nálam. Ehhez a névhez minden kínzás ellenére ragaszkodtam, hogy házigazdáim időt nyerjenek a meneküléshez. Megállapodtunk ugyanis, hogy ha záros határidőn belül nem térek vissza a lakásba, az lebukásomat jelenti, s ők meneküljenek. Sikerült is őket ily módon megmentenem, elkerülték a letartóztatást.

Itt egy kicsit elébe vágok a történéseknek. Katona Imrét gyakran figyelmeztettem az illegális párt konspirációs szabályainak betartására, de úgy látszik, mégsem világosítottam fel eléggé. Mielőtt ugyanis a lakást végleg elhagyták volna, az asztalon néhány soros üzenetet hagytak számomra, hogy amennyiben nem történt semmi bajom és visszatérnék, adjam meg a megbeszélt jelt. Volt ugyanis közöttünk egy megállapodás – ami azonban nem erre az alkalomra vonatkozott –, mely szerint, ha otthon tartózkodom, de valami okból nem akarom, hogy feljöjjenek a lakásba, az egyik ablak függönyét elhúzom.

Ezenkívül elkövettek még egy súlyos hibát a lakás elhagyása közben. Megőrizték Zalka Máténak még a korábbi időkből, a Szovjetunióból és a világ különböző részeiből hozzájuk, illetve testvéréhez írott leveleit. Nyilván sebtében igyekeztek azokat összeszedni, s így történhetett, hogy menekülés közben néhány darabot az előszobában elejtettek. Mindkét eset nagyon súlyos következményekkel járt rám nézve.

Juhász István személyesen volt kinn társaival a házkutatáson. Onnan visszaérkezve követelte, adjam meg az üzenetben említett jelt. A kegyet-

len kínzások közepette sem voltam hajlandó azonban a valódi jelzést elárulni. Azt mondtam, hogy a szobában, a virágállványon levő ágyúgolyóból készült rézvázát kell kitenni az ablakba. Ezzel kettős célom volt. Egyrészt Juhászékat akartam félrevezetni, másrészt arra számítottam, ha Katona Imréék meglátják az ablakban a vázát, ebből megértik, hogy tényleg lebuktam.

A dolog azonban visszájára sült el, miután az utca másik oldaláról a váza egyáltalán nem volt látható. A nyomozók ezt természetesen azonnal észrevették, és visszatérve a laktanyába határtalan kínzásokkal torolták meg, miközben Juhász azt üvöltötte, majd leszoktat arról, hogy őket félrevezessem. Annál is inkább dühöngtek, mert Zalka Máté levelei alapján azt hitték, hogy Katona Imre valami igen magas személyisége lehet a Kommunista Pártnak.

Egy helyen említettem, hogy Katona Imréné édesanyja Zalka Máté nővére volt. Ez a végtelenül kedves, okos idős asszony sziklaszilárdan bízott abban, hogy eljön a szabadság napja, és állandóan arról beszélt, hogyan fogadja majd a felszabadító csapatokat. Ugyanakkor anyai féltéssel aggódott értem. Minden alkalommal, amikor átmeneti otthonomat elhagytam, külön a lelkemre kötötte: – Édes Lacikám, légy nagyon óvatos. Vigyázz magadra, nehogy valami bajod történjen. Nem szabad, hogy Horthy pribékjei elfogjanak. – Ekkor már nagyon beteg volt, agyvérzésen esett át. Amikor gyakoribbá váltak Budapesten a légitámadások, leánya levitte Mátészalkára, közeli rokonokhoz, mivel az óvóhelyre való szállítása a Csanádi utcában megoldhatatlan problémát jelentett. Vidékre költöztetése szerencsére megóvta a nyomozókkal való találkozástól. Sajnos, mégsem érte meg az oly nagyon áhított felszabadulást, de a sors a legrosszabbtól, a deportálástól megkímélte; elhurcolása előtt pár órával örökre elszenderült.

Visszatérve a kiindulási témához, beszámolok arról, mi történt azon az éjszakán, amelyet kénytelen-kelletlen az Albrecht-laktanyában töltöttem. Miután Juhász István csoportja eltávozott, az ügyeletes tiszt az éjszakai órákban lejött hozzám a pincébe, és „önkéntesen" átvette kínzásomat. Csak magáért a kínzásért, szadista hajlamainak kiélésére. Kérdéseket nem tett fel, hiszen ez nem az ő szakmája volt. Csizmájával többször hasba rúgott, amitől hányni kezdtem, de ez a fasiszta gengsztert egyáltalán nem zavarta. Hosszú órákon keresztül „szórakozott" velem. Súlyos hibát követtem el 1945-ben, amikor elmulasztottam nyomoztatni

utána, pedig nem lett volna nehéz megtudni, ki volt az ügyeletes tiszt azon a számomra oly szörnyű éjszakán az Albrecht-laktanyában.

Másnap rövid időre átszállítottak a Zrínyi utcai főkapitányságra. Elrettentésül gúnyosan közölték velem, hogy a „kommunista" Schweinitzer is lebukott, és én sem menekülök a kezükből. Az általuk „kommunistának" nevezett Schweinitzerről közismert, hogy évtizedeken át a kommunisták legnagyobb üldözője volt.

Rövid ideig tartózkodtam a Zrínyi utcai politikai rendőrségen, ahonnan többedmagammal – akiket látásból sem ismertem – láncra verve szállítottak el a defenzív osztály sebtében felállított csillaghegyi főhadiszállására.

Ettől a naptól kezdve sok-sok ezren megtették a golgotának ezt a talán minden idők óta legborzalmasabb útját. Tőlem mindenáron neveket akartak kicsikarni. Mint később megtudtam, a vezérkari főnökség külön foglalkozott a nyomozás érdekében folytatandó taktikával. Sokat írtak már a kommunisták és a haladó gondolkodású emberek akkori üldözéséről, a defenzív osztály módszereiről. Sőt, 1943 vége felé a Békepárt egyik röpcédulája – amely lakásomon készült (házigazdáim segítségével sokszorosítógéppel) – a munkásokat is tájékoztatta arról, hogyan kínozzák meg a kommunistákat a defenzív osztályon. A röpcédula készítése közben megborzongtam annak tartalmától. A későbbiek során, amikor személyes ismeretségbe kerültem a defenzív osztállyal, a saját bőrömön érezve és fogolytársaim kínzását látva tapasztaltam, hogy a valóság sokkal kegyetlenebb. Nincs az a képzelőerő, amely le tudná festeni, mit jelent egy ember testi-lelki megkínoztatása.

Mind több és több nőt és férfit, fiatal leányt és fiút cipeltek Csillaghegyre. Egy szobában 30–40-en ültünk a földön, a falat nézve. Az ajtó soha nem volt becsukva. Nem volt rá szükség, mert két szuronyos csendőr egymást váltva állandóan benn ült a szobában. Ha valaki csak egyetlen szót szólt, azonnal jelentették, és ez soron kívüli kínzást vonhatott maga után.

A kínzás minden formáját alkalmazták a letartóztatottakkal szemben. Ehhez válogatott csendőrpribékek álltak rendelkezésükre, olyan drabális alakok, akik gumibotokkal vagy puszta kezükkel hatalmas ütéseket mértek áldozataikra. Például egy Kékkői Ferenc nevű, majdnem kétméteres embertelen fenevad egyetlen feladata az volt, hogy lapát kezével üssön. A felszabadulás után elnyerte méltó büntetését, piszkos életét az akasztófán fejezte be.

Emlékszem, egy nyári vasárnap Kékkői behívott a szobájába azzal, hogy valamilyen fertőtlenítőporral beszórja a verés következtében erősen gennyező lábamat. Közben, valószínűleg unalmában, beszélgetni kezdett:

– Mondd, Laci – kérdezte –, mit csináltok majd velem, ha véletlenül uralomra kerültök?

– Sajnos, azt nem tudnánk utánozni, amit maguk csinálnak velünk – válaszoltam –, mert ahhoz szadistának kell születni, mi, kommunisták pedig nem vagyunk azok, de ahhoz nem fér kétség, hogy magát fel fogják akasztani.

– A fene egye meg a pofádat! – zárta le sürgősen a beszélgetést.

Mint már említettem, jóslatom bevált . . .

A legkegyetlenebb Koncz Elek volt, aki például égő cigarettáját minden további nélkül csupasz lábamhoz nyomva oltotta el. Csendőrtársai Lexi néven becézték. Valósággal élvezettel, vidám hangulatban kínzott. Verés közben operaáriákat énekelt.

A felszabadulás után a népbírósági tárgyaláson tanúként én is jelen voltam. Itt tudtam meg, hogy ez a szörnyeteg szabad óráiban éneklekéket vett, és énektanára szerint – aki mint védő tanú tett vallomást – igen tehetséges tanítvány volt. Koncz Eleket halálra ítélték, de a népbíróság egyik kisgazdapárti tagja kegyelemre javasolta. Ennek alapján Tildy Zoltán köztársasági elnök kegyelemben részesítette, azaz életfogytiglani fegyházat kapott.

A németek bevonulása után egyike voltam azoknak, akiket a legjobban megkínoztak a defenzív osztályon, így alkalmam volt alaposan megismerni módszereiket. Amikor a letartóztatottat már cafatokká verték, találtak más eszközöket is a további kínzásra. Többek között szerepelt a kelléktárukban villanyozógép, melynek segítségével villanyáramot vezettek a test legérzékenyebb részeibe. Ezt is kipróbálták rajtam. Vagy a tormászsákot. Egyszerűen előállítható, olcsó eszköz. A frissen reszelt tormát vászonzacskóba tették, belökték az embert a kínzókamrába, és a fejére húzták a tormászsákot.

De ez még nem minden! Volt, amikor az ember fejére pokrócot húztak, kezére-lábára bilincseket helyeztek, két szék között seprűnyélen fejjel lefelé fordították, és gumibottal verték a heréjét. A nőknek paprikázott végű gumibotot nyomtak a méhébe. Tömegesen alkalmaztak más módszereket is, amelyek mind egy célt szolgáltak: testileg-lelkileg, idegileg összetörni, meggyötörni, emberi méltóságában megalázni a letartóztatot-

takat, hogy azután ne legyenek többé urai önmaguknak, és mint akarat nélküli bábok, mindent elmondjanak, amit csak tudnak a párt működéséről vagy a benne részt vevőkről.

Sajnos, volt, aki nem bírta a kínzásokat, és a kezük között halt meg – mint például egy Fügedi nevű elvtárs –, s volt, aki beszélt, és ezzel másokat is a saját sorsára juttatott. A kínzáshoz hozzátartozott, hogy mielőtt egy-egy foglyot kihallgatásra vittek, a csendőrfelügyelők öt-tíz percig sétáltak a foglyok között, és csak azután tették kezüket a kiszemelt áldozat vállára. Ez alatt az idő alatt minden letartóztatott szörnyű félelem közepette várta, ő lesz-e a soros. Mindez az idegek tervszerű, tudatos felőrlését célozta.

Semmitől nem riadtak vissza. Amikor látták, hogy hiába kínoznak éjjel-nappal, nem tudnak megtörni, még kegyetlenebb eszközhöz folyamodtak: az illegalitásom miatt már két éve külön élő feleségemet felhozták Csillaghegyre.

Egyenesen a kínzókamrába vitték. Engem az ajtóba állítottak, és előttem „talpalták", azaz hasra fektetve, gumibottal verték a talpát. Majd egy idő után Juhász István hozzám fordult:

– Egyetlen nevet mondjál, csak egyetlen nevet, akkor feleséged verését abbahagyjuk, és azonnal hazaengedjük.

– Maguknak semmit. – Bármennyire nehéz volt is a szívem, tudtam, hogy hallgatnom kell. Ha nem vallok, a nyomozás elakad, nem jutnak tovább, s megmentem elvtársaimat és rajtuk keresztül a pártot. Bíztam feleségemben, hogy megért engem.

Szavaimra Juhász mérhetetlen dühbe gurult. A kezében levő gumibottal agyba-főbe vert, miközben torkaszakadtából üvöltötte:

– Rohadt kommunista. A barátaid kedvesebbek neked, mint a feleséged?

Feleségem bátran viselkedett az alatt a pár hét alatt is, amíg a defenzív osztályon tartották. Vádat nem tudtak ellene emelni, hiszen pártkapcsolata nem volt. Azt nem róhatták fel, hogy segítette a lebukottak hozzátartozóit.

Csillaghegyről azonban nem engedték szabadon, átadták a Gestapónak. Mint politikai foglyot Auschwitzba szállították. Hazajövetelekor a karjába tetovált szám mellett ott volt a politikai foglyok ismert háromszögű jelzése is.

A testi-lelki kínzások közé tartozott az is, hogy azokat a foglyokat, akik heteket vagy hónapokat töltöttek a karmaik között, jóformán az

éhhalál határáig kiéheztették. A napi háromszori étkezésnél egy csajkába annyi babot vagy borsót tettek, hogy valami tapadjon a csajka falához, de még egy evőkanálnyit sem tett ki. Visszaemlékszem olyan esetre is, amikor a csendőrök a saját ételmaradékaikat összegyűjtötték egy csajkába, és ráparancsoltak a letartóztatottakra, hogy adják kézről kézre, és mindenki egyen egy kanállal. Közben nagyokat hahotáztak. Amikor hozzám került a csajka, továbbadtam a mellettem ülőnek anélkül, hogy hozzányúltam volna.

– Mi az, neked nem kell? – kérdezte az egyik csendőr fenyegetően.

– Nem vagyok éhes – válaszoltam csendesen. – Nem bírtam volna az ő piszkos maradékukat lenyelni.

Külön mérhetetlen szenvedést jelentett az elemi szükségletek elvégzése. Naponta csak háromszor, meghatározott időben, csendőrsorfal között engedtek ki a foglyokkal megásatott latrinára. A nőknek is előttük kellett elvégezniük szükségleteiket. Az újonnan behozottak szinte kivétel nélkül napokig visszatartották szükségleteik elvégzését. A mérhetetlen megalázás, lelki gyötrelem mellett még a gúnyos, trágár megjegyzéseket is hallaniuk kellett.

A foglyokat nem tekintették embernek, kutyába se vették őket. Nemhiába mondták kínzás közben: – A te bőröddel senkinek nem kell elszámolni.

Időnként megengedték a mosdást az udvaron, de csak azoknak, akik már hosszabb ideje ott voltak, és kínvallatásuk lényegében befejeződött. Férfiak és nők kénytelenek voltak egymás előtt vetkőzni és mosakodni...

A csendőrök minden este ugyanabban az időben takarodót kiáltottak, és akkor lefekhettünk a csupasz földön, ahol eddig ülő helyzetben a falat bámultuk. De ez sem jelentett pihenést, hiszen a kínvallatás egyik legborzalmasabb és számukra talán legeredményesebb formája az volt, hogy egész éjjel fel és le sétáltak a felügyelők a foglyok között, és vitték a kiszemelt áldozatot éjszakai kihallgatásra. Úgy gondolom, aki hosszabb időt töltött Csillaghegyen, annak legszebb álma a gyors halál volt. Akadt olyan, aki megpróbálta ezt elérni. Például egyik elvtársunk, Iliás Ferenc, akit hadapród-egyenruhában hoztak be – civilben tanító volt –, egy éjszaka ki akarta rántani a szunyókáló csendőr szuronyát, hogy magába döfje. Más a fejét teljes erővel a padló kövezetéhez verdeste, hogy széthasadjon. Ezek a próbálkozások egyetlen esetben sem sikerültek, de mindig szigorúan megtorolták.

Egyesek naivul azt képzelték, hogy félrevezethetik ezeket a fenevadakat,

és amikor verés közben illegális találkozójukról faggatták őket, hamis helyet és időpontot adtak meg. Azt hitték, valahol a városban, forgalmas helyen meg tudnak szökni.

Tőlem is kérdezték kínzás közben a biztosító randevú idejét. Azt válaszoltam, hogy az már előző napon megtörtént. Erre elöntötte őket a düh, és ütöttek-vertek a gumibottal, ahol csak értek. Dénes István (aki a SZIT, majd a DISZ főtitkára volt, s jelenleg külkereskedelmi vonalon dolgozik) a mai Moszkva teret mondta be a felső kapcsolatával való találkozójának helyéül, azt remélve, hogy ezen a forgalmas téren talán sikerül megszabadulnia kínzóitól. Mielőtt elvitték volna a találkozóra, szépen megborotválták, haját rendbe hozták, ruháját kivasalták. Így indultak el vele a Moszkva térre. Ott elengedték. Természetesen azzal, hogy majd felsőbb kapcsolatával együtt visszahozzák a defenzív osztályra. Ő egy darabig sétálgatott, majd felugrott egy arra jövő villamosra, azt hivén, hogy meg tud szökni. Nem számított arra, hogy az egész teret megszállták a csendőrnyomozók. Gépkocsikkal közrefogták a villamost, őt leemelték és visszahozták. Hogy példát statuáljanak, mérhetetlenül megkínozták, majd kurta vasra verték, és attól nem szabadult, amíg fegyházba nem vitték.

Azok közül, akik átlépték Csillaghegyen a Fő utca 6. számú ház kapuját, kevesen érték meg a felszabadulást. A kommunisták és haladó gondolkodású emberek üldözése után Magyarországon is sor került a zsidó származásúak minden eddiginél fokozottabb üldözésére, és elrendelték a sárga csillaggal való megkülönböztető jelzés viselését. A csendőrpribékek most kibővítették működési területüket, s kihasználva azt a körülményt, hogy az üldözöttekkel szemben nekik minden megengedett, Budapest utcáin közönséges rablás céljából portyára, illetve embervadászatra indultak. Kiválasztottak egy-egy jól öltözött férfit vagy nőt, akin sárga csillag volt, elfogták, s behozták a defenzív osztályra. Kommunista kapcsolataikról vallatták őket, holott ezeknek a jómódú embereknek többsége minden bizonnyal egész életén át kommunistaellenes volt. Úgy tessék-lássék módra valamennyiüket meg is verték; néhány gumibot ütés után ezek a kis- vagy nagypolgárok azt mondták, amit kínzóik éppen akartak. De korántsem a vallatás volt a fő cél, hanem az, hogy javaikat elvegyék. Foglyaikat ugyanis nem engedték többé haza. A Mosonyi utcai toloncházba hurcolták őket, majd egyenként odaszállították hozzátartozóikat is. Saját szememmel láttam olyan esetet, hogy belerúgtak egy anyába, amikor utolsó csókot akart adni gyermekének, akitől elszakították. S mindezt azért tették, hogy a lakáscímek birtokában tetszés szerint rabolhassanak. Tehát a

defenzív osztály ebben az időben már nemcsak politikai kérdésekkel foglalkozott, hanem a nyomozók rendszeresen hajtottak végre közönséges rablógyilkosságokat.

A defenzív osztály, amely – mint említettem – közvetlenül a vezérkari főnökhöz tartozott, alá volt rendelve a Gestapónak. A német Gestapotisztek, akiknek a Svábhegyen (ma Szabadság-hegy) volt a főhadiszállásuk, nyomon követték a defenzív osztály minden tevékenységét. Ismerték a letartóztatott kommunisták, illetve haladó gondolkodású egyének tevékenységét, szerepét a magyar ellenállási mozgalomban. Együttműködésükre talán a legjellemzőbb, hogy igen nagy számú magyar letartóztatottat hoztak át a Svábhegyről Csillaghegyre, olyanokat, akiket már heteken keresztül a Gestapo vallatott. Átadásuk okát nem tudom, tény az, hogy a vezérkari főnökség különbírósága több ilyen elvtárs ügyét az én ügyemmel együtt tárgyalta, és a vádlottakkal később együtt ültem a Margit körúti fegyházban. Vallatás közben engem is többször ijesztgettek azzal, hogy ha nem árulom el egy vagy két kapcsolatom nevét, átadnak a Gestapónak, és ott majd kiszedik belőlem az adatokat. Erre a fenyegetésre azt válaszoltam: – Ott sem tudnak különbül megkínozni, mint itt, hiszen maguk sem kezdők ebben a szakmában.

Miközben mi naphosszat a falat néztük, és elvtársainkat sorra vitték a kínzókamrába, a csendőrnyomozók, akik az őrszolgálatot teljesítő csendőrökkel együtt ott laktak a villában, vidáman élték világukat. Éjszakánként a környékbeli kocsmákat és mulatókat járták. Erről volt alkalmunk tudomást szerezni. Egy-egy átmulatott éjszaka után, mielőtt még szállásheljükre mentek volna, teljesen lerészegedve a foglyok szobájába is benéztek, és csak úgy kedvtelésből kegyetlenkedtek, vagy nyomdafestéket nem tűrő megjegyzéseket tettek, elsősorban a női foglyokra.

Ha sikerült nekik egy-egy „nagyobb fogásra" szert tenni, igen nagy öröm volt a táborukban. Így értesültünk egy-egy újabb letartóztatásról. Például aznap, amikor Ságvári Endrét elfogták, illetve meggyilkolták, úgy tértek vissza, mint egy sikeres vadászatról, és azonnal otrombán eldicsekedtek vele.

Ebben az időben Ságvári Endre felesége, Magda, szintén ott volt Csillaghegyen a politikai foglyok között. Az ugyancsak fogoly Deák Lívia közölte vele a hírt, nehogy kínzóitól tudja meg, akik örömüket lelnék fájdalmában. Ságvári Magda nagy önuralommal viselte a szörnyű megpróbáltatást.

Mindnyájunkat mélységesen lesújtott ennek a kiváló elvtársnak a már-

tírhalála. Én nemcsak elvtársamat vesztettem el benne, hanem egyik legjobb barátomat is.

Ságvári Endre mártírhalálának történetét 1957-ben ismertem meg részletesen. Ekkor fogták el ugyanis – 12 évvel a felszabadulás után – az egyik csendőrpribéket, Keleti Tibort, aki részt vett Ságvári Endre bekerítésében. Tárgyalásán mint koronatanú vettem részt, hiszen Csillaghegyről közelről ismertem; többek között ő tartotta annak a botnak a végét, amelyikkel engem ütöttek. A tárgyaláson Keleti bevallotta, hogy ott volt a Budakeszi úti Nagy-féle cukrászdában, amikor Ságvári Endrét agyonlőtték. Meg is sebesült. A tárgyaláson azt állította, hogy nála nem volt pisztoly. Juhász Antal, aki ekkor fegyházbüntetését töltötte, szintén tanú volt a tárgyaláson, és a szemébe mondta Keletinek, hogy hazudik, mert a defenzív osztály nyomozója soha egy lépést sem tehetett fegyvertelenül, különösen nem akkor, amikor ilyen fontos nyomozásban vett részt. Juhász Antal részletesen beszámolt arról, hogyan jutottak el annak idején az említett cukrászdába. Amikor a csendőrnyomozók a már évek óta illegalitásban élő Sugár György kilétét felfedték, Juhász Antal felhívta a bátyját, a defenzív osztály főnökét, Juhász Istvánt, és megkérdezte tőle, hogy nyomban tartóztassa-e le Sugárt.

Juhász István azt válaszolta, hogy várjanak a letartóztatással, mert Sugár György révén nagyobb halat szeretnének horogra kapni. Utasításának megfelelően a nyomozók egy percre sem tévesztették szem elől Sugár Györgyöt, s úgy követték őt a Múzeum-kertbe, ahol Ságvári Endrével volt találkozója. Sugár György természetesen nem vette észre, hogy minden lépését figyelik, így nem is sejthette, hogy éppen ő vezeti nyomra a csendőrpribékeket. A Múzeum-kerti találkozó után követték Ságvári Endrét is, s amikor a Nagy-cukrászdában asztalhoz ült, Juhász Antal nyomban telefonált a bátyjának Csillaghegyre, jelentve, hogy nagy fogás van készülőben. Juhász István azonnal autóba ült, de ő már késve érkezett a tett színhelyére, mert közben a tragédia lejátszódott.

Sugár György 1944. október elején ugyancsak a defenzív osztályra került.

Az előzőekben szó volt arról, milyen válogatottan kegyetlen, durva csendőröket bíztak meg őrzésünkkel. Mégis akadt közöttük is olyan, aki megborzadt az ott látottaktól, és megismerkedve a foglyokkal, rájött arra, hogy azok egyáltalán nem hazaárulók, éppen hazaszeretetből vállalják a mérhetetlen szenvedést. Azt akarják, hogy minden dolgozó ember élete boldogabb legyen.

Tóth csendőr szakaszvezető került legközelebb a letartóztatottakhoz, és áldozatokat is hozott értünk. Vállalkozott arra, hogy üzenetet visz az élők világába, és felkeresi dr. Jahn Ferenc rabtársunk feleségét Kispesten, továbbítja neki üzeneteinket.

Mint kiderült, ezeket a válogatott csendőröket is megfigyelés alatt tartották. Tóth szakaszvezetőt hamarosan leleplezték, és egy éjjel rabszállító kocsin, megbilincselve vitték el. Később a Margit körúti katonai fegyház folyosóján találkoztam vele, és kérdésemre elmondta, hogy a hadbíróság 12 évi fegyházra ítélte. Így hát neki is vállalnia kellett a kommunisták sorsát.

Találkoztam vele a felszabadulás után is. Egyik nap felkeresett a szakszervezetben, és nyilatkozatot kért tőlem, amelyben tanúsítom, hogy ő mint csendőr rendesen viselkedett a foglyokkal a defenzív osztályon. Minthogy nem egyszerűen csak rendesen viselkedett, hanem életét is kockára tette a letartóztatottakért, készséggel adtam erről írást.

Minden bizonnyal Tóth szakaszvezető esete is hozzájárult ahhoz, hogy a defenzív osztályra beosztott csendőröket körülbelül havonta teljes egészében kicserélték, s úgy válogatták őket össze, hogy szinte az ország minden részéből verbuválódtak, talán azért, hogy ne ismerjék egymást. Az őrszolgálatot néha megerősítették katonákkal is. Ennek okát máig sem tudom.

Mint a csillaghegyi defenzív osztály legrégibb lakója, meglehetősen csodabogár lehettem az újonnan érkezett csendőrök szemében. Hitetlenkedve hallgatták, hogy hány hónapot töltöttem ott. Teljesen lehetetlennek tartották, hogy valaki ennyi ideig kibírja azt az életet.

Ügyemet sok más elvtárséval együtt a csillaghegyi iskolában tárgyalták. Ezt megelőzően egy Takács nevű csendőrnyomozó készítette a jegyzőkönyvet. Több napon át dolgozott rajta a nyomdászüdülő kertjében. Mindenáron azzal akarta kezdeni a jegyzőkönyvet, hogy elárultam a hazámat, és segítettem a szovjet csapatokat. Kijelentettem, semmilyen körülmények között nem vagyok hajlandó aláírni a hazaárulás vádját, hiszen mi, kommunisták voltunk és vagyunk azok, akik meg akarjuk menteni hazánkat és népünket az esztelen háborús pusztítástól, és minden veszélyt hazánk szabadságáért és függetlenségéért vállaltunk. Azt nyugodtan beírhatja, hogy segítettem a szovjet csapatokat, mert akármit hoz a sors, arra mindig büszkén fogok visszagondolni.

A csendőrnyomozó őszintén megmondta: márpedig nekik utasítás szerint minden jegyzőkönyvet így kell kezdeniük. Ha nem vagyok hajlan-

dó aláírni, újra bevisznek a „rendelőbe" (ez volt a kínzóhelyiség beceneve). Eddig is mindent elkövettek, válaszoltam, hogy kicsikarjanak belőlem valamit. De nem sikerült, és most sem fog sikerülni. Nincs olyan eszközük, amellyel elérnék, hogy vállaljam a hazaárulás vádját. Ez ilyen formában nem is került bele a jegyzőkönyvbe. Az igazsághoz tartozik, hogy ez a nyomozó nem váltotta be fenyegetését. Egyébként a felszabadulás után pár év büntetéssel megúszta.

A tárgyalás tehát a csillaghegyi iskolában volt, de a vádindítványt ellenem a katonai ügyész a defenzív osztály kínzókamrájában hirdette ki. Jellemző, hogy ebben az időben már a látszatra sem adtak semmit, az összes kínzóeszköz a helyén volt. Nem is próbálták titkolni, milyen módszerekkel igyekeztek a vádlottakból a vallomást kicsikarni.

A katonai ügyész rám halálbüntetés kiszabását indítványozta, azt hangoztatva, amit a tárgyaláson mondott vádbeszédében is megerősített. A tárgyalást a vezérkari főnökség különbírósága folytatta le. A bíróság elnöke, egy hadbíró ezredes, első kérdésként azt tette fel, hogy bűnösnek érzem-e magamat. Határozott nemmel feleltem, mire ő felajánlott három perc gondolkodási időt, hozzátéve, hogy ha töredelmesen bevallom bűnösségemet, ezzel az életemet menthetem meg. A gondolkodási időt nyomban visszautasítottam, kijelentve, hogy nem vagyok bűnös, és mindazt, amit tettem, hazámért, hazám szabadságáért, függetlenségéért tettem, és ha elölről kezdhetném az életemet, ott folytatnám, ahol abbahagytam. Végül is 12 esztendei fegyházra ítéltek. A defenzív osztály akkori lakói közül senkit sem ítéltek halálra. Mint ahogy később megtudtuk, erre külön utasítást kaptak, ugyanis ügyünk tárgyalására augusztusban került sor, amikor Horthy – ha felemás módon is – megpróbált kiugrani a vesztett háborúból. Ebben az időben már tervbe vették, hogy fegyverszüneti küldöttség indul a Szovjetunióba, ami 1944. szeptember 30-án meg is történt.

Ez volt az oka annak, hogy nem mertek a kommunisták felett halálos ítéletet kimondani.

A magyar defenzív osztály utolsó állomáshelye volt Csillaghegy, szerepét a nyilas számonkérő szervezet vette át 1944. október 15. után, amikor a németek a Szálasi-féle nyilas bandát ültették a magyar nép nyakára.

SZIGORÚAN ELKÜLÖNÍTVE

Végre elérkezett a várva várt nap, amikor 28 tagú csoportunkat rabszállító kocsiban útnak indították. Nem tudtuk, hová visznek, de reméltük, hogy a kínzásoknak vége, és talán nem kell reggeltől estig a földön ülve szótlanul a falat bámulnunk. Csakhamar odaértünk az általunk olyan jól ismert épülethez; abba a „szerencsés" helyzetbe kerültünk, hogy a hírhedt Margit körúti katonai fegyház lakói lehettünk.

Papírforma szerint ennek a fegyháznak nagyon sok éven át törzsvendégei kellett volna hogy legyünk, hiszen mindnyájunkat jogerősen 10–12 évi fegyházbüntetésre ítéltek.

Megérkezésünk után csakhamar kartotékadatokká váltunk. Elhelyeztek bennünket a fegyház második emeletén levő 78-as számú zárkában. Jellemző a fegyház zsúfoltságára, hogy ebbe a cellába korábban hat embert szállásoltak el. Ezek után elképzelhető, hogyan fértünk el ott 28-an, egymás hegyén-hátán. Egy-egy embernek még levegő is alig jutott.

1944. augusztus végétől ez lett tehát az „otthonunk".

Bútorzatot egyáltalán nem találtunk a helyiségben. Csak később tudtuk meg, hogy valamikor még úgynevezett vaságyak voltak benne szalmazsákkal – külön minden elítélt számára –, meg valami asztalféleség is székekkel. Ez akkor nekünk keleti kényelemnek tűnt volna, hiszen hónapokig csupasz földön feküdtünk. Amíg a fegyház foglyai voltunk, mind a huszonnyolcunknak a cellában kellett elvégezni szükségletünket egymás szeme láttára. Erre a célra egy dézsaszerű edény, szaknyelven „kübli" szolgált. A tisztálkodásra naponta kimérték a vízmennyiséget, annál többet egy cseppel sem kaphattunk. Jócskán takarékoskodni kellett vele, ha azt akartuk, hogy mindnyájunknak legalább a kéz- és arcmosáshoz elég legyen.

Mindez a város egyik előkelő negyedében, ahol már évtizedek óta a legtöbb lakásban csapból folyt a hideg-meleg víz, központi fűtés szolgál-

tatta a meleget, és a lakók még ezekben a háborús években is viszonylag kényelemben éltek. Persze sejtelmük sem volt arról, hogy mi történik a fegyház falain belül.

Mindjárt megérkezésünk után számos furcsaságot észlelhettünk. Ezek között sok volt a rossz, de akadt jó dolog is. Zárkánk ajtajára egy tábla került ezzel a felirattal: „Szigorú elkülönítés".

Ez a tábla sok mindenben meghatározta mindennapi életünket. Így többek között cellánk – eltérően a fegyház más celláitól – nem egy, hanem két zárral volt felszerelve, és két különböző kulcs nyitotta. Az egyik kulcs a foglárnál, a másik pedig a főfoglárnál volt. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy bármilyen okból kellett az ajtót kinyitni, az mindig csak ezzel a kettős asszisztenciával mehetett végbe.

Minden más magyar fegyháztól eltérően itt csak naponta kétszer volt étkezés. Az étkezés szót ugyan nyugodtan tehetném idézőjelbe, mert az bajosan volt annak nevezhető. Reggelre valami rántottlevesfélét kaptunk, bár nem tudom, megsérthetem-e ilyen összehasonlítással az asszonyaink által készített rántottlevest. Az ebéd többnyire szárított, dohos sárgarépából készült, főzelékszerű kotyvalék. Húst csak hetente egyszer, vasárnap kaptunk – elég vékonyan húzva alá az ünnep jelentőségét. Igaz, nem a kétdekás húsadaggal, hanem azzal kívánták megkülönböztetni a vasárnapot, hogy délelőtt felsorakoztatták a foglyokat, és a fogházőrök a fegyház kápolnájába kísérték őket istentiszteletre. Bennünket, kommunistákat, békén hagytak, nyilván sejtették, hogy rábeszélni úgysem tudnak, Isten színe elé pedig mégsem akarták erőszakkal cipelni az embereket.

A „Szigorú elkülönítés" feliratnak egyéb velejárói is voltak. A fegyház ügyrendje szerint a rabokat reggel hét órakor engedték le az udvarra egészségügyi sétára. Mi 28-an már reggel hat órakor külön indultunk a napi sétára, nehogy véletlenül érintkezhessünk a többiekkel.

Ha valaki orvosi vizsgálatra jelentkezett, arra nem a meghatározott rendelési időben vitték, hanem máskor. A későbbiekben kiderült, hogy ez a mi számunkra olyan előnyt jelentett, amiről természetesen őrzőinknek halvány sejtelme sem volt.

Hasonlóképpen hozzátartozóink sem jöhettek a rendes látogatási időben. Egyébként máig sem tudom, miért tartottak minket ilyen különösen veszélyes embereknek még itt, a börtön falai között is, megfeledkezve arról, hogy rajtunk kívül még igen sok zárka lakója szintén kommunista volt. Köztük a szomszédos zárkában levő Goldmann György, a kiváló szobrászművész és sokan mások.

A zárkánk előtt elmenő fegyencek is csodálkozva nézték az elkülönítő táblát, mert az épületben ilyet még nem nagyon láttak. Az egyre sűrűbben bekövetkező légiriadók alkalmával a többi foglyot felsorakoztatták és lekísérték a légvédelmi pincébe, de bennünket egyetlenegyszer sem vittek fedezékbe.

Visszatérve az első napra, mindjárt a megérkezésünk után kellemes meglepetés ért. A cellánkban állt egy kályha is, amelyet kívülről, a folyosóról kellett fűteni. Alig helyezkedtünk el a „lakosztályunkban", a kályhanyíláson keresztül kétkilós kenyerek repültek be a zárkánkba. A meglepetésből felocsúdva csillapítottuk éhségünket. Végre egyszer jóllakhattunk kenyérrel. De leginkább annak örültünk, hogy vannak itt elvtársaink, akik gondolnak ránk. Mint utóbb megtudtuk, a fegyház nyilvántartó irodáján is elítéltek dolgoztak. Közöttük Nonn György, akinek nevét jól ismerték a fegyház kommunistái, mert beosztásánál fogva igen sok segítséget nyújtott elvtársainak. Az irodában már jóval előbb tudtak rólunk, hiszen a fegyháznak jelezték a szállítmány érkezésének időpontját. Azok az elvtársaink, akik szabadabban mozoghattak a fegyház folyosóin, saját adagjaikat megtakarítva összegyűjtötték számunkra a kenyeret, hogy mindjárt az első percekben érezzük, nem vagyunk egyedül. (Azt már szükségtelen részleteznem, milyen úton-módon érték el, hogy a megtakarított kenyérmennyiséget ne darabolják fel, hanem egészben tudják hozzánk eljuttatni.)

Nehéz leírni meghatottságunkat. A fegyházban szenvedő kommunistáknak ez a fogadtatása bátorítást, hitet, reményt adott a nehéz körülmények között.

Nemsokára újabb meglepetés ért bennünket. Alig egy fél óra múlva a foglár és a főfoglár kinyitotta zárkánk ajtaját. Nevemen szólítottak, majd lemehettem a „beszélőre". Látogató helyett egy körülbelül 20 kilogrammos csomag várt rám, amelynek küldőjét a mai napig sem ismerem. Azt hiszem, maga a párt gondoskodott rólam, hiszen nekem senkim sem volt, aki ilyen csomagot küldhetett volna a fegyházba, s pontosan akkor, amikor átszállítottak ide Csillaghegyről.

Mondanom sem kell, hogy a történtek milyen lelkesedést váltottak ki valamennyiünkből. Nyomban megválasztottuk a 28 tagú kollektíva vezető szervét, hiszen most már komoly anyagi javakkal rendelkeztünk: a csomagban füstölt-, paprikás, meg úgynevezett fekete szalonnát találtunk. Az magától értetődött, hogy a beérkezett ennivaló a közösség tulajdona, s mindenki egyformán fogyaszthat belőle. A napi adagolás el-

végzésére külön „felelőst" biztunk meg. Noha most bőségesen állott rendelkezésünkre ennivaló, részben takarékossági, részben egészségügyi okokból úgy határoztunk, hogy kis adagokra osztjuk el. A hosszú ideig tartó koplalás után veszélyes is lett volna egyszerre nagyobb mennyiségű ennivaló elfogyasztása.

Az adagoláshoz szükséges eszköz előteremtése nem volt egyszerű. Egy ilyen szigorú fegyházban minden fogoly csak alapos motozás után kerülhetett a zárkába. Kést, villát, tűzszerszámot stb. senki nem vihetett magával. S nemcsak egyszerű motozással akadályozták meg, hogy ilyen eszköz más úton se kerülhessen be, hanem gyakori volt a váratlan házkutatás, a „hipis". Leleményességgel és akaraterővel mégis megszereztünk a késtől a tűzszerszámig mindent. A kés például úgy készült, hogy séta közben az udvaron zsebre vágtunk kődarabokat, amelyekkel addig csiszoltuk egy kanál nyelét, amíg abból kitűnő kés lett. Hasonló ötletekkel sikerült lassacskán zárkánkat úgy-ahogy „összkomfortossá" tennünk.

Említettem, hogy a Margit körúti katonai fegyház az ország egyik legszigorúbb fegyintézete volt. Olyan biztonsági berendezésekkel látták el, hogy onnan még soha senki nem szökött meg.

Az épületnek a körút felé néző része nem tartozott a fegyházhoz. Ott különböző irodák, hivatalok, személyzeti lakások voltak. A nyilasok hatalomra jutása után ideköltözött a számonkérő különítmény egyik részlege. Az udvari traktus az úgynevezett beszélővel kezdődött, ahol szigorú őrizet mellett bizonyos időközönként meg lehetett látogatni a drótháló val elkülönített fegyenceket. Az emeleten hosszú folyosókról nyíltak a zárkák. A folyosókat kis távolságra egymástól vasszerkezetű ajtók szakították meg. Végigmenni a folyosón szinte akadályversenyt jelentett még az őrök számára is, mert hatalmas kulcsokkal kellett sorra kinyitni a folyosót megszakító vasajtókat.

A fegyház területét magas kőkerítés vette körül. A tetejét vastagon üvegcserepek borították, kívülre pedig szögesdrótot húztak. Helyenként gépfegyverekkel felszerelt őrtornyok álltak. De még az ilyen biztonsági intézkedések mellett is minden este, takarodó előtt megszámlálták zárkájukban a foglyokat. Nekünk is fel kellett sorakoznunk esténként, és megszámolták, hogy mind a 28-an megvagyunk-e.

Az utcáról reggeltől késő estig beszűrődött hozzánk az élet zaja. Az épület közvetlen közelében levő Három Szürke elnevezésű étteremből esténként cigányzenét hallhattunk. A város lüktető forgalma tompa zúgásként hatolt be a falak közé, s tette még nehezebbé a rabság elviselését.

Akarva-akaratlan arra gondoltunk, hogy kinn szabadon járnak-kelnek az emberek, színházba, moziba mehetnek, barátaikkal, kedvesükkel találkozhatnak. Mindettől el voltunk zárva.

A többi zárka lakói napközben dolgoztak a fegyház valamelyik műhelyében – így gyorsabban telt az idő. De bennünket megfosztottak ettől a lehetőségtől, a szigorú elkülönítés miatt munkára sem osztottak be. Ez a tény nagy hátrányt jelentett, hiszen mindannyian megszoktuk a munkát. Társaim, bányászok, munkások, parasztok és értelmiségiek, valamennyien szenvedtek a tétlenségtől, pedig itt, ellentétben Csillagheggyel, reggeltől estig beszélgethettünk, kicserélhettük gondolatainkat. A csoport legtöbb tagja a szakszervezeti mozgalomból került a Kommunista Pártba. Közöttünk volt dr. Jahn Ferenc, a kiváló orvos és nagyszerű kommunista. Kispesten lakott, ahol a szegények orvosaként emlegették. Mint igazi humanista, a rászoruló munkásokat és munkanélkülieket minden ellenszolgáltatás nélkül kezelte és gyógyította.

Dr. Jahn Ferenc a fegyházban, akárcsak Csillaghegyen, magatartásával példát mutatott. Az ő javaslatára naponta tornásztunk, mert – mint mondotta – az állandó mozgásnélküliség tespedéshez, fásultsághoz, letargiához vezet, aláássa az egészséget és megöli a lelket. Ugyancsak az ő tanácsára kezdtünk németül tanulni. Könyvek ugyan nem álltak rendelkezésünkre, mert ellentétben a többi elítélttel, számunkra semmiféle könyv beküldését nem engedélyezték, de Jahn Ferenc kitűnően tudott németül, és a zárka lakói közül mások is beszélték a nyelvet. Kezdő és haladó csoportokat szerveztünk a nyelvtanulásra, s igen jól haladtunk.

Az ilyen és hasonló elfoglaltságra nagy szükségünk volt, nemcsak azért, mert a főképp fiatal korosztályhoz tartozó cellatársaim nehezen viselték el a semmittevést, hanem azért is, mert sokkal jobban el voltunk zárva a külvilágtól, mint a többi fogoly. Természetesen igyekeztünk kitörni teljes elszigeteltségünkből. E cél érdekében felhasználtuk többek között az orvosi rendelést is. A rendelő orvosa – tartalékos tiszt –, egy nagyon becsületes, jó szándékú főhadnagy, ahol tudott, segített a kommunista elítélteken. Például nagy mennyiségű tápszert írt fel számunkra, hogy ezzel is javítsa kondíciónkat. Sajnos, a háború folyamán eltűnt, és a felszabadulást követő években hiába érdeklődtem utána, többé nem hallottam róla.

A kommunistáknak igen nagy tekintélye volt a fegyházőrök előtt, ellentétben a fegyház nem kommunista lakóival. Ez nem véletlen. A kommunisták becsületét, tiszteletét, elismerését már fogoly elődeink meg-

szerezték. Ezek közé tartozott dr. Weil Emil is, akiről azt mondhatnám, hogy előtte, a fogoly előtt, szinte még a fegyőrök is vigyázzban álltak. A kiváló kommunista orvos, akit 12 évi fegyházra ítéltek, ugyancsak a rendelőben dolgozott. Az imént említett orvos főhadnagy minden lehetőt elkövetett, hogy Weil Emil helyzetén könnyítsen, és sok mozgási lehetőséget biztosított számára. Megengedte azt is, hogy napközben bármikor sétáljon a fegyház udvarán, sőt, ami a leglényegesebb – és amihez személyes bátorság is kellett –, lehetővé tette, hogy az orvosi rendelőben levő rádiót hallgathassa, úgy intézve a dolgot, mintha arról neki nem lenne tudomása. Weil Emil rendszeresen tájékozódhatott a hadihelyzet állásáról, a szovjet hadsereg harci eredményeiről. Miután több nyelven beszélt, különböző adóállomásokat meghallgathatott, ami megkönnyítette a helyzet reális értékelését. Dr. Weil Emil a felszabadulás után hosszú ideig az Orvos-Egészségügyi Dolgozók Szakszervezete főtitkára volt.

A hírek rendszeresen eljutottak hozzánk is. Vállaltam ugyanis, hogy különböző álpanaszokkal – ami súlyos vitaminhiányra enged következtetni – lemegyek az orvosi rendelőbe. Az orvos injekciót rendelt. Ezt naponta rendszerint Weil Emil adta be, aki az injekcióadás perceiben közölte a legfrissebb híreket. Így állandóan tudtuk, mi történt odakint a frontokon. Mondanom sem kell, hogy ezért az árért sokkal nagyobb fájdalmat is szívesen elviseltem volna. Néha a szúrás tényleg komoly fájdalmat okozott, mert az injekciós tű elgörbült, másik pedig nem volt a rendelőben, amelyet nem éppen fényesen szereltek fel; az orvosi ellátáshoz szükséges legelemibb berendezési, felszerelési tárgyak is hiányoztak.

Ezekben a napokban a rádió már a szovjet csapatok folytonos előrenyomulásáról adott hírt, ami nagy optimizmussal töltött el bennünket. Társaim minden alkalommal alig győzték kivárni a visszatérésemet. Ilyenkor körém gyűltek, és én pontosan beszámoltam a hallottakról. Így lettem a zárka élő újságja, megbízhatóbb hírforrás, mint az akkor megjelenő magyar napilapok, amelyek az eseményeket a fasiszta propaganda érdekeinek megfelelően hamisítva közölték, míg én Weil Emil jóvoltából a valóságos helyzetről tájékoztathattam az elvtársakat. Nagy örömmel közöltem például a felszabadult magyar városok nevét.

Ezek az igaz hírek, mint később kiderült, korai derűlátást okoztak. Azt hittük, közeleg a szabadulás órája, ami nagy általánosságban így is volt, de még nem a mi számunkra.

Így köszöntött ránk 1944 ősze. Ez idő tájt a mi börtönéletünkben is nagy változások történtek. Igaz, hogy az ajtónkon továbbra is kinn maradt az elkülönítést jelző tábla, de ezzel őrzőink mind kevesebbet törődtek. Szinte a levegőben érződött a szabadság lehelete, amelyet úgy szívtunk magunkba, mint a száraz föld tavasszal az éltető esőt. Mégis előfordult, hogy kitört az úgynevezett „siti dili" egy-egy rabtársunkon, elsősorban a szenvedélyes dohányosokon, akiknél ezt a cigaretta hiánya okozta. Séta közben igyekeztek a földről felszedni a csikkeket. Ezekből a következőképpen készítettek cigarettát: a csikkekből kiszedett dohányt újságpapírba göngyölték, azután rendkívül nagy élvezettel fújták a füstöt a maguk gyártotta „cigarettából". Tűzszerszámot is csináltak oly módon, hogy a fogkefe szárából lekaparták a celluloidot, és kovakővel csiszolva meggyújtották. Az így nyert tüzet talán jobban megbecsülték, mint őseink a tűz feltalálása után a magukét. A kovakövet nem volt nehéz megszerezni. Ebben az időben ellátásunk, korábbi viszonyainkkal összehasonlítva, egyenesen főúrinak mondható. A hajdan kegyetlenségéről hírhedt fegyház mérhetetlenül liberalizálódott. Ez összefüggésben volt a Lakatos-kormány megalakulásával, illetőleg Horthy ismeretes kiugrási kísérletének előkészületeivel. Amíg azelőtt kéthavonta egyszer kaphattunk egy-egy ötkilogrammos csomagot, addig 1944. szeptember második felétől szinte állandóan érkeztek kívülről a küldemények. Börtönőreink, a fegyház szabályzatával nem törődve, egyre engedékenyebbek lettek a kommunistákkal. Beszélőre is gyakrabban engedtek. Most már nemcsak a rendelőből kapott információk voltak nagyon bizakodó hangúak, hanem a hozzátartozóink is mind reménykeltőbb hírekkel jöttek. Úgy hírlett, napok, de lehet, hogy csak órák kérdése: Magyarország kiugrik a háborúból, és a horthysta hadsereg leteszi a fegyvert, kapitulál a Szovjetunió ereje előtt. Ezekben a napokban meglátogatott egy rokonom, akivel egyébként nem nagyon tartottam a kapcsolatot. Látogatóm a fegyházőr jelenlétében nevetve közölte, hogy nekem is vett színházjegyet egy pár nappal későbbi előadásra.

A Margit körúti fegyházban nemcsak kommunista elítéltek töltötték büntetésüket. Igen sok olyan fogoly is volt, akik katonaidejük alatt tényleges bűnöket vagy a rendszer által bűnnek ítélt cselekményeket követtek el. Többeket katonaszökevényként fogtak el és tartottak vizsgálati fogságban. A katonaszökevények közül most is, még ebben az időben is

sokat kivégeztek. Ennek tanúi voltunk, mert zárkánk ablaka éppen az úgynevezett kivégzőudvarra nézett.

Érdekes módon a letartóztatott kommunistákat nem tekintették katonaszökevényeknek még akkor sem, ha ténylegesen megszöktek csapattestüktől, és illegalitásban folytatták kommunista tevékenységüket. A kommunista foglyok közül többen azért nem tehettek eleget katonai kötelezettségüknek, mert már a behívást megelőzően illegalitásba vonultak. Velünk volt például Fekete Károly (a felszabadulás után ismert politikai személyiség, hosszú időn keresztül az V. kerületi Pártbizottság első titkára), aki megszökött a csapattestétől. Eredetileg a defenzív osztályra hozták, de sem ott, sem a Margit körúton egyetlen percig sem kezelték katonaszökevényként, hanem kizárólag mint kommunistát vonták felelősségre. Egyébként neki is az volt a szerencséje, hogy tárgyalása időpontjában a vezérkari főnökség különbírósága – mint említettem – nem ítélhetett halálra kommunistákat. Ha történetesen Fekete Károlyt mint katonaszökevényt fogják el, majdnem bizonyos, hogy kivégzik. Az élet produkál néha ilyen furcsaságokat.

A szomszédos zárkában egy katonaszökevény heteken át megjátszotta az őrültet. Éjjel-nappal ordított. Bármit kérdeztek tőle, azt üvöltötte: – Hozzátok le nekem a holdat! – Megpróbálták mindenféleképpen beugratni, hogy elszólja magát, vagy megfeledkezzék szerepéről, és akkor kiderül, hogy szimuláns. Egyébként nem tudom, mi lett a sorsa a későbbiek folyamán, de nekem elárulta, hogy valóban szimulál. Egy napon ugyanis a folyosón a közelembe került, és legnagyobb meglepetésemre beszélgetni kezdett velem. Nagyon normális hangon, meggondoltan azt kérdezte, mi a véleményem, megmentheti-e a saját életét azáltal, ha kitart az őrült szerepe mellett. Egyáltalán érdemes-e neki ezt a mérhetetlenül fárasztó, kínos küzdelmet folytatni. Természetesen biztattam, hogy csak üvöltsön továbbra is, ne adja fel a reményt. Máig sem tudom, minek köszönhetem ezt a nagyfokú bizalmat. Rabságom alatt mások is közeledtek hozzám bizalommal, de jelen esetben élet-halálról volt szó. Szívből kívántam, hogy erőfeszítése sikerrel járjon.

Szeptember vége felé újabb esemény erősítette meg a kívülről kapott optimista híreket. Egyik nap déltájban lekísértek a beszélőre, ahol csomag várt rám. A folyosón végighaladva összetalálkoztam dr. Weil Emillel. Civil ruhát, sőt nyakkendőt viselt, karján elnyűtt felöltő, kezében egy kopott kis bőrönd.

– Mi az, Emil, talán csak nem a Riviérára készülsz? – kérdeztem teljesen elképedve.

– Fél órával ezelőtt behívtak a fegyház parancsnokságára, és közölték velem, hogy csomagoljak – válaszolta derűsen, és mutatta az elbocsátólevelet.

Weil Emilnek még nem járt le a büntetése. Szabadulása mindannyiunkat újabb reménnyel töltött el, hiszen előzőleg még egyetlen kommunista foglyot sem engedtek szabadon. Akikre nem tudtak semmit rábizonyítani, s így nem állíthatták bíróság elé, azokat internáló táborba, majd onnét német koncentrációs táborba szállították. Még inkább bizakodtunk, amikor más kommunista elítéltek szabadon bocsátásáról értesültünk. Nemcsak a mi szabadságunk eljövetelét, hanem az egész nép szabadságának hajnalát is nagyon közelinek éreztük.

Mindezt azonban megakadályozta Horthyék népellenes, még az utolsó pillanatban is félmegoldásokat kereső politikája.

1944. október 15-én vasárnap, a déli órákban a fogházőröktől tudtuk meg, hogy a rádióban elhangzott a kormányzó proklamációja, mely szerint Magyarország fegyverszünetet kért. A hírt üdvrivalgással fogadtuk. Mindenki ugrált, táncolt örömében. Kollektív élelmiszer-kincsünkből még a fogházőröket is megvendégeltük, akik bizonygatták, hogy ők mindig velünk éreztek. Munkásszármazásukról kezdtek beszélni, és hangoztatták, hogy mi, kommunisták, holnap már mindannyian szabadok leszünk.

Az őrök távozása után nagy vita keletkezett. Egyesek azt mondották, s nekem is az volt a véleményem, hogy nem szabad megvárni a holnapot, hanem azonnal ki kell törni a fegyházból. Ne várjunk egyetlen percig sem, használjuk ki ezt a lélektani pillanatot. Most senki nem emelne fegyvert ellenünk. A többségnek azonban az volt a véleménye – sajnos, mint rövidesen bebizonyosodott, nagyon hibás véleménye –, hogy ha mostanáig kibírtuk a fogságot, akkor még kibírunk egy éjszakát. Utána hivatalosan, a törvényesség betartásával távozhatunk.

Súlyos hiba volt a várakozás, nemcsak a mi részünkről, de kinn élő elvtársaink részéről is. A helyzet azon a vasárnapon olyan volt, hogy talán néhány ember is kiszabadíthatta volna a fegyház kommunista foglyait. Mindenképpen fel kellett volna használni a proklamációt követő órákat arra, hogy a kommunistákat kihozzák a fegyházból. Szerintem azt az akciót senki sem akadályozta volna meg.

Ennek a lehetőségnek az elmulasztásáért mérhetetlenül nagy árat fizettünk. Alig néhányan érhettük meg 1945. április negyedikét, hiszen a mi

zárkánk 28 lakosából is, tudomásom szerint, mindössze hárman maradtunk életben. Mindnyájunknak a szenvedés olyan pokoli kínját kellett kiállnunk, amelyhez képest Dante pokla is mennyország volt.

LETŰNT REMÉNYEK

A nyilas hatalomátvétel után furcsa éjszaka következett. 15-ről 16-ra virradóra egész éjjel elszórt lövöldözést hallottunk különböző irányból. De sejtelmünk sem volt arról, hogy mi történt a fegyház falain kívül. Október 16-án reggel megbeszélést tartottunk a fogolytársakkal. Elhatároztuk, hogy kijelölünk egy küldöttséget, amely felkeresi a fegyház parancsnokát (emlékezetem szerint Rácznak hívták), és követeli azonnali szabadlábra helyezésünket.

A küldöttség, amelynek én is tagja lettem, megbízatásának megfelelően azonnali kihallgatást kért a fogház parancsnokától. Amikor eléje vezettek, a megváltozott helyzetre hivatkoztunk, arra, hogy Magyarország kilépett a háborúból, és felszólítottuk, azonnal intézkedjen szabadlábra helyezésünk ügyében. A fegyházparancsnok végighallgatta követelésünket, majd mefisztói kacajban tört ki. Miután végre lecsillapult, jobb karját felemelve dörgő hangon kiáltotta: – Éljen Szálasi! – Azután kijelentette: – Ha tudni akarják, az éjjel átvettük a hatalmat, maguk pedig mind egy szálig el fognak pusztulni.

Jóslata csaknem beteljesedett, hiszen mint már említettem, alig néhányan maradtunk életben s értük meg a felszabadulást.

Szörnyű érzés volt ezzel a hírrel visszatérni reménykedő fogolytársainkhoz, akik erre a közlésre egyáltalán nem voltak felkészülve. Amikor meghallották a valóságot, amely a mi számunkra, de egész népünk számára is tragédiával volt egyenlő, mérhetetlen elkeseredés lett úrrá rajtuk.

A Horthy-féle proklamáció előtt igen sok nyilas vezetőt és funkcionáriust hoztak be a fegyházba. Előfordult, hogy éjszaka szállították be őket, s mi is felébredtünk a zajra, járkálásra, kulcscsörgésre. Reggel az őrök, kérdésünkre, hogy mi történt az éjszaka, azt válaszolták: – Nyilas hazaárulókat hoztak a fegyházba. – Ebből úgy látszott, a fegyház őrsége nem szimpatizált a nyilasokkal, s talán még keményebben bántak velük, mint a kommunista foglyokkal. Szálasiék hatalomátvétele után a nyilas csőcselék előtt megnyílt a börtön ajtaja.

Az első időben nem rosszabbodott a helyzetünk. A fogházőrök – egy

Csonka nevezetű kivételével, aki durvaságával és kegyetlenségével már korábban is kitűnt – elég barátságosan közeledtek felénk. Jól emlékszem, egyikük megjegyezte:

– Hát, gyerekek, beütött a cvikli, erre nem számítottunk.

Nem titkolták, hogy bennünket tartanak hazafiaknak, s volt, aki nyíltan kimondta: a nyilasok eladták hazájukat. Olyan kijelentések is elhangzottak, hogy ha a fegyházból továbbvisznek bennünket, és ők lesznek a kísérőink, velünk együtt ők is megszöknek.

A fegyházban az élet nagyon megváltozott. A kommunisták kivételével az összes foglyot feleskették Szálasira, és megindult a foglyok frontra szállítása, függetlenül attól, hogy egyszerű katonaszökevények voltak, vagy valamilyen bűncselekményt követtek el. Ugyanakkor óriási tömegben érkeztek új lakók a fegyházba, olyanok, akikhez hasonlókat ennek az öreg épületnek a falai még sohasem fogadtak be. Ezek az előkelő származású, vezető állásokat betöltő urak sosem képzelték volna, hogy ilyen helyzetbe kerülhetnek. Bizony, a történelem néha meglepő fordulatokat produkál.

Az új foglyok közül számosan 25 éven át jóban-rosszban a legnagyobb hűséggel szolgálták Magyarország főurát, Horthy Miklós kormányzót és annak rendszerét.

Szálasiék hatalomra jutása után hamarosan megalakult Orendy Norbert csendőr alezredes vezetésével a nyilasok nyomozó osztálya, a nemzeti számonkérő különítmény. Székhelye kezdetben a Naphegyen volt, majd lefoglalták a Margit körúti fegyház épületének nagy részét is.

A kommunistákon és haladó gondolkodásúakon kívül sok volt horthysta katonatiszt is a kezükbe került.

Olyanokat is letartóztattak, akik felismerték, hogy a nyilas hatalombitorlók végpusztulásba viszik az országot. Ekkor már sokan belátták, hogy Magyarország elvesztette a háborút, s a nyilasok teljesen értelmetlenül emberek száz- és százezreinek, sok milliós értékű anyagi javaknak további pusztulását idézik elő, és nem voltak hajlandók felesküdni Szálasira.

Ebben az időben bombatalálatot kapott a Conti (ma Tolnai Lajos) utcai katonai fegyház, amelyben nők és elítélt kémek töltötték a büntetésüket. Az ott lakókat átszállították a Margit körúti fegyházba. Így került a mi zárkánkba Békeffi László, a harmincas évek egyik legkitűnőbb konferansziéja. Mi 28-an nagyobb helyiségbe kerültünk. Békeffi a Pódium Kabaré közkedvelt egyénisége volt. Magam is vörösre tapsoltam nem egy előadáson a

tenyeremet az ő műsorszámain. Csodálatos művészi teljesítménnyel tudta a Pódium Kabarét Hitler-ellenes fórummá varázsolni. Még szabadon voltam, amikor a magyar napilapokban rövid újsághírben olvastam arról, hogy mint angol kémet életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték, de olvasás közben nem gondoltam arra, hogy eljön az az idő, méghozzá nem is sokára, amikor Békeffi László a lakótársam lesz.

A továbbiakban Békeffiről sajnos semmi jót nem írhatok. Közelebbről megismerve nagyon könnyűnek találtatott. A fegyházban általános vélemény volt róla, hogy beszervezett besúgó, ezért nagyon kellett vigyáznunk arra, hogy az ő jelenlétében miről beszélgetünk. A konspiráció szabályait még sokkal szigorúbban igyekeztünk betartani, mint azt megelőzően.

A foglyoknak időnként különböző feladatokat kellett elvégezniük. A fogházőrök megbízásából „magas funkcióba" kerültem. A folyosós tisztét kellett ellátnom, akinek tevékenységi körébe tartozott vizet hordani a zárkákba, segédkezni az élelmiszer szétosztásában és egyéb hasonló munkálatok elvégzése. Ennek a funkciónak azonban volt egy nagy előnye: szabadabb mozgási lehetőséget biztosított a folyosókon és bejárási lehetőséget más zárkákba, sőt a fegyház különböző műhelyeibe, az asztalos-, lakatos-, suszter- vagy szabóműhelyekbe. Ez azt jelentette, hogy kapcsolatot teremtettünk a fegyházban lakó elvtársakkal, akikkel azelőtt nem volt semmi lehetőségünk az érintkezésre.

Ez a beosztásom többek között lehetővé tette, hogy megismerkedhessek azzal az elszabadult pokollal, amely messze felülmúlta minden eddigi tapasztalatunkat. A számonkérő különítmény olyan volt, mint egy három műszakos nagyüzem, csakhogy itt embereknek szinte a felismerhetetlenségig történő kínzása folyt éjjel-nappal.

A folyosón tartózkodva egyszer vérben fetrengve találtam egy főhadnagyot, akinek rangjelzésén kívül csak a vörös haját lehetett felismerni. Úgy megkínozták, hogy még hason csúszva sem tudott a zárkájába eljutni. Ezer sebből vérezve feküdt a betonon, halk jajveszékelés közepette. Természetesen odamentem hozzá, hogy tőlem telhetőleg segítsek neki. Elmondotta, hogy azért kínozták, mert nem volt hajlandó Szálasit szolgálni. Arról faggatták, miféle katonai ellenállásban vett részt és kik voltak a társai. Elsősorban vizet adtam neki, mert saját tapasztalataim alapján tudtam, hogy a kínzás után borzalmas belső láz gyötörheti. Utána megkérdeztem a zárkája számát, és óvatosan odacipeltem.

A főhadnagy esete nem volt elszigetelt. Ilyen és hasonló jelenetek tanúja lehettem a nap minden órájában. Ezeket látva önkéntelenül is eszembe

jutott a fehérterrorista Horthy Miklós és rendszerének minden gyalázatos gaztette. Ezeket még azzal is tetézte, hogy a hatalmat átengedve Szálasinak, saját híveit is kiszolgáltatta a gyűlölködő fasiszták őrült, szadista kegyetlenkedéseinek.

URAK A FOGLYOK KÖZÖTT

Az élet sokszor nagyon érdekes meglepetéseket tartogat számunkra. A következő történet is ezt igazolja.

Egy október végi, november eleji napon a kora délutáni órákban takarodót rendeltek el a fegyházban. Ezt nem tudtuk mire vélni, de másnap mindenre fény derült.

Kora reggel a fogházőr szólított, és kérte, hogy vigyek egy vödör vizet az egyik zárkába. Amikor az általa megjelölt zárkába benyitottam, a szó szoros értelmében kiesett a vödör a kezemből – szerencsére a talpára. Szemtől szemben álltam Magyarország volt miniszterelnökével: Kállay Miklóssal. Az előző délután hozták be, és azért rendeltek el takarodót, hogy senki ne láthassa.

Magyarország egykori hatalmas ura elég szánalmas látványt nyújtott. Sápadtan, magába roskadva kuporgott a zárkában. A meglepetéstől az első pillanatokban nem tudtam szóhoz jutni. A csendet ő szakította meg a következő szavakkal:

– Fiacskám, kaphatnék egy kis szappant meg egy törülközőt?

E szavak után, ámulatomból magamhoz térve, elég cinikus hangon válaszoltam, pedig általában nem ez volt a magatartásom, és a fegyház falai között különösen nem használtam ilyen hangot.

– Attól tartok, kegyelmes uram, ön nincs tisztában azzal, hogy hol van. Ez nem a Ritz-szálló, nem a királyi vár, még csak nem is a kálósemjéni birtokának kastélya, hanem Magyarország legszigorúbb katonai fegyháza. Itt nincs cselédség, nincs luxus, nincs összkomfort, sőt még egy kis szappan és törülköző sincs, ha nem hozott magával. Itt, mint tapasztalni fogja, csak szenvedés van.

Eszembe jutottak a kora reggeli séták; az udvaron ott láttuk az akasztófa helyét. Egyetlen reggel sem múlt úgy el, hogy ne gondoltam volna Schönherz Zoltánra és a többi elvtársra, akiket a Kállay Miklósokhoz hasonló politikusok küldtek a halálba.

Kállayt ismertem, nemcsak a magazinok címlapjairól vagy a mozik vásznairól, ahol hermelinnel ékesített mentében feszített mint büszke

nagyúr, hanem közelebbről is. Az „ismeretség" nagyon régi keletű. Az emlékezet egy-egy esemény kapcsán olykor réges-régi képeket idéz fel. Így történt ez most velem is, felszínre kerültek olyan emlékek, amelyek egy részét anyám és nagyapám elbeszéléseiből ismertem meg.

Anyám – mint írtam – Kálósemjénben született a Kállay-birtokon, amely évszázadok óta volt a család tulajdonában. Nagyapám, sőt már a dédapám is itt zsellérkedett. Iskoláskoromban sokszor nyaraltam a kis faluban, ahol nagybátyám a Kállay-birtokon szolgált. Közelről megismerhettem az urasági cselédek mostoha sorsát. Nagybátyámon soha nem láttam más öltözéket, mint a saját szövésű gyolcsból készült bő szárú gatyát. Ő és a többi hozzá hasonló parasztember elképzelhetetlen szegénységben élt. Sárból gyúrt kunyhókban laktak, és közös konyhára jártak. De nem folytatom... az akkori nincstelen parasztok életét a falukutató írók nálam sokkal jobban lefestették.

Kállay Miklóssal Nyíregyházán is találkoztam a munkahelyemen, az Ungár Lipót-cégnél (ma állami áruház áll a helyén). Mint a megye legelőkelőbb üzletébe, idejártak vásárolni a nagybirtokosok, grófok, bárók és különböző dzsentri családok, így Kállay Miklósék is. Kállay Miklóst többször láttam az üzletben, bár fiatal kereskedősegéd létemre sohasem kerülhettem közvetlen közelébe; az előkelő vendégeket maga a tulajdonos szolgálta ki. Kállay folyószámlára vásárolt, de nem tudom, hogy lehetett azt beváltani. A megyében ugyanis közismert volt, hogy birtoka teljesen eladósodott. Miniszterelnöksége alatt, tudtommal, gondoskodtak róla, hogy a birtok mihamarabb adósságmentes legyen.

Szemtől szemben állva Kállayval a fegyház zárkájában, szerettem volna azt is megmondani neki, hogy idekerülése egyenes folytatása saját hintapolitikájának.

Kállay Miklós nem sok kenyeret evett meg a Margit körúti fegyházban. Átadták őt a Gestapónak, és rövidesen Sopronkőhidán keresztül német koncentrációs táborba szállították. De ismét bevált a közmondás: „Az úr a pokolban is úr", mert őt és a hozzá hasonló politikusokat még a hitleri koncentrációs táborokban is különleges elbírálásban részesítették; és a táboron belül külön kis villát bocsátottak rendelkezésükre, még ha az a korábbi életükhöz viszonyítva igen szerénynek is volt mondható. Kállay Miklós és a hozzá hasonló többi internált európai politikus nagy része megérte a háború végét, nem kerültek gázkamrába.

A felszabadulás után magam is jártam ezeken a helyeken. Berlintől, a Német Demokratikus Köztársaság fővárosától nem messze, Sachsenhau-

senben volt ez a koncentrációs tábor (ma múzeummá van átalakítva). Ott láttam a táboron belül azokat a villákat, amelyeket a tábor foglyai építettek az ilyen előkelő személyiségek számára. A tábormúzeum vezetője elmondta, hogy a villák lakói a foglyok közül még szolgákat is kaptak.

Érdekes figurája volt a Margit körúti fegyháznak Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök, hiszen neki volt alárendelve a defenzív osztály, valamint a katonai különbíróság, amely a kommunistákat ítélte hosszú fegyházbüntetésre vagy halálra.

Vele is beszélgettem, fejére olvastam bűneit, természetesen elsősorban azokat, amelyek a defenzív osztály kegyetlenkedéseivel függtek össze. A hallottakon látszólag mélységesen csodálkozott, mintha sejtelme sem lett volna semmiről. Válaszán nagyon felháborodtam.

Egyébként csak egy-két napig tartották a fegyházban. A felszabadulás után akkor találkoztam újra a nevével, amikor átadták őt a magyar kormánynak. Tőlünk kikérte a Jugoszláv Népköztársaság kormánya, hogy felelősségre vonja az újvidéki vérfürdőért, amiért elnyerte méltó büntetését, a kötél általi halált.

Természetesen kevés hasonlóan magas rangú fasiszta politikus került a Margit körúti fegyházba, míg az ellenállási mozgalom legjobbjainak nagy része megfordult itt. Sokat kivégeztek – mint Tartsay Vilmost, Kiss János altábornagyot és Nagy Jenőt –, másokat továbbvittek más börtönökbe, koncentrációs táborokba.

A Margit körúti fegyház 1944 novemberében olyan volt, mint egy vágóhíd. Naponta tömegesen végezték ki az embereket. Új zárkánk ablaka is a kivégzőudvarra nézett. Mivel az ablak igen magasan volt, társaim a vállukra emeltek. Minden alkalommal úgy éreztem, mintha saját magam állnék a kivégzőosztag elé. Minden puskalövés a szívembe nyilallt. Mégis végignéztem, amennyit csak tudtam, hogyha sikerül életben maradnom – amiben mindig bizakodtam –, tanúja legyek az itt történteknek. Volt olyan nap, hogy 13 emberrel végeztek egymás után.

Egy esős október végi, november eleji napon már a kora hajnali órákban német beszédfoszlányokat hallottunk az udvar felől. Egész nap nagy volt a sürgés-forgás. Ennek okát a késő délutáni órákban tudtuk meg, amikor egy 18–20 év körüli, gyerekképű, szőke, német egyenruhába öltözött fiút állítottak német kivégzőosztag elé. Mielőtt elhangzott a parancs a sortűzre, a fiú még elkiáltotta magát: „Meine Mutti!" – Utána szinte azonnal eldördültek a fegyverek, és a fiatal fiú holtan esett össze. A hitleristák egy ilyen kivégzésből szinte népünnepélyt csináltak.

Egy szép fiatal lányt is meggyilkoltak. Mintha még most is magam előtt látnám: nagy barna haja kibontva, ördögbőr kabátban és barna szoknyában szó nélkül állt a puskacsövek előtt. Szörnyű és megrendítő látvány volt, amint a sortűz után összeesett. Sokáig nem tudtam elmozdulni a cella ablakából, így azt is láttam, hogy a kivégzés után fehér lepedővel takarják le holttestét, és sokáig nem szállították el. Egymás után jöttek az igen magas rangú tisztek, ezredesek, tábornokok, s felhajtva a lepedőt, a tetemet nézegették. Az esemény napokig nem hagyott nyugodni. Az egyik fogházőrtől aztán megtudtam, hogy Szenes Hannának hívták, és az angolok hírszerzője volt, ők dobták le valahol Magyarország fölött ejtőernyővel.

Sokat törtem a fejem, hogyan kerülhetett ez a szép fiatal teremtés mint angol kém a kivégzőosztag elé. De csak a felszabadulás után kaptam rá választ.

Az angolok a fennhatóságuk alá tartozó területeken élő zsidók közül sok fiatal ejtőernyőst képeztek ki különleges feladatok végrehajtására. Ezek a zsidó fiatalok minden áldozatot vállaltak, hogy a hitleri fasizmus ellen küzdhessenek. Az ilyen ejtőernyős vállalkozások résztvevői többnyire elpusztultak. Ezek egyike volt a fiatal Szenes Hanna, aki Izraelből került az angol hadseregbe. Mint megtudtam, hősként vállalta tettének következményeit, a legnagyobb kínzással sem tudtak belőle semmiféle vallomást kicsikarni.

Még egy megrázó kivégzésnek voltam szemtanúja. Koródi Béla újságíró, hadapród őrmester volt az áldozat. Előzőleg hosszasan elbeszélgetett velem. Napokon át többször találkoztunk, de rendkívül zárkózott ember benyomását keltette. Egyszer azonban váratlanul odalépett hozzám és megszólított. A következőket tudtam meg tőle: a Várban elfogtak egy fiatal egyetemi hallgatót, aki vignettákat ragasztott a házak falára. A vignettákra kézzel írták: „Szálasi, lógni fogsz". Kínvallatás közben azt állította, hogy a címkéket Koródítól kapta. Ő azonban rendkívül primitív módszernek tartja az effajta akciót, és semmi köze nem volt a röpcédula-ragasztáshoz. Elmondotta, hogy szívvel-lélekkel antifasiszta, és ha kell, az életét is odaadná meggyőződéséért, de ilyen naiv dolgokat nem követne el. Kihallgatás nélkül egyenesen a fegyházba hozták. Eddigi megfigyeléseim alapján úgy tudtam, hogy minden komolyabb ügyben vallatták, kínozták az elfogottat, csak azután került a fegyház zárkájába. Biztattam: haza fogják engedni.

Koródi Bélát a második világháború alatt egy munkaszolgálatos szá-

zad parancsnokaként kiküldték a frontra. A hozzá beosztottakkal emberségesen bánt, ahogy tudott, segített rajtuk, sőt a Miniszterelnökségen panaszt tett a szolgálat közben tapasztalt borzalmas állapotokról. Ezt rótták fel később egyik legsúlyosabb bűnéül. A frontszolgálatról visszarendelték, és haditudósítói századba került. Tapasztalatairól „Az orosz kenyér" címen könyvet írt. Magyarország német megszállás után bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. Akkori beosztásánál fogva – a Hadügyminisztériumban dolgozott – fontos információkat juttatott az ellenállási mozgalom vezetőihez.

Mostanában állítottak neki emléktáblát Budapesten, a VI. kerületi Lovag utcában. Miután kivégzésére élesen emlékszem, meglepett, hogy életrajzi anyagában azt írták róla: Sopronkőhidán ölték meg.

FELKÉSZÜLÉS A SZÖKÉSRE

Az egyik nap hatalmas detonáció remegtette meg a fegyház falait. Nem tudtuk, mi történhetett, földrengés vagy más elemi csapás, mert légitámadás még ilyen erejű rázkódtatást nem okozott. Az esemény óriási szenzációt keltett. Mi is fülünket a földre tapasztva hallgatóztunk, valamiféle csodára várva. Nemsokára az egyik fegyházőr beszólt az ajtó kémlelőnyílásán, hogy a Margit-híd a levegőbe repült. Mivel a híd nem bombatámadás közben semmisült meg, találgattuk, mi idézhette elő felrobbanását. Bár akkor még nem tudtuk, hogy a németek aláaknázták Budapest hídjait, sokunkban felmerült a gyanú, hogy az ő kezük van a dologban.

Zárkánkban az élet nem változott, de a jövőt illetően nagy volt a bizonytalanság. A többség úgy vélte, hogy bár a szovjet hadsereg pár kilométernyire van a fegyháztól, mégsem fogjuk megélni a felszabadulást. De voltak közöttünk derűlátók is. A legoptimistább dr. Jahn Ferenc volt, aki biztatott bennünket, hogy életben maradunk. Ehhez az állításához elméletet is gyártott: szerinte nem maradhatunk sokáig Budapesten, rövidesen továbbvisznek bennünket. De a háború vége felé közeledik, és a náciknak szükségük lesz olyan bizonyítékokra, amellyel igazolhatják, hogy nem öldösték le a kommunistákat. Ezért bennünket életben fognak hagyni.

Biztosra veszem, hogy ő maga egy szót sem hitt az egészből, csak a mi bátorításunkra, vigasztalásunkra, eszelte ki elméletét.

Mindannyiunkat egyre inkább foglalkoztatott a fegyházból való elszállítás gondolata. Egyre türelmetlenebbül vártuk, hogy történjen valami. De nemcsak mi, elítéltek, hanem őrzőink is egyre gyakrabban tették fel a kérdést: vajon mi következik ezután? Ők is úgy gondolták, hogy rövidesen elszállítanak bennünket a fegyházból.

Ez valóban hamarosan bekövetkezett, de őreinknek az a reménye, hogy ők lesznek a kísérőink, nem vált valóra.

A felfokozott várakozás napjai azonban nem múltak el tétlenségben. Néhány részletes tervet dolgoztunk ki a szökésre, de fogolytársainkat egyelőre nem avattuk be. Azt terveztük, hogy útközben nyílást vágunk a vagonon, és előre megbeszélt sorrendben kiugrunk a mozgó kocsiból. Turcsányi Lajos (a felszabadulás után a néphadsereg ezredese lett, jó pár évvel ezelőtt halt meg tragikus körülmények között) illegálisan levelet juttatott ki a fegyházból a húgának. Megkérte, készítsen két hatalmas kenyeret, és abba süssön bele nyilaskeresztes karszalagokat. Erre azért volt szükség, hogy a szökés után a karszalagot feltéve, könnyebben visszatérhessünk a fővárosba. El akartuk kerülni az igazoltatást, ami nagyon veszélyes lett volna számunkra, hiszen nem volt semmiféle okmányunk.

A szervező bizottságtól azt a feladatot kaptam, hogy gondoskodjam a vagon felnyitásához szükséges szerszámokról. Ehhez csak nekem volt lehetőségem, mert mint folyosós, bejuthattam a börtön minden műhelyébe. Bőségesen be is szereztem vésőket, kalapácsokat, lombfűrészeket stb. A kért kenyerek is hamarosan megérkeztek Turcsányi Lajos nevére.

Közben egyre közeledett a fegyházból való elszállítás napja. November végén egyik éjjel arra ébredtem, hogy ágyúszót hallok. Eleinte nem hittem a fülemnek. Tovább hallgatóztam, és minden kétséget kizárólag megállapítottam, hogy valóban ágyúznak. Leírhatatlan örömömben felráztam a mellettem alvó Tóth Dezsőt: – Ébredj, itt vannak a felszabadítóink. (Tóth Dezső egyike azon keveseknek, aki életben maradt közülünk. Jelenleg a SZOT pártszervezetének titkára.)

Fogvatartóink azonban nem várták meg a város ostromát, november 25-én kiadták a parancsot a fegyház átmeneti kiürítésére. Még aznap délután sorakoztattak bennünket az udvaron. A biztonság kedvéért a szerszámokat szétosztottuk egymás között. Arra az eshetőségre is gondoltunk, hogyha szétszakítanának bennünket, a szervező bizottság minden tagjánál legyen a szökéshez szükséges szerszám. Természetesen igyekeztünk ezeket a lehető legjobban elrejteni.

Autóbuszok gördültek a fegyház udvarára, és ezeken a Keleti pálya-

udvarra szállítottak bennünket. A pályaudvaron az autóbuszokból kiszálló foglyokat négyszög alakban helyezték el, szorosan egymás mellett, fegyőrök kíséretében. Ezek közül azonban egy sem volt a Margit körúti fegyházból való, mindannyian a Conti utcában teljesítettek azelőtt szolgálatot.

Mi, a szökés szervezői, egymás mellett helyezkedtünk el a sorban, hogy egy vagonba kerülhessünk. Ezt a szándékunkat azonban meghiúsították. A vagonba való berakodás nem egymás melletti, hanem egymás mögötti sorban történt, így engem elszakítottak társaimtól. A zsúfolt vagonokat – egy kocsiban hatvanan is lehettünk – gondosan lelakatolták és útnak indították. Akkor még nem tudtuk, hová.

Nyomban elindulásunk után előszedtem a nálam levő szerszámokat, és megbeszélésünk szerint nekiláttam a vagon felnyitásának. Pokróccal takartam el a vagon ütköző feletti részét, és óvatosan kezdtem a művelethez. Munkámat azonban nem sokáig folytathattam, mert azt észrevette a már említett korábbi zárkatársam, Békefi László, aki ugyancsak ebbe a vagonba került. Odajött hozzám és figyelmeztetett, hogyha nem hagyom abba, fellármázza az őrséget. Egykönnyen nem akartam lemondani szökési tervemről, és elhatároztam, hogy elhallgattatom Békeffit. De Gács László, akivel közöltem tervemet, lebeszélt erről, mert a vagonba nagyon sok olyan fogoly került, aki soha nem volt kommunista. Többeket bevittek ugyanis a fegyházba azzal a váddal, hogy kommunisták, akik soha nem voltak azok.

Ezek után fájó szívvel le kellett mondanom a szökésről.

Alig egy órát mehetett a szerelvény, amikor egyik állomáson megállt. Géppisztolylövéseket hallottunk, majd kézigránátok robbanását. A mi vagonunk tetejét is keresztülfúrták a lövedékek. Nem tudtuk, mi történhetett a szomszédos vagonokban, de sejtettük, hogy összefüggésben van a szökéssel. Vajon sikerült-e nekik, és ha igen, hány ember számára nyílt meg a szabadulás útja? De hiába töprengtünk, egyelőre nem derült ki semmi. Nemsokára két géppisztolyos fogházőr lépett a kocsiba, s az út további részében velünk maradtak.

Menet közben a vagonokat többször mellékvágányra terelték, minek folytán a Budapesttől mintegy 100 kilométernyire levő Komárom városát csak a kora reggeli órákban értük el. Természetesen rendeltetésünk helyét csak az állomástábláról ismertük meg.

Rendkívül izgatottan szálltunk ki, minden tekintet a szomszédos vagonra esett. Mindjárt láttuk, hogy ott a vagon felvágása sikerrel járt, azaz

félsikerrel, mert utasainak mintegy fele tudott csak megszökni. Hamarosan megtudtuk, mi játszódott le útközben, de a szökés részleteit csak néhány héttel később ismertem meg.

1944. december elején kinyílt a Csillag-erőd föld alatti katakombájának ajtaja, és behajtottak rajta egy agyonkínzott, félig eszméletlen, szörnyű állapotban levő embert. Felismertem benne volt zárkatársamat, Schiffer Pált (Szakasits Árpád vejét). Mint baloldali szocialistát tartóztatták le és vitték a defenzív osztályra, majd a Margit körúti fegyházba. Amikor a komáromi vasútállomásra megérkeztünk, ő is hiányzott a foglyok közül. Most részletesen elmesélte a szökés történetét, saját tragikus, de tulajdonképpen meggondolatlanságának köszönhető sorsát.

Amikor elhelyezték őket a vagonban és a szerelvény elindult, a szökés egyik szervezője ismertette a tervet. Ezt könnyen megtehette, mert ebbe a vagonba csupa magyar elvtárs és olyan délvidéki partizán került, akiknek a halálos ítéletet előrevetítő statáriális tárgyalását már kitűzték a Margit körúti fegyházban. Nyomatékosan figyelmeztették az elvtársakat, hogy csak az előre kijelölt sorrendben és csak a mozgó vagonból szabad kiugrani, tehát ha a szerelvény áll, az akciót fel kell függeszteni.

Azután többen nekiláttak a vagon ütköző feletti része felnyitásának. Abban a pillanatban, amikor barátomra, Schiffer Pálra került a sor a kiugrásnál és kilépett az ütközőre, a szerelvény megállt. Nem volt elég lelkiereje ahhoz, hogy visszalépjen, ilyen közel a szabadulás lehetőségéhez, és kiugrott. Ugrás közben nekiesett egy oszlopnak. Ezzel nagy zajt csapott, s felhívta magára az őrség figyelmét. Géppisztolylövéseket adtak le és kézigránátokat dobáltak a szökevény után. Ezt hallottuk mi azon az éjszakán. Schiffer Pálnak azonban ez esetben még szerencséje volt, nem találták el, és sikerült eljutnia Budapestre.

A továbbiakban azonban meggondolatlansága lett a veszte.

Budapesten albérleti szobát keresett. Apróhirdetés alapján déli 12 órakor a Margit körúti fegyház közelében járt szobát nézni, ahelyett, hogy még a tájékát is messze elkerülte volna. Útközben összetalálkozott a számonkérő különítmény egyik tagjával, aki természetesen nagyon jól tudta, hogy Schiffer Pált november 25-én a Keleti pályaudvarról útnak indították a komáromi Csillag-erődbe.

A csendőrpribék megállította őt, és kedélyesen beszélgetni kezdett vele. Arról, hogy nemsokára vége lesz a háborúnak, béke lesz. Már-már azt hitte, hogy futni engedi, és szépen elköszönt:

– No, isten áldja, felügyelő úr!

– Hohó, nem úgy van az, Palika! – kiáltotta a csendőr, és visszavitte a Margit körúti fegyházba, ahol az úgynevezett dobzárkába vezették. Ide a fegyházban elkövetett súlyos vétségért helyezték a foglyokat. Schiffernek derékig vízben kellett állnia, és csak annak köszönhette életben maradását, hogy akkor már a szovjet csapatok közeledése miatt végérvényesen kiürítették a fegyházat. Így is 40 fokos lázzal került közénk.

A balul végződött szökési kísérlet nyomán szereztem tudomást arról, hogyan valósult meg szökési tervünk, amelynek egyik fő előkészítője én voltam, de a véletlen folytán a végrehajtásából kimaradtam.

Azóta nagyon sokszor találkoztam Schiffer Pál barátommal, de erről a megrázó élményéről soha többé nem beszélgettünk.

A KAZAMATÁK POKLÁBAN

A komáromi állomáson, ahol a szó szoros értelmében kikergettek bennünket a marhavagonokból, őreink részéről csak kegyetlenséget tapasztaltunk. Azt hiszem, ebben már benne volt a háború elvesztése felett érzett tehetetlen düh is. De még a hatalmukban voltunk. Az állomástól a Csillag-erődig futásban kellett megtennünk az utat. Legyengült szervezetünk alig bírta ezt az erőkifejtést, és nagyon sokan, különösen a nők, többször összeestek. Ilyenkor rugdosással és a hátukra mért géppisztolyütésekkel hajtották őket tovább. Önkéntelenül is arra kellett gondolnom, milyen másképp bántak velünk a Margit körúti fegyház őrei, míg ezek a Conti utcaiak minden emberi mivoltukból kivetkezett fenevadak voltak.

Rendkívül feldúlt, nyomott hangulatban érkeztünk utunk céljához. Szándékosan nem használom a végcél kifejezést, mert az tíz- és százezreknek a gázkamrát jelentette.

Azok, akik a golgotának ezt az útját nem járták végig, nem tudják elképzelni a komáromi Csillag-erődben uralkodó állapotokat. A háborús időkről, a fogságról, a kegyetlenségekről igen sok könyvet olvastam már magam is magyar és külföldi írók tollából, de egyáltalán nem túlzok, amikor azt állítom, hogy a komáromi Csillag-erőd kazamatáiban tapasztalt szörnyűségekhez hasonlóval még nem találkoztam.

Megérkezésünkkor tágas föld alatti helyiségbe kerültünk. Előttünk fogoly vándorcigányok laktak ott; egy öreg cigányasszony holtteste még a földön hevert. A teremben hatalmas emberi trágyadomb bizonyította, hogy az itt tartott foglyok helyben voltak kénytelenek elvégezni szükségleteiket . . .

A börtönévek már alaposan megedzettek, egyébként is erős idegzetű voltam, de ebben a környezetben rajtam is valóságos őrjöngés tört ki. Közel jártam az ájuláshoz. A kínzást, éhezést, hideget jobban el tudtam

viselni, mint azt a szennyet és bűzt, ami itt fogadott. A Csillag-erődben ezenkívül a tetvek milliárdjai tanyáztak. Nem volt semmi fertőtlenítés, mint a többi fegyházban. Ezt a helyet Európa halálgyárai tranzitállomásának nevezhettük. Csakhamar rájöttünk, hogy az erőd területére naponta befutó marhavagonokban elhelyezett emberi roncsokat már nem a magyarok, hanem a német Gestapo törzsszámozta. Ezek a szerelvények a koncentrációs táborba szállították az utánpótlást.

Az emberben felmerült a történelmi emlék, amikor ezen a helyen Klapka György és vitézei védték a magyar földet az elnyomók ellen. Vajon mit szólnának a hajdani hősök, ha látnák testvéreik megkínoztatását, akiknek egyetlen bűnük, hogy a szabadságot még az életüknél is többre becsülték, vagy egyszerűen csak az, hogy cigánynak, zsidónak születtek.

A vár fokán ekkor is őrtornyok álltak, de ezek nem a külső ellenség közeledtét voltak hivatva jelezni, hanem a bennük elhelyezett géppuskafészkekkel együtt az volt a rendeltetésük, hogy meghiúsítsák a foglyok számára a szökést az erőd területéről.

A foglyok itt már lényegében számokat jelentettek. Három fő csoportot alakítottak: az egyikbe a kommunistákat és a haladó gondolkodásúakat, a másikba a zsidókat és a harmadikba a cigányokat sorolták. Őket talán még az előbbieknél is alantasabb páriáknak tartották. Tehát magyar földön már teljes egészében a német koncentrációs táborokban alkalmazott rendszer érvényesült.

Mint említettem, tulajdonképpen tranzitállomás volt ez a hely, ahol az idehurcolt szerencsétlen emberek általában rövid időt töltöttek. Megérkezésük után nem sokkal továbbhurcolták őket, és életüket valamelyik német koncentrációs táborban fejezték be.

Jó szerencsémnek vagy minek köszönhetem, hogy akárcsak a defenzív osztályon, itt is én töltöttem el a leghosszabb időt. 1944. november 26-tól december 28-ig tartózkodtam a táborban, ami rendkívül ritka esetnek számított. Több mint egyhónapi ottlétem alatt a kínok minden kínját kellett elviselnem, s a legszörnyűbb emberi sorsokkal ismerkedtem meg; az embertelenségnek, az elaljasodásnak olyan fokát láttam, amelyre Victor Hugo is csak nehezen talált volna szavakat. Olyan mérhetetlen emberi szenvedést, amikor a halál már nemcsak megváltást, minden földi gyötrelemtől való megszabadulást, hanem valóságos mennyországot jelent.

Ez a „megváltás" naponta sokaknak osztályrésze lett.

A hétnek nem volt egyetlen olyan napja, amikor ne ástak volna nagy számmal gödröket a halottak számára. Különösen a cigányok pusztultak el tömegesen, hullottak, mint ősszel a legyek. Talán ők viselték a legnehezebben a rabságot. Erre mutatott az is, hogy naphosszat úgy üvöltöttek, mint a ketrecbe zárt oroszlánok. Pusztulásuk fő oka az volt, hogy a mosléknak sem nevezhető „ételt", amit a foglyok kaptak, a cigányoknak nem adagolták ki, hanem egy nagy kondérral odatették elébük. Az elosztás „aki bírja, marja" alapon történt náluk. Az erőtlenebb soha nem jutott ennivalóhoz, ezért tovább gyengült, és nemsokára éhen halt. Ez tökéletesen beillett a hitleri fajelméletbe, ugyanakkor megtakarította a továbbszállítás költségeit.

De nemcsak a cigányok között aratott a halál. Erről szól az alábbi nagyon szomorú történet. A föld alatti kazamatában, amelyet valaha lőszerraktárnak használtak, a vadállatokéhoz hasonló ketrecekben voltunk elhelyezve. A mellettem levő faketrecben Rosenbaum Miklós, egy fiatal, 22 év körüli, felvidékről származó fiú feküdt. Csillaghegyen ismerkedtünk meg. Miklós igaz kommunista módjára viselkedett, semmiféle kínzással nem tudták megtörni. December végén megbetegedett, egész teste lázban égett. Minden orvosi szakértelem nélkül sejtettük, hogy tüdőgyulladása van.

Hiába vertük ököllel az ajtót, és könyörögtünk őrzőinknek, hogy hozzanak orvost, részesítsék a fiút orvosi kezelésben, ránk sem hederítettek. December 24-én, karácsony éjjelén arra ébredtem, hogy Miklós keresztben fekszik mellettem. Többször szólongattam, szerettem volna rávenni, hogy feküdjön vissza a vackára. Miután nem kaptam semmi választ, éreztem, hogy valami nincs rendben. Megtapintottam a kezét, és megrendülten tapasztaltam, hogy az jéghideg. Másnap reggelig virrasztottam holttestte mellett, és gondolatban én mondtam el felette a gyászbeszédet. Reggel elvitték, teste örökre jeltelen gödörbe került.

Egyike volt azoknak a névtelen kommunista hősöknek, akiknek emlékét eddig csak néhányan őrizték meg.

A Csillag-erődbe külföldi antifasisztákat is zártak, többek között franciákat, belgákat és más országbelieket. Fogolytársaim között voltak olyanok, akik beszéltek nyelveket, és így tudtunk a külföldiekkel érintkezni. Elbeszélték, hogy sok koncentrációs tábort végigjártak, de sehol ehhez fogható pokollal nem találkoztak. Auschwitzban, Birkenauban, Buchenwaldban és másutt az emberek millióit gyilkolták meg. Ha a komáromi Csillag-erődben hosszabb időt töltöttek volna a foglyok, kivétel nélkül

elpusztulnak. De ez csak átszállóhely volt a halálgyárak felé, s viszonylag rövid ideig tartottak itt egy-egy csoportot.

Egyik reggel én is részt vettem a foglyok szokásos sétáján. Egyébként csak egy alkalommal csatlakoztam a sétálókhoz, mert rájöttem arra, hogyha a szabad levegőről visszamegyek a mélybe, az ottani borzalmas bűz még elviselhetetlenebb. Most mégis rászántam magam.

A sétán felfigyeltem egy hét-nyolc éves kisfiúra, aki az őrszolgálatot teljesítő katonához fordulva megkérdezte: – A bácsi nem nyilas?

– Nem, fiacskám – válaszolta a katona.

– Tessék adni egy darabka kenyeret, mert nekem nincs anyukám.

A katona kérdésére elmondta, hogy édesanyját útközben a nyilasok agyonlőtték. Az eset még az őrt is megrázta, és szó nélkül teljesítette a kisfiú kérését.

Séta után legnagyobb meglepetésemre egy jó ismerősömnek, Köves Andrásnak (a felszabadulás után a Magánalkalmazottak Szakszervezete főtitkára) a húgával találkoztam. Elmesélte internálása történetét, s ebből megtudtam azt is, hogyan pusztult el a kisfiú édesanyja.

A Mosonyi utcai toloncházba internálták. Budapest teljes bekerítése előtt az utolsó percben valamennyiüket kikergették a toloncházból, és Komáromig nyilasok hajtották őket. Nagy tömegben indultak el, de csak igen kevesen értek a komáromi Csillag-erődbe. A nyilasok egész úton azzal „szórakoztak", hogy kipróbálták az új német MP–44-es géppisztolyaikat. Úgy lövöldöztek ezekre a szerencsétlenekre, mint a fán levő verebekre.

Köves húga is kétségbeejtő állapotban volt, testileg-lelkileg teljesen összetört. De saját életével mit sem törődött, csak egyetlen lánya nevét hajtogatta, akiről semmit nem tudott. Lányát mint szabómunkást jól ismertem, véletlenül én szerveztem be a mozgalomba. Illegalitásban élte át ezeket a nehéz éveket, és a felszabadulás után kemény munkával elvégezte az orvostudományi egyetemet. Dr. Sziláki Anna nemrégiben halt meg, viszonylag fiatalon, gyógyíthatatlan betegségben.

Az édesanyának akkor sejtelme sem volt leánya hollétéről. Próbáltam belé lelket önteni, mondván, talán csak napok kérdése, és minden gyötrelemnek, szenvedésnek vége. Ezt a rövid időt akaraterővel ki kell bírni. Miután a rajta levő elnyűtt ruhán kívül semmije sem maradt, a saját fehérneműmből láttam el őt ruhadarabokkal. Egy nappal később bevagonírozták, soha többé nem tért vissza.

Ebben az időben a vagonok egyre sűrűbben fordultak Komárom és a

koncentrációs táborok között. Túl sok lakója már nem maradt a Csillag-erődnek. Az itt fogva tartottakat eddig sohasem dolgoztatták. December 25-én, karácsony első napján, legnagyobb meglepetésünkre kivittek bennünket Komárom határába lövészárkot ásni. Rövid szabadban tartózkodásunk ideje alatt néhány bombázógép húzott el felettünk. Abbahagytuk az amúgy sem nagy szorgalommal végzett munkát, s mesterséges pánikot keltettünk, mintha a bombázógépek láttán halálfélelem fogott volna el bennünket. Az volt a célunk, hogy a pánikot felhasználva megpróbálunk szökni. Ez csak egyikünknek, Dénes Istvánnak sikerült. Korábban említettem, hogy meg akart szökni a defenzív osztályról. Akkor nem sikerült, de most több szerencsével járt. Hiába űzték, kergették napestig, nem jutottak a nyomára. Bennünket visszavittek a kazamatába, mégis boldogok voltunk, hogy legalább egy fogolytársunk megszabadult.

SZABADULÁS, ÉRDEKES FORDULATTAL

December 28-án már olyan közelről hangzott az ágyúdörgés, hogy pontosan meg lehetett különböztetni a szovjet ágyúk hangját. Igaz, ezt már hallottam Budapesten is, amikor azt hittem, órák kérdése mindössze, és fogságunk véget ér. Ez most valóra vált, bár kálváriám korántsem fejeződött be.

A komáromi Csillag-erőd parancsnokságának már nem volt ideje a még ott levő foglyokat a szokásos módon elszállítani. Gyalog indítottak bennünket útnak, arra számítva, hogy majd valahol sor kerülhet a bevagonírozásra. Ez így is történt, de én nem vártam be. Tábori csendőrökkel, nyilasokkal és SS-katonákkal körülvéve indult a nyomorúságos csapat keresztül a komáromi hídon. Estefelé a mostani Csehszlovákia területén levő Örsújfaluba érkeztünk. Már előzőleg közöltem néhány elvtársammal, így a mellettem menetelő Gács Lászlóval is, hogy engem élve nem visznek át a határon. Szilárdan elhatároztam, hogy mindenképpen megszököm.

Amikor a község keskeny utcáján mentünk végig, elérkezettnek láttam az időt. A sorból kiugorva benyomtam egy kis ház kapuját, és az udvaron keresztül egyenesen a földekre futottam. Nem törődtem azzal, hogy észrevették-e szökésemet vagy sem, rohantam, amennyire csak erőmből telett. Most az egyszer szerencsém volt, nem üldöztek. A nagyon kemény téli éjszakát a mezőn töltöttem egy szénarakás tövében. Vigyáznom kellett, nehogy elaludjak, hiszen öltözékem mindössze abból állt, amiben

1944. március 24-én elfogtak: félcipő, kopott ruha, könnyű tavaszi felöltő.

Messzi távolból tisztán láttam a szovjet ágyúk torkolattüzét, és ez melegséggel töltött el. Ezen az éjszakán már szabadnak éreztem magam. A percek, az órák azonban nagyon lassan teltek. Végre megvirradt. A szürke, téli reggel átfázva, dideregve útnak indultam. Találomra kiválasztottam egy parasztházat. Az ajtón kopogtatva bebocsátást kértem. A gazda beengedett. Naiv történettel próbáltam indokolni látogatásomat. Azt mondtam, Komáromba megyek, oda kell bevonulnom katonának, összefagytam az úton, szeretnék egy kicsit megmelegedni. Házigazdám türelmesen végighallgatta mesémet, majd a következőket mondta:

– Nézze, maga aligha mehet Komáromba, hiszen onnan a katonák már kivonulnak. Tudom viszont, hogy tegnap délután a csendőrök és az SS-ek kommunista foglyokat hajtottak végig Örsújfalun. Minden bizonnyal közülük szökött meg. De most innen egy lépést se tegyen, hiszen az egész község tele van csendőrökkel, és ha átlépi a ház küszöbét, nyomban elkapják. Bízzon bennem – tette még hozzá.

Beszélgetésünk során elmondta, hogy évekig tagja volt Csehszlovákia Kommunista Pártjának. Ezek után megfogadtam tanácsát, és ott maradtam. Váradi – így hívták vendéglátómat – szólt a feleségének, hogy készítsen nekem reggelit, és hozzon vizet a mosdáshoz.

Pár napot töltöttem e vendégszerető hajlékban, és ez alatt az idő alatt mindennel elláttak. Barátként bántak velem, elhalmoztak szeretetük jeleivel. Áldottam a sorsot, hogy éppen ide vezérelt.

Házigazdám egy alkalommal megemlítette, hogy nagy az ő szomorúságuk: Komárnóban, illetve a közeli Benetelepen lakó húgának a férjét, Urbán Miklóst a Csillag-erődbe zárták, majd a németek elhurcolták valamelyik koncentrációs táborba.

Váradiéknak nem voltam terhére, de éreztem, hogy Örsújfaluban nem maradhatok tovább. Vendéglátómnak ugyancsak az volt a véleménye, hogy itt-tartózkodásom nagyon veszélyes, hiszen egy ilyen kis faluban könnyen felfedezhetnek, és ez nemcsak az én pusztulásomat jelentené, hanem az övét is. Ezt a kockázatot nem vállalhattam, már csak azért sem, mert Váradinak két gyermeke volt. Megköszöntem mindazt, amit értem tett, s útnak indultam Komárno felé.

Ez az út számomra a félelem útja volt. Végig katonai bunkerek között vezetett, s tudtam, hogy a környéken lépten-nyomon SS-legények cirkálnak. Az igen nagy hideg ellenére homlokomon verejtékcseppek gyöngyöz-

tek. Nem voltam gyáva – azt hiszem, ezt az eddigiek is bizonyítják –, most mégis féltettem alig visszanyert szabadságomat. Semmiféle igazolvánnyal nem rendelkeztem, de még egy zsebkésem sem volt, amivel védekezhettem volna. Örökkévalóságnak tűnt, amíg megérkeztem Komárno határába. Azt gondoltam, megpróbálom felkeresni Urbánnét. Egy magyar katonától kértem felvilágosítást, hol találom meg a Benetelepet. Legnagyobb örömömre közölte, hogy ő is ott lakik, és éppen hazatart. Megkönnyebbülést jelentett számomra, hogy további utamat egy katona kíséretében tehetem meg, annál is inkább, mert mint kiderült, a Benetelepig még jó darab utat kellett megtennem.

Útközben természetesen beszédbe elegyedtünk. Újdonsült ismerősöm, józanul gondolkodó tisztességes ember, a háborút nem tekintette magyar ügynek. Kijelentette, hogy őt az országhatáron túl nem vihetik, mert inkább megszökik. – De miért keresi a Benetelepet? – kérdezte.

– Egy jó barátom lakik ott, Urbán Miklós.

– Sajnos, csak lakott – válaszolta a katona –, a bitang hazaárulók elhurcolták koncentrációs táborba.

Nem árultam el, hogy tudok a történtekről, hanem azt mondtam, ha már idáig jöttem, felkeresem Urbán feleségét.

A BENETELEP ASSZONYAI

Kísérőm Urbánék háza előtt elbúcsúzott. A kapu zárva volt, így az ablakon kopogtattam. A szobából kiszólt egy női hang, és kérdezte, hogy ki az. Miután megmondtam, hogy a testvérétől jövök Örsújfaluból, Urbánné kaput nyitott és beengedett a lakásba.

Összeszorult a szívem a szegénység láttán. Urbán Miklós rakodómunkás volt, Csehszlovákia Kommunista Pártjának tagja. Mióta elhurcolták, asszonyának egyedül kellett két gyermekükről gondoskodnia. Olyan mérhetetlen szegénységben éltek, hogy az ágyneműjükön még huzat sem volt. Betevő falatnak sem lehettek bőviben.

Urbánné barátságosan fogadott. Nem sokat kérdezősködött, vacsorát készített számomra és fekvőhelyről gondoskodott.

Másnap reggel azzal fordult hozzám, első perctől fogva sejtette, hogy szökött kommunista vagyok, de segíteni akar rajtam. Előző este – akárcsak Váradiéknál – Fehér István néven mutatkoztam be. Urbánné most ezen a néven szólított: – Nézze, Pista! Ez a város órákon belül a Vörös

Hadsereg kezében lesz. Maradjon nálunk, itt biztonságban lesz. – Majd férjéről beszélt, és elmondta elfogatásának körülményeit.

Aznap december 31-e volt, és szilveszter éjszakáján olyan közel álltak a szovjet csapatok Komáromhoz, hogy még az orosz katonai vezényszavakat is hallani lehetett. Minden jel arra mutatott, hogy január elsején felszabadul a város. A németek azonban másnap visszaszorították a szovjet csapatokat. Így maradtam én továbbra is Urbán Miklósné vendége.

Azt hittem, hogy a településen Urbánné barátnőjén, Séráné dohánygyári munkásnőn kívül senki sem tud rólam. Séra néni mindennap felkeresett bennünket, és soha nem jött üres kézzel. Rendszerint beszámolt a legfrissebb eseményekről. Sajnos gyakran hozott rossz híreket.

Egyik alkalommal teljesen feldúltan érkezett. Elmondta, hogy a nyilasok milyen szörnyű rémtettet hajtottak végre aznap Komárnóban. A Duna jege vörös lett az emberek vérétől. A tömegmészárlást a Nyíregyházáról, a város elfoglalása elől menekülő nyilasok hajtották végre. Életem e pillanatában szégyelltem, hogy Nyíregyházán születtem.

Ezekben a hetekben gyötrelmes várakozásban teltek napjaim. Pártkapcsolatot senkivel nem tudtam teremteni. Eltelt a február is, de a várost még nem szabadították fel.

Ehelyett váratlan, majdnem katasztrofális esemény történt. Egy reggel zörgettek Urbánék szobájának ablakán: – Nyissák ki a kaput! Államvédelem!

Mindössze annyi időm volt, hogy a konyha melletti kamrába húzódjam és bereteszeljem az ajtót. Átkutatták a lakást, s be akartak nyitni a kamrába is. Mikor a zár nem engedett, követelték a kulcsot. Urbánné közölte, hogy ezt a helyiséget soha nem használják, nincs is kulcsa, a zár már régen berozsdásodott. Ekkor a hét-nyolc éves kisfiához fordultak, hozza elő a kulcsot. A gyerek édesanyjához hasonló választ adott. Erre durván felszólították Urbánnét, hogy vagy odaadja a helyiség kulcsát, vagy az ajtó elé állítják, és azt vele együtt géppisztollyal szétlövik.

Ismertem ezeket a fenevadakat, és nem vártam meg, amíg beváltják fenyegetésüket. Kiléptem a kamrából. Szép számú jöttment söpredék, tábori csendőrök, SS-katonák, nyilasok tartózkodtak a konyhában. Meg sem lepődtek, amikor előjöttem. Nyomdafestéket nem tűrő szidalmak közepette adták tudtára Urbánnénak, hogy mivel katonaszökevényt bújtatott, őt is magukkal viszik. A lakást teljesen feldúlták, a huzatlan ágyneműből még a tollat is kiszórták.

Két pribék elindult velünk egy általunk ismeretlen hely felé. Egész úton

trágár szavakkal illették Urbánnét, aki igazi hősként viselkedett. Nagyon sokszor néztem már szembe a halállal, de mindig félelem, aggodalom nélkül, mert tudtam, ha meg kell halnom, igaz ügyért halok meg. Most azonban lelkiismeretfurdalás gyötört, hogy ezt a bátor asszonyt ilyen helyzetbe hoztam. Vádoltam magam, hogy a halálát okozom. Szavait amíg élek, soha nem fogom elfelejteni:

– Nyugodjon meg, Pista – mondta –, bátran fogok meghalni.

Időközben megérkeztünk a Klapka György tér 9. szám alá, a komárnói nyilas pártházba. Két kísérőnk egy nagy terembe vezetett bennünket. Férfiak, nők nyüzsögtek a teremben, melynek színpadán hosszú asztal mögött magas rangú katonatisztek ültek, nyilas karszalaggal. Alig hittünk a szemünknek, amikor a teremben levő tisztek elküldték a kísérőinket.

Kihasználva az alkalmat, elkeveredtem a férfiak között, míg Urbánné az asszonyok közé állt. Beszélgetésbe elegyedtem társaimmal, és megérdeklődtem, ki hogyan került ide. Megtudtam, hogy a város tele van plakátokkal, amelyek főbelövés terhe mellett jelentkezésre szólítják fel a katonaköteles férfiakat, akár még nem voltak katonák, akár szétverték a csapattestüket. A nőket ugyancsak kötelezően felszólították, hogy jelentkezzenek kényszermunkára, lövészárok ásására. Amikor minderről értesültem, úgy éreztem, hogy még semmi sincs elveszve, talán mindketten megmenekülhetünk.

Megkerestem Urbánnét, és lelkére kötöttem, ha rákerül a sor, mondja azt, hogy közmunkára jelentkezik. Ezután igyekeztem minél hátrább húzódni. Amikor a tisztek elé kerültem, azt mondtam, hogy csapattestemet szétverték, és a parancs alapján szolgálattételre jelentkezem. Jellemző az akkori zűrzavarra, hogy minden további nélkül felvették az általam bediktált – természetesen hamis – adatokat, és kiküldtek a folyosóra. Ekkor még nem tudtam, kínvallatás, kivégzés vagy mi egyéb következik.

Kis idő múltán megjelent egy szakaszvezető, és felsorakoztatott bennünket. Így kísértek át többedmagammal a komáromi laktanyába. Ott újra felvették az adatokat, és mindjárt csapattesthez is beosztottak. Katona ugyan még soha nem voltam, de most rendkívül örültem besorozásomnak, olyannyira, hogy mindjárt eltávozási engedélyt is kértem. Egy hadapród őrmester ki is állította az engedélyt, amelynek birtokában elhagyhattam a laktanyát.

Első utam természetesen a Benetelepre vezetett. Legnagyobb örömömre otthon találtam Urbánnét, aki megbeszélésünk szerint járt el, s beosztották kényszermunkára.

Urbánné nem volt egyedül. A szoba tele volt benetelepi asszonyokkal. Elmondták, hogy átsírták miattunk az egész napot. Biztosak voltak benne, hogy soha többé nem térünk vissza. Ekkor derült ki, hogy ott-tartózkodásomról nemcsak a már említett dohánygyári munkásnő, hanem jóformán az egész telep tudott, és a Séra néni által továbbított élelmiszerküldemények révén tulajdonképpen az egész telep hozzájárult eltartásomhoz.

Ezek az asszonyok, akikkel Sérának kivéve most találkoztam először, valamennyien kemény munkával gondoskodnak családjuk eltartásáról. A férjek nagy része koncentrációs táborban sínylődött. Akiket pedig nem hurcoltak el mint kommunistát, azokat katonának vitték.

Az, hogy valaki benetelepi, sokkal többet jelent, mint egyszerű lakóhely szerinti megkülönböztetést. Komárom egyik külső negyedének ezt a régi, munkások lakta városrészét már jóval korábban, a csehszlovák időkben is, „kis Moszkvának" hívták. Az itteniek elmondása szerint azelőtt, amikor még legális volt a Kommunista Párt, a választásokon minden esetben kommunista képviselőt juttattak be a parlamentbe. Azon a razzián, amikor engem elfogtak, az egész telepet körülfogták a csendőr-, nyilas- és SS-pribékek, és valamennyi lakást végigkutattak. Az itt lakók ugyanis menedéket adtak minden üldözöttnek, aki hozzájuk fordult.

A felszabadulás után csak rövid ideig leveleztem Urbánnéval. Férje, mint oly sokan mások, soha többé nem tért vissza „kis Moszkvába". Ebben a sorsban a legtöbb benetelepi asszony osztozott Urbánnéval.

VÉGRE SZABADON

Az akkori idők zűrzavaros helyzetét felhasználva, hamarosan megszöktem. Egy darabig ismét Váradiéknál, majd különböző helyeken bujkálva április 2-án jelentkeztem a felszabadító szovjet csapatoknál.

A szovjet katonai parancsnokság kicsiny épülete előtt sokan várakoztak: ukránok, szlovákok, magyarok, civilben és katonaruhában. Természetesen fegyver ekkor már a katonáknál sem volt. Nem volt nehéz tolmácsot találnom közöttük. Azt gondoltam, ha felfedem kilétemet, kapok valami igazolványt, és nyugodtan visszatérhetek Budapestre.

Egyelőre azonban ez csak álom maradt. Egy szovjet tiszt közölte, hogy hazamehetek, papírt azonban nem adott. Megfogadtam a tanácsát, s többedmagammal elindultam Budapest felé. Alkalmi társaimmal –

akiknek jó része szökött katona volt – útközben elbeszélgettünk. Megtudtam, hogy budapesti munkások, közülük többen szervezett dolgozók. Mindannyian örültek, hogy kiverték a hitlerista és nyilas hordát.

Néhány órát haladtunk, s közben észrevettük, hogy egyre többen vagyunk az országúton. Most már nemcsak civil és magyar katonaruhás embereket láttunk magunk körül, hanem nagy számmal németeket is. Egyenruhájukról letépték az SS- és a különböző katonai jelzéseket. Önkéntelenül is elmosolyodtam, amikor ezeket a szánalmas, gyáva, életüket féltő alakokat láttam. Hát ezek azok az emberfeletti emberek, akik azt képzelték magukról, hogy uralkodni fognak a világ felett mint a népek kiválasztottjai?

Nem sokáig foglalkozhattam ezekkel a gondolatokkal, mert csakhamar rájöttem arra, hogy mégsem mehetek haza Budapestre. Ugyanis most már „szervezetten" meneteltünk, méghozzá szovjet lovas katonák kíséretében. Hosszas viszontagság után így kerültem újra a komárnói katonai laktanyába, méghozzá szovjet hadifogolyként. Ez a fordulat teljesen váratlanul ért.

A fogolytáborban egyre azon tűnődtem, mit tegyek kiszabadulásom érdekében. Annál is inkább, mert azt már világosan láttam, hogy a tábor parancsnokságánál hiába jelentkezem, szavaimnak hitelt nem adhatnak, hiszen minden hadifogoly, legyen az fasiszta, semleges vagy antifasiszta, egyaránt kommunistának vallotta magát. A táborban pedig nem volt mód arra, hogy külön-külön ellenőrizzenek minden egyes személyt. Végül is úgy döntöttem, Urbánnénak írok, és felfedve valódi nevemet megkérem, hogy személyesen vigye el mellékelt levelemet Budapestre, a párthoz. Ekkor még nem tudtam, hogy barátaim közül kik vannak életben és mit csinálnak. Soraim eljutottak Urbánnéhoz, aki felutazott Budapestre, és továbbította levelemet a párt akkori vezetőihez. Nemsokára történt is változás életemben.

Egyik nap a tábor parancsnokságáról nevemen szólítottak, és két-három elvtárssal együtt egy barátságos szobában helyeztek el. Mindennap bejárt hozzánk egy szovjet főhadnagy tolmács kíséretében, és hosszasan elbeszélgetett velünk. Tájékoztatott a politikai eseményekről, és megkérdezte, mire van szükségünk. Beszélgetéseink folyamán megtudtuk tőle, hogy a civil életben gimnáziumi tanár Moszkvában. Kérésemre hozott könyvet és újságot, naponta megkaptam a *Szabadság* című lapot. Így tudtam meg, hogy Haraszti Sándor, aki a lebukásom előtti időkben

jó barátom volt, a *Szabadság* főszerkesztője. Ennek később nagy hasznát láttam. Bármennyire javult is helyzetem, még nem szabadultam ki.

A következő napokban a komárnói tábort gyors ütemben felszámolták, annál is inkább, mert nem magyar területen volt. A tábor felszámolása után sor került a foglyok elszállítására; engem a járó betegekkel együtt szállítottak el. Igen elkeseredett hangulatban érkeztem a Rákosrendező pályaudvarra. Itt több órát állt a szerelvény, így bőven volt időm, hogy levelet írjak, most már név szerint Haraszti Sándor barátomnak, akinek ismertem a lakcímét, hiszen sokszor vacsoráztam náluk a Damjanich utca 21/a számú házban levő lakásukban.

Levelemben, meglehetősen keserű hangon, röviden vázoltam sorsomat, és sürgős segítségét kértem.

A vagonból kidobott levelet egy Verbai nevezetű pályamunkás találta meg és vitte el a megadott címre. A nevét természetesen csak utóbb tudtam meg. Amikor már a Kereskedelmi Alkalmazottak Szövetségének egyik vezetője voltam, és nevem elég gyakran szerepelt a nyilvánosság előtt, jelentkezett nálam a levél továbbítója. Ettől kezdve Verbai elvtárs egészen haláláig gyakori vendég volt a szakszervezetben.

Visszakanyarodva a történet kezdetéhez, folytatom, mi történt velünk, a hadifogolyvonat utasaival. Rákosrendezőről a ceglédi lovassági laktanyába szállítottak bennünket, amely abban az időben ugyancsak hadifogolytábor volt. Itt újra a többi hadifogoly közé soroltak. Mondanom sem kell, hogy minden reményt elvesztettem. Ceglédi kirándulásom azonban happy enddel végződött. Május első napjaiban hangos bemondón szólítottak. A parancsnokságra hívtak, ott alaposan kikérdeztek, és hivatalos elbocsátólevéllel a kezemben, most már valóban útnak indulhattam Budapest felé.

Azt már csak megérkezésem után tudtam meg, kinek a közbenjárására jutottam az elbocsátólevél birtokába. Első utam a szakszervezetbe vezetett, hiszen annak címét jól ismertem, arról viszont sejtelmem sem volt, hol lehet pártunk székhelye. Nem tudok meghatottság nélkül emlékezni arra az őszinte örömre, amellyel a szakszervezetben dolgozó társaim fogadtak. Onnan nyomban a pártközpontba siettem, ahol régi barátaim és harcostársaim – Fürst Károly, Orbán László és mások – nagy szeretettel üdvözöltek. Azt indítványozták, hogy a párt támogatásával menjek el pihenni, s utána kezdjem el a pártmunkát. Közöltem, hogy percnyi pihenésre sincs szükségem, egyetlen kívánságom, hogy tüstént elkezdhessek dolgozni.

Az elvtársak megértettek engem. Az Apró Antallal való megbeszélés után kerültem a szakszervezetbe annak egyik vezetőjeként, 1945. május elején.

Még aznap megtudtam azt is, minek volt köszönhető, hogy elhagyhattam a ceglédi fogolytábort. Visszaérkezésem estéjén látogatást tettem a Haraszti családnál. Haraszti Sándor elmondotta, hogy levelem kézhezvétele után bement Rákosi Mátyáshoz, és addig erősködött, amíg a kívánt segítséget megkapta. Rákosi Sziklai Sándort bízta meg, hogy a Rákosrendezőről indított vagont felkutassa. Így derítették ki, hogy a ceglédi táborban vagyok, s onnan már könnyen ment a kiszabadításom.

Ezzel az epizóddal zárult életemnek egy jelentős szakasza. Az utolsó esztendőben több tapasztalatra tettem szert, mint egész addigi pályafutásom alatt. Sokszor álltam közel a halálhoz, sokszor éreztem, hogy ennél több szenvedést ember már nehezen bírhat ki, de tartotta bennem a lelket, éltetett a sziklaszilárd hit annak az ügynek igazában és győzelmében, amelynek életemet szenteltem.

Tartalom

Előszó 5

Szabolcsi évek 7
Keserű kenyér 7
A Nyíregyházi Kereskedő Ifjak Egyesülete 13

A Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségében 24
A szervezet múltjáról 24
A KAOSZ szakosztályai 29
Kommunista sejtek 32
Hétköznapok – a bürokrata vezetés 34
Az ellenzéki munka 37

Az antifasiszta egységfront jegyében 45
Kultúrmunka és természetjárás 51
Szombat délutáni víkend 55

Támadás a Tompa utcai nyilasház ellen 60
A tárgyalás 65

A fasizmus előretörésének éveiben 68
A „hetes ifik" és a bürokraták 68
„Békét, kenyeret, szabadságot!" 74
1942. március 15. 78
A kultúra és a sajtó fegyverével 81

Illegalitásban 86
Egérutat nyertem 86
Álnéven 88
Ütött az óra 96

Százhetvenkilenc nap a csendőrnyomozók kezében 102

A Margit körúti fegyházban 115
Szigorúan elkülönítve 115
Várakozás 121
Letűnt remények 124
Urak a foglyok között 127
Felkészülés a szökésre 131

A komáromi Csillag-erőd 136
A kazamaták poklában 136
Szabadulás, érdekes fordulattal 140
A Benetelep asszonyai 142
Végre szabadon 145

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette R. Török Piroska
A borító és a kötésterv Rudas László munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor
A szedést 1975. II. 28-án kezdték meg
Megjelent 1975. VII. 31-én, 30 000 példányban
Terjedelme 9,5 (A/5) ív

75.0846 Athenaeum Nyomda, Budapest – Íves magasnyomás
Felelős vezető Soproni Béla vezérigazgató

20,— Ft

Humoros és tragikus fordulatokban bővelkedő pályafutását felidézve Ligeti László az úri Magyarország egyik legelesettebb rétegének, a kereskedelmi alkalmazottak életébe enged bepillantani. Nyíregyháza, majd Budapest előkelő üzleteiben dolgozott, és kezdettől fogva lázadozott osztályosainak megalázott, kiszolgáltatott sorsa ellen. Csakhamar felismerte, hogy egyedül a szervezkedés útján küzdhetnek felemelkedésükért. Bekapcsolódott a mozgalomba, majd az illegális Kommunista Párt harcosa lett. Részt vett a munkaidő megrövidítéséért, az emberibb életkörül-

ményekért, a hétvégi pihenésért indított mozgalom és sztrájkok szervezésében. Fontos szerepe volt a Tompa utcai nyilasgyűlés szétverésében és az 1942. március 15-i háborúellenes megmozdulásban. 1944-ben megjárta a politikai rendőrség és csendőrség kínzókamráit, ahol kommunista módon helytállt. Hónapokat töltött a Margit körúti fegyházban. A sors iróniája: itt találkozott a németek szemében megbízhatatlanná vált Kállay volt miniszterelnökkel, akinek birtokán nagyszülei cselédeskedtek. Ugyancsak a Margit körúti fegyházban tanúja lehetett a naponta végrehajtott kivégzéseknek. A könyv befejező része a komáromi Csillag-erőd borzalmait idézi fel. Kalandos szökés, sok viszontagság után érkezik vissza 1945 májusában a felszabadult fővárosba.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ